Overdue charges will be levied under rules for eac
day if the book is kept beyond the date stamed above.

فہیم بک ڈپو، کولوٹولہ اسٹریٹ، کلکتہ

جاوید نامہ

اقبال

قیمت تین روپئے

بار دوم .... سنہ ۱۹۷۱ء

تعداد پانچ سو

ناشر

کتب خانہ نذیریہ مسلم منزل کھاری باؤلی دہلی ۶

(یونین پرنٹنگ پریس دہلی)

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مناجات

آدمی اندر جہانِ ہفت رنگ | ہر زمان گرمِ فغان مانندِ چنگ!
آرزوے ہمنفس می سوزدش | نالہ ہاے دلنواز آموزدش
لیکن این عالم کہ از آب و گل است | کی توان گفتن کہ دارای دل است!
بحر و دشت و کوہ و کہ خاموش و کر | آسمان و مہر و مہ خاموش و کر!
گرچہ بر گردون ہجوم اختر است | ہر یکی از دیگری تنہاتر است!
ہر یکی مانند ما بیچارہ ایست | در فضاے نیلگون آوارہ ایست!
کاروان برگِ سفر ناکردہ ساز! | بیکران افلاک و شبہا دیرباز!
این جہان صید است صیادیم ما؟ | یا اسیرِ رفتہ از یادیم ما؟

زار نالیدم صدائے بر نخاست
هم نفس فرزند آدم را کجاست؟

دیده ام روز جهان چار سوے
آنکه نورش بر فروزد کاخ و کوے
از رم سیارهٔ او را وجود
نیست الا اینکه گوئی رفت و بود
اے خوش آن روزے که از ایام نیست
صبح او را نیمروز و شام نیست
روشن از نورش اگر گردد روان
صوت را چون رنگ دیدن می توان
غیب ها از تاب او گردد حضور
نوبت او لا یزال و بے مرور!

اے خدا روزی کن آن روزے مرا
وارهان زین روز بے سوزے مرا

آیهٔ تسخیر[۱] اندر شان کیست؟
این سپهر نیلگون حیران کیست؟
راز دان علّم الاسما که بود؟
مست آن ساقی و آن صهبا که بود؟
برگزیدی از همه عالم کرا؟
کردی از راز درون محرم کرا؟
اے ترا تیرے که ما را سینه سفت
حرف اُدعونی که گفت؟ با که گفت؟
روے تو ایمان من قرآن من
جلوه داری دریغ از جان من؟

از زیان صد شعاع آفتاب
کم نمی گردد متاع آفتاب

۱؎ آیهٔ تسخیر، علّم الاسماء: تلمیحات به آیهٔ قرآنی۔

عصرِ حاضر را خرد زنجیرِ پاست — جانِ بے تابے کہ من دارم کجاست؟

عمرہا بر خویش می پیچد وجود — تا یکے بے تاب جان آید فرود

گر نرنجی این زمینِ شورہ زار — نیست تخمِ آرزو را سازگار

از درونِ این گِل بے حاصلے — بس غنیمت دان اگر روید دلے!

تو نہی اندر شبستانم گذر — یک زمان بے نوریِ جانم نگر

شعلہ را پرہیز از خاشاک چیست
برق را از بر فتادن باک چیست

زیستم تا زیستم اندر فراق — وانما آن سوئے این نیلی رواق!

بستہ درہا را بروئیم باز کن — خاک را با قدسیان ہمراز کن!

آتشے در سینۂ من بر فروز — عود را بگداز و ہیزم را بسوز

باز بر آتش بنہ عودِ مرا — در جہان آشفتہ کن دودِ مرا

آتشِ پیمانۂ من تیز کن — با تغافل یک نگہ آمیز کن

ما ترا جوئیم و تو از دیدہ دور — نے غلط، ما کور و تو اندر حضور!

یا گشا این پردۂ اسرار را — یا بگیر این جانِ بے دیدار را

نخلِ فکرم نا امید از برگ و بر — یا تبر بفرست یا بادِ سحر

عقل دادی ہم جنونے دہ مرا — رہ بجذبِ اندرونے دہ مرا

علم در اندیشہ می گیرد مقام — عشق را کاشانہ قلبِ لا ینام

علم تا از عشق برخوردار نیست ــ جز تماشاخانۂ افکار نیست
این تماشاخانہ سحرِ سامری است ــ علم بے روح القدس افسونگری است
بے تجلّی مرد دانا رہ نبرد ــ از لکد کوبِ خیالِ خویش مرد
بے تجلّی زندگی رنجوری است ــ عقل مہجوری و دین مجبوری است
این جہانِ کوہ و دشت و بحر و بر ــ ما نظر خواہیم و او گوید خبر
منزلے بخش این دلے آوارہ را ــ باز دہ با ماہ این مہ پارہ را
گرچہ از خاکم نروید جز کلام ــ حرفِ مہجوری نمی گردد تمام
زیر گردون خویش را یابم غریب ــ زان سوئے گردون بگو انّی قریب[1]
تا مثالِ مہر و مہ گردد غروب ــ این جہات و این شمال و این جنوب

از طلسمِ دوش و فردا بگذرم
از مہ و مہر و ثریا بگذرم

تو فروغ جاودان ما چون شرار ــ یک دو دم داریم و آن ہم مستعار
اے تو نشناسی نزاعِ مرگ و زیست ــ رشک بر یزدان برد این بندہ کیست؟
بندۂ آفاق گیر و ناصبور ــ نے غیاب او را خوش آید نے حضور
فانیم من جاودانی کن مرا ــ از زمینی آسمانی کن مرا
ضبط در گفتار و کردارے بدہ ــ جادہ ہا پیداست رفتارے بدہ

---

[1] آیۂ قرآنی۔

آنچه گفتم از جہانِ دیگر است — این کتاب از آسمانِ دیگر است

بحرم و از من کم آشوبی خطاست — آن که در قعرم فرود آید کجاست؟

یک جہان بر ساحلِ من آرمید — از کرانِ غیر از رم موجے ندید

من که نومیدم ز پیرانِ کہن — دارم از روزے که می آید سخن!

بر جوانان سہل کن حرفِ مرا

بہرِ شان پایاب کن ژرفِ مرا

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

تمہیدِ آسمانی

نخستین روزِ آفرینش
نکوہش می کند آسمان زمین را

زندگی از لذتِ غیب و حضور
بست نقشِ این جہانِ نزد و دور

آن چنان تارِ نفس از ہم گسیخت
رنگِ حیرت خانۂ ایام ریخت

ہر کجا از ذوق و شوقِ خودگری
نعرۂ من دیگرم تو دیگری

ماہ و اختر را خرام آموختند
صد چراغ اندر فضا افروختند

بر سپہرِ نیلگون زرد آفتاب
خیمۂ زربفت با سیمین طناب

از افق صبحِ نخستین سر کشید
عالمِ نوزادہ را در بر کشید

ملکِ آدم خاکدانے بود و بس — دشتِ او بے کاروانے بود و بس
نے بکوہے آبجوئے در ستیز — نے بصحرائے سحابے ریز ریز
نے سرودِ طائران در شاخسار — نے رمِ آہو میانِ مرغزار
بے تجلّی ہائے جان بحر و برش — دودِ پیچان طیلسانِ پیکرش
سبزہ بادِ فرودین نادیدۂ — اندر اعماقِ زمین خوابیدۂ
طعنہ زد چرخِ نیلی بر زمین — "روزگار کس ندیدم این چنین
چون تو در پہنائے من کورے کجا — جز بقندیلم ترا نورے کجا
خاک اگر الوند شد جز خاک نیست — روشن و پایندہ چون افلاک نیست
یا بزی با ساز و برگِ دلبری — یا بمیر از ننگ و عارِ کمتری"
شد زمین از طعنۂ گردون خجل — نا امید و دل گران و مضمحل

پیشِ حق از دردِ بے نوری تپید
تا ندائے زان سوئے گردون رسید

"اے امینے از امانت بے خبر — غم مخور اندر ضمیرِ خود نگر
روزہا روشن ز غوغائے حیات — نے از ان نورے کہ بینی در جہات
نورِ صبح از آفتابِ داغ دار — نورِ جان پاک از غبارِ روزگار
نورِ جان بے جادہ ہا اندر سفر — از شعاعِ مہر و ماہ سیّار تر
شستہ از لوحِ جان نقشِ امید — نورِ جان از خاکِ تو آید پدید!

عقلِ آدم بر جہان شبخون زند — عشقِ او بر لامکان شبخون زند
راہ دان اندیشۂ او بے دلیل — چشمِ او بیدار تر از جبرئیل!
خاک و در پرواز مانندِ ملک — یک رباطِ کہنہ در راہش فلک!
می خلد اندر وجودِ آسمان — مثلِ نوکِ سوزن اندر پرنیان
داغہا شوید ز دامانِ وجود — بے نگاہِ او جہان کور و کبود!
گرچہ کم تسبیح و خونریز است او — روزگاران را چو مہمیز است او
چشمِ او روشن شود از کائنات — تا بہ بیند ذات را اندر صفات

"ہر کہ عاشق شد جمالِ ذات را
اوست سید جملہ موجودات را"

نغمۂ ملائک

فروغِ مشتِ خاک از نوریان افزون شود روزے
زمین از کوکبِ تقدیرِ او گردون شود روزے
خیالِ او کہ از سیلِ حوادث پرورش گیرد
ز گردابِ سپہرِ نیلگون بیرون شود روزے!
یکے در معنیٔ آدم نگر از ما چہ می پرسی
ہنوز اندر طبیعت می خلد موزون شود روزے

چنان موزون شود این پیش پا افتادہ مضمونے
کہ یزدان را دل از تاثیرِ او پر خون شود روزے

تمہیدِ زمینی

آشکارا می شود روحِ حضرت رومی و شرح می دہد اسرارِ معراج را

عشقِ شور انگیز بے پروائے شہر — شعلۂ او میرد از غوغائے شہر
خلوتے جوید بدشت و کہسار — یا لبِ دریائے ناپیدا کنار
من کہ در یاران ندیدم محرمے — بر لبِ دریا بیاسودم دمے
بحر و ہنگامِ غروبِ آفتاب — نیلگون آب از شفق لعلِ مذاب
کور را ذوقِ نظر بخشد غروب — شام را رنگِ سحر بخشد غروب!
با دلِ خود گفتگو ہا داشتم — آرزو ہا جستجو ہا داشتم
آنی و از جاودانی بے نصیب! — زندہ و از زندگانی بے نصیب!
تشنہ و دور از کنارِ چشمہ سار — می سرودم این غزل بے اختیار!

غزل

"بگشائے لب کہ قندِ فراوانم آرزوست
بنمائے رخ کہ باغ گلستانم آرزوست

یک دست جامِ بادہ و یک دست زلفِ یار
رقصِ چنین میانہ میدانم آرزوست

گفتی ز ناز بیش مرنجان مرا برو
آن گفتنت کہ بیش مرنجانم آرزوست

اے عقل تو ز شوقِ پراگندہ گوئے شو
اے عشق نکتہ ہائے پریشانم آرزوست

این آب و نانِ چرخ چو سیل است بیوفا
من ماہیم نہنگم و عمانم آرزوست

جانم ملول گشت ز فرعون ظالم
آن نورِ جیب موسئ عمرانم آرزوست

دی شیخ با چراغ ہمی گشت گردِ شہر
کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست

زین ہمرہانِ سست عناصر دلم گرفت
شیرِ خدا و رستمِ دستانم آرزوست
گفتم کہ یافت می نہ شود جستہ ایم ما
گفت آنکہ یافت می نشود آنم آرزوست" (رومی)

موجِ مضطر خفت بر سنجابِ آب — شد اُفق تار از زیانِ آفتاب
از متاعش پارۂ دزدیدہ شام — کوکبے چون شاہدے بالائے بام!
روحِ رومی پردہ ہا را بر درید — از پسِ کُہ پارۂ آمد پدید!
طلعتش رخشندہ مثلِ آفتاب — شیبِ او فرخندہ چون عہدِ شباب
پیکرے روشن ز نورِ سرمدی — در سراپایش سرورِ سرمدی!
بر لبِ او سرِّ پنہانِ وجود — بندہائے حرف و صوت از خود کشود
حرفِ او آئینہ آویختہ — علم با سوزِ درون آمیختہ!
گفتمش موجود و ناموجود چیست؟ — معنی محمود و نامحمود چیست؟
گفت "موجود آنکہ می خواہد نمود — آشکارائی تقاضائے وجود
زندگی خود را بخویش آراستن — بر وجودِ خود شہادت خواستن
انجمن روزِ الست آراستند — بر وجودِ خود شہادت خواستند
زندہ یا مردہ یا جان بلب — از سہ شاہد کن شہادت را طلب
شاہدِ اول شعورِ خویشتن — خویش را دیدن بنورِ خویشتن

شاہدِ ثانی شعورِ دیگرے   خویش را دیدن بنورِ دیگرے
شاہدِ ثالث شعورِ ذاتِ حق   خویش را دیدن بنورِ ذاتِ حق
پیشِ این نور ار بمانی استوار   حی و قائم چون خدا خود را شمار
بر مقامِ خود رسیدن زندگی است   ذات را بے پردہ دیدن زندگی است
مردِ مومن در نسازد با صفات   مصطفٰے راضی نہ شد الا بذات
چیست معراج آرزوئے شاہدے   امتحانے روبروئے شاہدے
شاہدِ عادل کہ بے تصدیقِ او   زندگی ما را چو گل را رنگ و بو
در حضورش کس نماند استوار   ور بماند ہست او کامل عیار
ذرہ از کف مدہ تابے کہ ہست   پختہ گیر اندر گرہ تابے کہ ہست
تابِ خود را بر فزودن خوشتر است   پیشِ خورشید آزمودن خوشتر است
پیکرِ فرسودہ را دیگر تراش   امتحانِ خویش کن موجود باش

اینچنین موجود محمود است و بس
ورنہ نارِ زندگی دود است و بس

بازگفتن پیشِ حق رفتن چسان؟   کوہ خاک و آب را گفتن[1] چسان؟
آمر و خالق برون از امر و خلق   ما و دستِ روزگاران خستہ حلق
گفت اگر سلطان ترا آید بدست   می توان افلاک را از ہم شکست
باش تا عریان شود این کائنات   شوید از دامانِ خود گردِ جہات

---

[1] شد گفتن

در وجود او نه کم بینی نه بیش — خویش را بینی ازو او را ز خویش

نکتهٔ "الا بسلطان"[1] یاد گیر — ورنه چون مور و ملخ در گل بمیر

از طریق زادن ای مرد نکوی — آمدی اندر جهان چار سوی

هم برون جستن بزادن می توان — بندها از خود گشادن می توان

لیکن این زادن نه از آب و گل است — داند آن مردی که او صاحبدل است

آن ز مجبوری است این از اختیار — آن نهان در پرده ها این آشکار

آن یکی با گریه این با خنده ایست — یعنی آن جوینده این یابنده ایست

آن سکون و سیر اندر کائنات — این سراپا سیر بیرون از جهات

آن یکی محتاج روز و شب است — وان دگر روز و شب او را مرکب است

زادن طفل از شکست اشکم است — زادن مرد از شکست عالم است

هر دو زادن را دلیل آمد اذان — آن بلب گویند این از عین جان

جان بیداری چو زاید در بدن
لرزه ها افتد درین دیر کهن

گفتم این زادن نمی دانم که چیست — "گفت" شانی از شئون زندگی است

شیوه های زندگی غیب و حضور — آن یکی اندر ثبات آن در مرور

گه بجلوت می گدازد خویش را — گه بخلوت جمع سازد خویش را

---

[1] تلمیح آیهٔ شریفه یا معشر الجن الخ

جلوت او روشن از نور صفات — خلوت او مستنیر از نور ذات
عقل او را سوئے جلوت می کشد — عشق او را سوئے خلوت می کشد
عقل ہم خود را بدین عالم زند — تا طلسم آب و گل را بشکند
می شود ہر سنگ رہ او را ادیب — می شود برق و سحاب او را خطیب
چشمش از ذوق نگہ بیگانہ نیست — لیکن او را جرأت رندانہ نیست!
پس ز ترس راہ چون کورے رود — نرم نرمک صورت مورے رود
تا خرد پیچیدہ تر در رنگ و بوست — می رود آہستہ اندر راہ دوست
کارش از تدریج می یابد نظام — من ندانم کے شود کارش تمام!
می نداند عشق سال و ماہ را — دیر و زود و نزد و دور راہ را
عقل در کوہے شگافے می کند — یا بگرد او طوافے می کند
کوہ پیش عشق چون کاہے بود — دل سریع السیر چون ماہے بود
عشق شبخونے زدن بر لامکان — گور را نادیدہ رفتن از جہان!
زور عشق از باد و خاک و آب نیست — قوتش از سختی اعصاب نیست
عشق با نان جوین خیبر گشاد — عشق در اندام مہ چاکے نہاد!
کلۂ نمرود بے ضربے شکست — لشکر فرعون بے حربے شکست!
عشق در جان چون بچشم اندر نظر — ہم درون خانہ ہم بیرون در
عشق ہم خاکستر و ہم اخگر است — کار او از دین و دانش برتر است

عشق سلطان است و برہانِ مبین ہر دو عالم عشق را زیرِ نگین

لازمان و دوش و فردائے ازو لامکان و زیر و بالائے ازو

چون خودی را از خدا طالب شود جملہ عالم مرکب او راکب شود

آشکارا تر مقامِ دل ازو جذبِ این دیرِ کہن باطل ازو

عاشقان خود را بہ یزدان می دہند عقل تاویلی بقربان می دہند

عاشقی؟ از سو بہ بے سوئی خرام مرگ را بر خویشتن گردان حرام

اے مثالِ مردہ در صندوقِ گور می توان برخاستن بے بانگِ صور!

در گلو داری نواہا خوب و نغز چند اندر گِل بنالی مثلِ چغز

بر مکان و بر زمان اسوار شو فارغ از پیچاکِ این زنار شو

تیز تر کن این دو چشم و این دو گوش ہر چہ می بینی بنوش از راہِ ہوش

"آن کسے کو بانگِ موران بشنود ہم زِ دوران سرِّ دوران بشنود"

آن نگاہِ پردہ سوز از من بگیر کو بچشمِ اندر نمی گردد اسیر

"آدمی دید است باقی پوست است

دید آن باشد کہ دیدِ دوست است

جملہ تن را در گداز اندر بصر

در نظر رو در نظر رو در نظر" (رومی)

تو ازین نہ آسمان ترسی؟ مترس از فراخائے جہان ترسی؟ مترس

چشم یکتا بر زمان و بر مکان — این دو یک حال است از احوالِ جان

تا نگہ از چشم پیش افتادہ است — اختلافِ دوش و فردا زادہ است

دانہ اندر گل بظلمت خانۂ — از فضائے آسمان بیگانۂ

ہیچ می داند کہ در جائے فراخ — می توان خود را نمودن شاخ شاخ؟

جوہر او چیست؟ یک ذوقِ نمو ست
هم مقامِ او ست این جوہر ہم او ست

اے کہ گوئی محملِ جان است تن — سرِ جان را در نگر بر تن متن

محملے نے، حالے از احوالِ او ست — محملش خواندن فریبِ گفتگو ست!

چیست جان؟ جذب و سرور و سوز و درد — ذوقِ تسخیرِ سپہرِ گرد گرد!

چیست تن؟ با رنگ و بو خو کردن است — با مقامِ چار سو خو کردن است

از شعور است این کہ گوئی نزد و دور — چیست معراج؟ انقلاب اندر شعور

انقلاب اندر شعور از جذب و شوق — وارہاند جذب و شوق از تحت و فوق

این بدن با جانِ ما انباز نیست
مشتِ خاکے مانعِ پرواز نیست

زروان که روحِ زمان و مکان است
مسافر را بسیاحتِ عالمِ علوی می برد

از کلامش جانِ من بیتاب شد — در تنم هر ذرّه چون سیماب شد
ناگهان دیدم میانِ غرب و شرق — آسمان در یک سحابِ نور غرق
زان سحاب افرشته آمد فرود — با دو طلعت این چو آتش آن چو دود
آن چو شب تاریک، این روشن شهاب — چشمِ این بیدار و چشمِ آن بخواب
بال او رنگهائے سرخ و زرد — سبز و سیمین و کبود و لاجورد
چون خیال اندر مزاجِ او رمے — از زمین تا کهکشان او را دمے
هر زمان او را هوائے دیگرے — پر گشادن در فضائے دیگرے
گفت "زروانم جهان را قاهرم — هم نهانم از نگه هم ظاهرم
بستهٔ هر تدبیر با تقدیرِ من — ناطق و صامت همه نخچیرِ من
غنچه اندر شاخ می بالد ز من — مرغک اندر آشیان نالد ز من
دانه از پرواز من گردد نهال — هر فراق از فیضِ من گردد وصال
هم عتابے هم خطابے آورم — تشنه سازم تا شرابے آورم
من حیاتم، من مماتم، من نشور — من حسابِ دوزخ و فردوس و حور!

آدم و آفرشته در بندِ من است! — عالمِ شش روزه فرزندِ من است!
ہر گلے کز شاخ می چینی منم — اُمّ ہر چیزے کہ می بینی منم!
در طلسمِ من اسیر است این جہان — از دمم ہر لحظہ پیر است این جہان
لی مع اللہ[۱] ہر کرا در دل نشست — آن جوانمردے طلسمِ من شکست

گر تو خواہی من نباشم در میان
لی مع اللہ باز خوان از عینِ جان"

در نگاہِ او نہ می دانم چہ بود — از نگاہم این کہن عالم ربود
یا نگاہم بردگر عالم گشود — یا دگرگون شد ہمہ عالم کہ بود
مُردم اندر کائناتِ رنگ و بُو — زادم اندر عالمِ بے ہائے و ہُو
رشتۂ من زان کہن عالم گسست — یک جہانِ تازۂ آمد بدست
از زیانِ عالمے جانم تپید — تا دگر عالم ز خاکم بردمید
تن سبک تر گشت و جان سیار تر — چشمِ دل بینندہ و بیدار تر

پردگی ہائے حجاب آمد پدید
نغمۂ انجم بگوشِ من رسید!

۱؎ تلمیح بہ حدیث لی مع اللہ وقت الخ۔

زمزمۂ انجم

عقلِ تو حاصلِ حیات عشقِ تو سرِّ کائنات
پیکرِ خاک خوش بیا این سوئے عالمِ جہات
زہرہ و ماہ و مشتری از تو رقیبِ یک دگر
از پئے یک نگاہِ تو کشمکشِ تجلیات
در رہِ دوست جلوہ ہاست تازہ بتازہ نو بنو
صاحبِ شوق و آرزو دل نہ دہد بہ کلیات
صدق و صفاست زندگی، نشو و نماست زندگی
"تا ابد از ازل بتاز ملکِ خداست زندگی"
شوقِ غزل سرائے را رخصتِ ہائے ہُو بدہ
باز بہ رند و محتسب بادہ سبُو سبُو بدہ
شام و عراق و ہند و پارس خو بہ نبات کردہ اند
خو بہ نبات کردہ را تلخیِ آرزو بدہ
تا بہ یمِ بلند موج معرکہ بنا کند
لذتِ سیلِ تندرو با دلِ آبجو بدہ

فلکِ قمر

فلکِ قمر

این زمین و آسمان ملکِ خداست / این مه و پروین همه میراثِ ماست!
اندرین ره هر چه آید در نظر / با نگاهِ محرمے او را نگر
چون غریبان در دیارِ خود مرو / اے ز خود گم اندکے بیباک شو!
این و آن حکیم ترا بر دل زند / گر تو گوئی این مکن، آن کن، کند
نیست عالم جز بتانِ چشم و گوش / اینکه هر خرد اے لو میرد چو دوش!
در بیابانِ طلب دیوانه شو! / یعنی ابراهیم این بتخانه شو!
چون زمین و آسمان را طے کنی / این جهان و آن جهان را طے کنی
از خدا هفت آسمان دیگر طلب / صد زمان و صد مکان دیگر طلب

بے خود افتادن لب جوئے بہشت　　بے نیاز از حرب و ضرب خوب و زشت

گر نجاتِ ما فراغ از جستجو ست　　گور خوشتر از بہشت و رنگ و بوست!

اے مسافر جان بمیرد از مقام

زندہ تر گردد ز پرواز مدام!

ہم سفر با اختران بودن خوش است　　در سفر یک دم نیا سودن خوش است

تا شدم اندر فضا ہائے سپہر　　آنچہ بالا بود زیر آمد نظر

تیرہ خاکے بر تر از قندیل شب!　　سایۂ من بر سر من اے عجب!

ہر زمان نزدیک تر نزدیک تر　　تا نمایان شد کہستانِ قمر

گفت رومیؒ از گمانہا پاک شو　　خوگر رسم و رہِ افلاک شو

ماہ از ما دور و با ما آشنا ست　　این نخستین منزل اندر راہ ماست

دیر و زود روزگارش دیدنی است

غارہائے کوہسارش دیدنی است

آن سکوت آن کوہسارِ ہولناک　　اندرون پر سوز و بیرون چاک چاک

صد جبل از خافطینِ[1] یلدرم　　بر دہانش دود و نار اندر شکم

از درونش سبزۂ سر بر نزد　　طائرے اندر فضائش پر نزد

ابر ہائے نم ہوا تند و تیز　　با زمین مردۂ اندر ستیز

---

[1] خافطین و یلدرم: کوہہائے آتش فشان قمر۔

عالمے فرسودۂ بے رنگ و صوت — نے نشانِ زندگی در وے نہ موت
نے بنا فش ریشۂ نخلِ حیات — نے بہ صلبِ روزگارش حادثات!

گرچہ ہست از دودمانِ آفتاب
صبح و شامِ او نہ زاید انقلاب!

گفت "رومی خیز و گامے پیش نہ — دولتِ بیدار را از کف مدہ
باطنش از ظاہرِ او خوشتر است — در قفائے او جہانے دیگر است!
ہرچہ پیش آید ترا اے مردِ ہوش — گیر اندر حلقہ ہائے چشم و گوش
چشم اگر بیناست ہر شے دیدنی است — در ترازوئے نگہ سنجیدنی است
ہر کجا رومی برد آنجا برو — یک دو دم از غیرِ او بیگانہ شو"

دستِ من آہستہ سوئے خود کشید
تند رفت و بر سرِ غارے[1] رسید

۱؎ غار۔

عارفِ ہندی بیکے از غار ہائے قمر خلوت گرفتہ و اہلِ ہند اورا "جہان دوست" می گویند

من چو کوران دست بر دوشِ رفیق
پا نہادم اندران غارِ عمیق

ماہ را از ظلمتش دل داغ داغ
اندرو خورشید محتاجِ چراغ

وہم و شک بر من شبیخون ریختند
عقل و ہوشم را بدار آویختند!

راہ رفتم رہزنان اندر کمین
دل تہی از لذّتِ صدق و یقین!

تا نگہ را جلوہ ہا شد بے حجاب
صبحِ روشن بے طلوعِ آفتاب!

وادئی ہر سنگِ او زنّار بند
دیو سار از نخلہائے سر بلند

از سرشتِ آب و خاک است این مقام
یا خیالم نقش بند در منام!

در ہوائے او چو مے ذوق و سرور
سایہ از تقبیلِ خاکش عینِ نور

نے زمینش را سپہرِ لاجورد
نے کنارش از شفقہا سرخ و زرد

نور در بندِ ظلام آنجا نبود
دود گردِ صبح و شام آنجا نبود

زیرِ نخلے عارفِ ہندی نژاد
دیدہ ہا از سرمہ اش روشن سواد

موئے بر سر بستہ و عریان بدن — گرد او مارے سفیدے حلقہ زن!
آدمے از آب و گل بالاترے — عالمم از دیرِ خیالش پیکرے!
وقتِ او را گردشِ ایام نے — کارِ او با چرخِ نیلی فام نے
گفت با رومی کہ ہمراہِ تو کیست؟
در نگاہش آرزوئے زندگیست؟

رُومی

مردے اندر جستجو آوارۂ — ثابتے با فطرتِ سیارۂ!
پختہ تر کارش ز خامیہائے او — من شہیدِ ناتمامیہائے او
شیشہ خود را بگردون بستہ طاق — فکرش از جبریل می خواہد صداق[1]!
چون عقاب افتد بصیدِ ماہ و مہر — گرم رو اندر طوافِ نہ سپہر
حرفے با اہلِ زمین رندانہ گفت — حُور و جنت را بت و بتخانہ گفت!
شعلہ ہا در موجِ دودش دیدہ ام — کبریا اندر سجودش دیدہ ام!
ہر زمان از شوق می نالد چونال — می کشد او را فراق و ہم وصال!
من ندانم چیست در آب و گلش
من ندانم از مقام و منزلش!

---

[1] رونمائی۔

جهان دوست

عالم از رنگ است و بی‌رنگی است حق
چیست عالم؟ چیست آدم؟ چیست حق؟

رومی

آدمی شمشیر و حق شمشیر زن — عالم این شمشیر را سنگِ فسن!
شرق حق را دید و عالم را ندید — غرب در عالم خزید، از حق رمید
چشم بر حق باز کردن بندگی است — خویش را بی‌پرده دیدن زندگی است!
بنده چون از زندگی گیرد برات — هم خدا آن بنده را گوید صلوٰت!

هر که از تقدیرِ خویش آگاه نیست
خاکِ او با سوزِ جان همراه نیست!

جهان دوست

بر وجود و بر عدم پیچیده است — مشرق این اسرار را کم دیده است
کارِ ما افلاکیان جز دید نیست — جانم از فردای او نومید نیست

دوش دیدم بر فرازِ قشمرے[۱] | زآسمان افرشتهٔ آمد فرود
از نگاہش ذوقِ دیدارے چکید | جز بسوئے خاکدانِ ما ندید
گفتمش از محرمانِ رازے مپوش | تو چہ بینی اندر آن خاکِ خموش؟
از جمالِ زہرهٔ بگداختی؟ | دل بہ چاہے بابلے انداختی؟
گفت ہنگامِ طلوعِ خاور است | آفتابِ تازہ او را در بر است
لعلہا از سنگِ رہ آید برون | یوسفان او ز چہ آید برون!
رستخیزے در کنارش دیدہ ام | لرزہ اندر کوہسارش دیدہ ام
رخت بندد از مقامِ آزری | تا شود خوگر ز ترکِ بت گری
اے خوشا آن قومے کہ جانِ او تپید | از گلِ خود خویش را باز آفرید!

عرشیان را صبحِ عید آن ساعتے
چون شود بیدار چشمِ ملتے"

پیرِ ہندی اندکے دم درکشید | باز در من دید و بیتابانہ دید
گفت مرگِ عقل؟ گفتم ترکِ فکر | گفت مرگِ قلب؟ گفتم ترکِ ذکر
گفت تن؟ گفتم کہ زاد از گردِ راہ | گفت جان؟ گفتم کہ رمزِ لا الٰہ
گفت آدم؟ گفتم از اسرارِ اوست | گفت عالم؟ گفتم او خود روبروست
گفت این علم و ہنر؟ گفتم کہ پوست | گفت حجت چیست؟ گفتم روئے دوست
گفت دینِ عامیان؟ گفتم شنید | گفت دینِ عارفان؟ گفتم کہ دید

۱۔ نام کوہے از کوہستانِ قمر۔

از کلامم لذت جانش فزود
نکته هائے دل نشین بر من کشود

نُہ تا سخن از عارفِ ہندی

(۱)

ذاتِ حق را نیست این عالم حجاب
غوطہ را حائل نگردد نقشِ آب!

(۲)

زادن اندر عالمِ دیگر خوش است
تا شبابِ دیگرے آید بدست!

(۳)

حق ورائے مرگ و عینِ زندگی است
بندہ چون میرد نمی داند کہ چیست!
گرچہ ما مرغانِ بے بال و پریم
از خدا در علمِ مرگ افزون تریم!

---

(۴)

وقت، شیرینی بزهر آمیخته
رحمت عامے بقهر آمیخته!
خالی از قهرش به بینی شهر و دشت
رحمت او این که گوئی در گذشت!

(۵)

کافری مرگ است اے روشن نهاد
کے سزد با مرده غازی را جهاد!
مرد مومن زنده و با خود بجنگ
بر خود افتد همچو بر آهو پلنگ!

(۶)

کافر بیدار دل پیش صنم
به ز دین دارے که خفت اندر حرم!

(۷)

چشم کور است اینکه بیند ناصواب
هیچگه شب را نه بیند آفتاب!

(۸)

صحبتِ گل دانہ را سازد درخت
آدمی از صحبتِ گل تیرہ بخت!
دانہ از گل می پذیرد پیچ و تاب
تا کند صیدِ شعاعِ آفتاب!

(۹)

من بگل گفتم بگو اے سینہ چاک
چون بگیری رنگ و بو از بادِ خاک؟
گفت گل اے ہوشمندِ رفتہ ہوش
چون پیامے گیری از برقِ خموش؟
جان بہ تن ما را ز جذبِ این و آن
جذبِ تو پیدا و جذبِ ما نہان!

جلوۂ سروش

مردِ عارف گفتگو را در بہ بست — مستِ خود گردید و از عالم گسست!
ذوق و شوق او ز دستِ او ربود — در وجودِ او ز نیرنگِ شہود
با حضورش ذرہ ہا مانندِ طور — بے حضورِ او نہ نورے نے ظہور!

نازنینے در طلسمِ آن شبے ‏ آن شبے بے کوکبے را کوکبے!

سنبلستان دوز نقشِ تا کمر ‏ تاب گیر از طلعتش کوہ و کمر

غرق اندر جلوهٔ مستانهٔ ‏ خوش سرود آن مست بے پیمانهٔ

پیشِ او گردند فانوسِ خیال ‏ ذو فنون مثلِ سپہرِ دیر سال

اندر آن فانوس پیکر رنگ رنگ ‏ شکره بر کنجشک بر آہو پلنگ!

من به رومی گفتم اے دانائے راز ‏ بر رفیقِ کم نظر بکشائے راز

گفت این پیکر چو سیمِ تابناک ‏ زاد در اندیشهٔ یزدانِ پاک!

بارے بے تابانه از ذوقِ نمود ‏ در شبستانِ وجود آمد فرود

ہمچو ما آواره و غربت نصیب ‏ تو غریبی من غریبم او غریب!

شانِ او جبریلی و نامش سروش ‏ می برد از ہوش می آرد بہوش

غنچه ما را کشود از شبنمش ‏ مرده آتش زنده از سوزِ دمش

زخمهٔ شاعر بسازِ دل ازوست ‏ چاکہا در پردهٔ محمل ازوست

دیده ام در نغمهٔ او عالمے
آتشے گیر از نوائے او دمے!

نوائے سروش

ترسم که تو می رانی زورق بسراب اندر
زادی به حجاب اندر میری به حجاب اندر

چون سرمهٔ رازی[۱] را از دیده فرو شستم
تقدیر اُمم دیدم پنهان بکتاب اندر

بر کشت و خیابان پیچ بر کوه و بیابان پیچ
برقے که بخود پیچد میرد به سحاب اندر

با مغربیان بودم پرجستم و کم دیدم
مردے که مقاماتش ناید بحجاب اندر

بے درد جهانگیری آن قرب میسر نیست
گلشن بگریبان کش اے بو بگلاب[۲] اندر

اے زاهدِ ظاهر بین گیرم که خودی فانی است
لیکن تو نمی بینی طوفان به حباب اندر

این صوتِ دل آویزے از زخمهٔ مطرب نیست
مهجورِ جنان حورے نالد به رباب اندر

۱۔ مشہور مفسر قرآن ۲۔ تلمیح بمصرعِ مشہور غزل صوفیہؒ۔ از دو درون من آ چون بو بگلاب اندر

حرکت بوادی یرغمید که ملائکه او را وادی طواسین می نامند

رومی آن عشق و محبت را دلیل / تشنه کامان را کلامش سلسبیل
گفت آن شعرے که آتش اندر وست / اصل او از گرمی اللہ ھوست!
آن نوا گلشن کند خاشاک را / آن نوا برہم زند افلاک را
آن نوا بر حق گواہی می دہد / با فقیران پادشاہی می دہد!
خونِ ازو اندر بدن سیارہ تر / قلب او از روح الامین بیدار تر
اے بسا شاعر که از سحرِ ہنر / رہزنِ قلب است و ابلیسِ نظر!
شاعرِ ہندی! خدایش یار باد / جانِ او بے لذتِ گفتار باد
عشق را خنیاگری آموخته / با خلیلان آزری آموخته!
حرفِ او چادیده و بے سوز و درد / مُرده خوانند اہل درد او را نه مرد
زان نوائے خوش که نشاسد مقام / خوشتر آن حرفے که گوئی در منام
فطرتِ شاعر سراپا جستجوست / خالق و پروردگارِ آرزوست!
شاعر اندر سینه ملت چو دل / ملتے بے شاعرے انبارِ گل!
سوز و مستی نقشبندِ عالمے است / شاعرے بے سوز و مستی ماتمے است!

شعر را مقصود اگر آدم گری است
شاعری ہم وارثِ پیغمبری است

گفتم از پیغمبری ہم باز گوے
سرِّ او با مردِ محرم باز گوے

گفت "اقوام و ملل آیاتِ اوست
عصرہائے رازِ مخلوقاتِ اوست

از دم او ناطق آمد سنگ و خشت
ما ہمہ مانندِ حاصل او چہ کشت!

پاک سازد استخوان و ریشہ را
بال جبریلے دہد اندیشہ را

ہائے ہوئے اندرونِ کائنات
از لبِ او نجم[۱] و نور و نازعات

آفتابش را زوالے نیست نیست
منکرِ او را کمالے نیست نیست

رحمتِ حق صحبتِ احرارِ او
قہرِ یزدان ضربتِ کرّارِ او

گرچہ باشی عقلِ کل از وے مرم
زانکہ او بیند تن و جان را بہم

تیز تر نہ پا براہِ پیرِ غمیتار
تا نہ بینی آنچہ می بایست دید

کندہ بر دیوارے از سنگِ[۲] قمر
چار طاسینِ نبوت را نگر"

شوق راہِ خویش داند بے دلیل
شوقِ پروازے ببالِ جبرئیل!

شوق را راہِ دراز آمد دو گام
ایں مسافر خستہ گردد از مقام

پا زدم مستانہ سوے پیرِ غمیتد
تا بلندیہائے او آید پدید

---

۱ نجم و نور و نازعات: اسمائے سورہ ہائے قرآن ۲ قسمے از سنگِ سپید

من چہ گویم از شکوہِ آن مقام
ہفت کوکب در طوافِ او مدام

قدسیان از نورِ او روشن ضمیر
عرشیان از سرمہ خاکش بصیر!

حق مرا چشم و دل گفتار داد
جستجوئے عالمِ اسرار داد

پردہ را برگیرم از اسرارِ کل
با تو گویم از طواسینِ رُسل

طاسینِ گوتم

توبہ آوردن زنِ رقاصۂ عشوہ فروش گوتم

مئے دیرینہ و معشوقِ جوان چیزے نیست
پیشِ صاحب نظران حور و جنان چیزے نیست!

ہر چہ از محکم و پائندہ شناسی، گزرد
کوہ و صحرا و بر و بحر و کران چیزے نیست!

دانشِ مغربیان فلسفۂ مشرقیان

همه بتخانه و در طوفِ بتان چیزے نیست!

از خود اندیش و ازین بادیہ ترسان مگزر

که تو هستی و وجودِ دو جهان چیزے نیست!

در طریقے که بنوکِ مژه کاویدم من

منزل و قافله و ریگِ روان چیزے نیست

بگزر از غیب که این وهم و گمان چیزے نیست

در جهان بودن و رستن ز جهان چیزے هست!

آن بهشتے که خدائے بتو بخشد همه هیچ

تا جزائے عملِ تست جنان چیزے هست!

راحتِ جان طلبی؟ راحتِ جان چیزے نیست

در غمِ هم نفسان اشکِ روان چیزے هست

چشمِ مخمور و نگاهِ غلط انداز و سرود

همه خوب است ولے خوشتر ازان چیزے هست

حسنِ رخسار دمے هست و دمے دیگر نیست

حسنِ کردار و خیالاتِ خوشان چیزے هست!

رقاصہ

فرصتِ کشمکش مدہ این دلِ بیقرار را
یک دو شکن زیادہ کن گیسوئے تابدار را
از تو درونِ سینہ ام برقِ تجلئے کہ من
با مہ و مہر دادہ ام تلخئ انتظار را
ذوقِ حضور در جہان رسمِ صنم گری نہاد
عشق فریب می دہد جانِ امیدوار را!
تا بفراغِ خاطرے نغمۂ تازۂ زنم
باز بہ مرغزار دہ طائرِ مرغزار را
طبعِ بلند دادۂ، بند ز پائے من کشائے
تا بہ پلاسِ تو دہم خلعتِ شہریار را
تیشہ اگر بہ سنگ زد این چہ مقامِ گفتگوست
عشق بدوش می کشد این ہمہ کوہسار را!

طاسینِ زرتشت

آزمائش کردنِ اهرمن زرتشت را

اهرمن

از تو مخلوقاتِ من نالان چو نے
از تو مارا فرودین مانندِ دے

در جهان خوار و زبونم کردهٔ
نقشِ خود رنگین ز خونم کردهٔ

زنده حق از جلوهٔ سینائے تست
مرگِ من اندر یدِ بیضائے تست!

تکیه بر میثاقِ یزدان ابلهی است
بر مرادش راه رفتن گمرهی است

زهرها در بادهٔ گلفامِ اوست
ارهٔ[1] و کرم و صلیب انعامِ اوست!

جز دعا ها نوح تدبیرے نداشت
حرفِ آن بیچاره تاثیرے نداشت!

شهر را بگذار و در غارے نشین
هم بخیلِ نوریان خلوت گزین

از نگاهے کیمیا کن خاک را
از مناجاتے بسوز افلاک را

---

[1] اره، کرم، صلیب: تلمیحات به قصص پیغمبران ۔

در کہستان چون کلیم آوارہ شو
نیم سوزِ آتشِ نظارہ شو

لیکن از پیغمبری باید گزشت
از چنین ملّاگری باید گزشت!

کس میانِ ناکسان ناکس شود
فطرتش گر شعلہ باشد خس شود

تا نبوت از ولایت کمتر است
عشق را پیغمبری دردِ سر است!

خیز و در کاشانۂ وحدت نشین
ترکِ جلوت گوے و در خلوت نشین!

زرتشت

نور دریائے است ظلمت ساحلش
ہم چو سیلے نزاد اندر دلش

اندرو ہم موجہائے بیقرار
سیل را جز غارتِ ساحل چہ کار؟

نقشِ بے رنگے کہ او را کس ندید
جز بخونِ اہرمن نتوان کشید!

خویشتن را وا نمودن زندگی است
ضربِ خود را آزمودن زندگی است!

از بلاہا پختہ تر گردد خودی
تا خدا را پردہ در گردد خودی

مردِ حق بین جز بحق خود را ندید
لا الٰہ می گفت و در خون می تپید!

عشق را در خون تپیدن آبروست
آرہ و چوب و رسن عیدین اوست!

در رہِ حق ہر چہ پیش آید نکوست
مرحبا نامہربانیہائے دوست!

جلوهٔ حق چشمِ من تنها نخواست — حسن را بے انجمن دیدن خطاست

چیست خلوت؟ درد و سوز و آرزوست — انجمن دید است، خلوت جستجوست

عشق در خلوت کلیم اللّهی است — چون بجلوت می خرامد شاہی است!

خلوت و جلوت کمالِ سوز و ساز — ہر دو حالات و مقاماتِ نیاز

چیست آن؟ بگذشتن از دیر و کنشت — چیست این؟ تنها نرفتن در بہشت!

گرچه اندر خلوت و جلوت خداست — خلوت آغاز است و جلوت انتہاست

گفته پیغمبری دردِ سر است — عشق چون کامل شود آدم‌گر است!

راهِ حق با کاروان رفتن خوش است
ہمچو جان اندر جہان رفتن خوش است!

طاسینِ مسیح

رؤیائے حکیم طالسطائی[1]

درمیانِ کوہسارِ ہفت مرگ — وادیی بے طائر و بے شاخ و برگ!

تابِ مہ از دودِ گردادِ چو قیر — آفتاب اندر فضائش تشنہ میر!

---

[1] نامِ حکیم و مصلح روسیہ

رودِ سیماب اندران وادی روان — خم بخم مانند جوئے کہکشان
پیشِ او پست و بلندِ راہ ہیچ — تند و سیر و موج موج و پیچ پیچ
غرق در سیماب مردے تا کمر — با ہزاران نالہائے بے اثر!
قسمتِ او ابر و باد و آب مے — تشنہ و آبے بجز سیماب نے!
بر کران دیدم زنے نازک تنے — چشمِ او صد کاروان را راہزنے
کافری آموزِ پیرانِ کنشت — از نگاہش زشت خوب و خوب زشت
گفتمش تو کیستی نام تو چیست؟ — این سراپا نالہ و فریاد کیست؟
گفت در چشمم فسونِ سامری است — نامم افرنگین و کارم ساحری است!
ناگہان آن جوئے سیمین یخ بہ بست — استخوانِ آن جوان در تن شکست
بانگ زد اے وائے بر تقدیرِ من — وائے بر فریادِ بے تاثیرِ من!
گفت افرنگین "اگر داری نظر — اندکے اعمالِ خود را ہم نگر
پورِ مریم آن چراغِ کائنات — نورِ او اندر جہات و بے جہات!
آن فلاطوس[1] آن صلیب آن روئے زرد — زیرِ گردون تو چہ کردی او چہ کرد!
اے بجانت لذتِ ایمان حرام — اے پرستارِ بتانِ سیم خام

قیمتِ روح القدس نشناختی
تن خریدی نقدِ جان در باختی!"

---

[1] نام حاکم رومی۔

طعنهٔ آن نازنین جلوه مست — آن جوان را نشتر اندر دل شکست
گفت ای گندم نمائے جو فروش — از تو شیخ و برهمن ملت فروش!
عقل و دین از کافریهائے تو خوار — عشق از سوداگریهائے تو خوار!
مهرِ تو آزار و آزارِ نهان — کینِ تو مرگ است نے مرگِ ناگهان!
صحبتے با آب و گل ورزیدهٔ — بنده را از پیش حق دزدیدهٔ
حکمتے کو عقدهٔ اشیا کشاد — با تو غیر از فکرِ چنگیزی نداد
دانهٔ آن مردے که صاحب جوهر است — جرمِ تو از جرمِ من سنگین تر است
از دم او رفته جان آمد به تن — از تو جان را خیمه می گردد بدن
آنچه ما کردیم با ناسوتِ[1] او — ملت او کرد با لاهوتِ[2] او

مرگِ تو اهلِ جهان را زندگی است
باش، تا بینی که انجامِ تو چیست!"

طاسین محمدؐ

نوحهٔ روحِ ابوجهل در حرمِ کعبه

سینهٔ ما از محمدؐ داغ داغ! — از دم او کعبه را گل شد چراغ!

---

[1] جسم ۔ [2] روح ۔

از هلاکِ قیصر و کسریٰ سرود ‏ ‏ ‏ نوجوانان را ز دستِ ما ربود
ساحر و اندر کلامش ساحری است ‏ ‏ ‏ این دو حرفِ لا اله خود کافری است
تا بساطِ دینِ آبا در نورد ‏ ‏ ‏ با خداوندانِ ما کرد آنچه کرد!
پاش پاش از ضربتش لات و منات ‏ ‏ ‏ انتقام از وے بگیر اے کائنات!
دل بغائب بست و از حاضر گسست ‏ ‏ ‏ نقشِ حاضر را فسونِ او شکست
دیده بر غائب فرو بستن خطاست ‏ ‏ ‏ آنچه اندر دیده می ناید کجاست!
پیشِ غائب سجده بردن کوری است ‏ ‏ ‏ دینِ نو کور است و کوری دوری است

خم شدن پیشِ خدائے بے جہات
بنده را ذوقے نہ بخشد این صلوات!

مذہبِ او قاطعِ ملک و نسب ‏ ‏ ‏ از قریش و منکر از فضلِ عرب!
در نگاہِ او یکے بالا و پست ‏ ‏ ‏ با غلامِ خویش بر یک خوان نشست!
قدرِ احرارِ عرب نشناخته ‏ ‏ ‏ با کلفتان[1] حبش در ساخته
احمران با اسودان آمیختند ‏ ‏ ‏ آبروئے دودمانے ریختند!
این مساوات این مواخات اعجمی است ‏ ‏ ‏ خوب می دانم که سلمان[2] مزدکی است
ابن عبد الله فریبش خورده است ‏ ‏ ‏ رستخیزے بر عرب آورده است!
عترتِ ہاشم ز خود مہجور گشت ‏ ‏ ‏ از دو رکعت چشمِ شان بے نور گشت!

---

[1] کلفت: فربه و بدگل۔ [2] حضرت سلمان رضؓ فارسی۔

عجمی را اصلِ عدنانی[1] کجاست — گنگ را گفتارِ سحبانی[2] کجاست
چشمِ خاصانِ عرب گردیده کور — بر نیائی ای زهیر[3] از خاکِ گور؟

ای تو ما را اندرین صحرا دلیل
بشکن افسونِ نوای جبرئیل!

باز گوی سنگِ اسود باز گوی — آنچه دیدیم از محمدؐ باز گوی
ای هُبَل ای بنده را پوزش پذیر — خانهٔ خود را ز بی کیشان بگیر
گله شان را به گرگان کن سبیل — تلخ کن خرمای شان را بر نخیل!
صرصری ده با هوای بادیه — "اَنّهم اَعجازُ نخلٍ خاوِیَه"[4]
ای منات ای لات ازین منزل مرو — گر ز منزل می روی از دل مرو

ای ترا اندر دو چشمِ ما وثاق
"مهلتی اِن کنتِ اَزمعتِ الفراق"[5]

---

۱ جدِ عرب ۔ ۲ یکے از فصیحانِ عرب ۔ ۳ شاعرِ مشہورِ عرب ۔ ۴ آیۂ قرآنیہ ۔
۵ پارهٔ از شعرِ امراء القیس یعنی مہلتے بده اگر قصدِ جدائی کرده ۔

فلکِ عطارد

زیارتِ ارواحِ جمال الدّین افغانی و سعید حلیم پاشا

مشتِ خاکے کارِ خود را بردہ پیش
در تماشائے تجلّی ہائے خویش!

یا من افتادم بدامِ ہست و بود
یا بدامِ من اسیر آمد وجود!

اندرین نیلی تتق چاک از من است
من تر افلاکم کہ افلاک از من است؟

یا ضمیرم را فلک در بر گرفت
یا ضمیرِ من فلک را در گرفت!

اندرون است این کہ بیرون است؟ چیست؟
آنچہ می بیند نگہ چون است؟ چیست؟

پر زنم بر آسمانے دیگرے
پیشِ خود بینم جہانے دیگرے

عالمے با کوہ و دشت و بحر و بر
عالمے از خاکِ ما دیرینہ تر

عالمے از ابرکے، بالیدہٖ
دستبردِ آدمے نادیدہٖ

نقشہا نابستہ بر لوحِ وجود
خردہ گیرِ فطرت آنجا کس نبود!

من بہ رومی گفتم این صحرا خوش است　　در کہستان شورشِ دریا خوش است
من نیابم از حیات این جا نشان　　از کجا می آید آوازِ اذان؟
گفت رومی این مقامِ اولیاست　　آشنا این خاکدان با خاکِ ماست
بوالبشر چون رخت از فردوس بست　　یک دو روزے اندرین عالم نشست
این فضاها سوزِ آہش دیده است　　نالہائے صبحگاہش دیده است
زائران این مقامِ ارجمند　　پاک مردان از مقاماتِ بلند
پاک مردان چون فضیل و بوسعید　　عارفان مثلِ جنید و بایزید

خیز تا ما را نماز آید بدست
یک دو دم سوز و گداز آید بدست"

رفتم و دیدم دو مرد اندر قیام　　مقتدی تاتار و افغانی امام
پیرِ رومی ہر زمان اندر حضور　　طلعتش برتافت از ذوق و سرور
گفت مشرق زین دو کس بہتر نزاد　　ناخنِ شان عقدہائے ما کشاد
سید السادات مولانا جمال　　زندہ از گفتارِ او سنگ و سفال
ترکِ سالار آن حلیمِ دردمند　　فکرِ او مثلِ مقامِ او بلند

با چنین مردان دو رکعت طاعت است
ورنہ آن کارے کہ مزدش جنت است"

قرأتِ آن پیرِ مردِ سخت کوش　　سورۂ والنجم و آن دشتِ خموش!

قرأتے کز دے خلیل آید بوجد — روحِ پاکِ جبرئیل آید بوجد
دل ازو در سینہ گردد ناصبور — شورِ اِلّا اللہ خیزد از قبور
اضطرابِ شعلہ بخشد دود را — سوز و مستی می دہد داؤد را
آشکارا ہر غیاب از قرأتش
بے حجاب ام الکتاب از قرأتش
من ز جا برخاستم بعد از نماز — دستِ او بوسیدم از راہِ نیاز
گفت رومی ذرّۂ گردوں نورد — در دلِ او یک جہانِ سوز و درد
چشم جز بر خویشتن نکشادۂ — دل بکس ناداده آزادۂ
تند سیر اندر فراخائے وجود
من ز شوخی گویمش زندہ رود

افغانی

زندہ رود از خاکدانِ ما بگوئے — از زمین و آسمانِ ما بگوئے
خاکی و چون قدسیان روشن بصر — از مسلمانان بده ما را خبر

زندہ رود

در ضمیرِ ملّتِ گیتی شکن — دیده ام آویزشِ دین و وطن

روح در تن مردہ از ضعفِ یقین
نا امید از قوتِ دینِ مبین

ترک و ایران و عرب مستِ فرنگ
ہر کسے را در گلو شستِ فرنگ

مشرق از سلطانیِ مغرب خراب
اشتراک از دین و ملت بُردہ تاب!

افغانی

دین و وطن

لُردِ مغرب آن سراپا مکر و فن
اہلِ دین را داد تعلیمِ وطن

او بفکرِ مرکز و تو در نفاق
بگذر از شام و فلسطین و عراق

تو اگر داری تمیزِ خوب و زشت
دل نہ بندی با کلوخ و سنگ و خشت

چیست دین برخاستن از روئے خاک
تا ز خود آگاہ گردد جانِ پاک!

می نگنجد آنکہ گفت اللّٰہ ھُو
در حدودِ این نظامِ چار سُو!

پرکہ از خاک و برخیزد ز خاک
حیف اگر در خاک میرد جانِ پاک!

گرچہ آدم بر دمید از آب و گل
رنگ و نم چون گل کشید از آب و گل

حیف اگر در آب و گل غلطد مدام
حیف اگر برتر نپرد زین مقام!

گفت تن در شو بخاکِ رہگذر
گفت جان پہنائے عالم را نگر!

جان نگنجد در جہات اے ہوشمند
مردِ حُر بیگانہ از ہر قید و بند

حُر ز خاکِ تیرہ آید در خروش
زانکہ از بازان نیاید کارِ موش!

آن کفِ خاکے کہ نامیدی وطن — اینکہ گوئی مصر و ایران و یمن
با وطن اہلِ وطن را نسبتے است — زانکہ از خاکش طلوعِ ملتے است
اندرین نسبت اگر داری نظر — نکتہ بینی ز مُو باریک تر
گرچہ از مشرق برآید آفتاب — با تجلی ہائے شوخ و بے حجاب
در تب و تاب است از سوزِ درون — تا ز قیدِ شرق و غرب آید برون
بردمد از مشرقِ خود جلوہ مست — تا ہمہ آفاق را آرد بدست!

فطرتش از مشرق و مغرب بری است
گرچہ او از روئے نسبت خاوری است!

اشتراک و ملوکیت

صاحبِ سرمایہ از نسلِ خلیلؑ — یعنی آن پیغمبرِ بے جبرئیلؑ
زانکہ حق در باطلِ او مضمر است — قلبِ او مومن دماغش کافر است
غربیان گم کردہ اند افلاک را — در شکم جویند جانِ پاک را!
رنگ و بو از تن نگیرد جانِ پاک — جز بہ تن کارے ندارد اشتراک

لے کارل مارکس مصنفِ کتاب "سرمایہ" کہ اصولِ اشتراک را درین کتاب وضع کردہ۔

دین آن پیغمبرِ حق ناشناس — بر مساواتِ شکم دارد اساس

تا اخوت را مقام اندر دل است
بیخِ او در دل نه در آب و گل است!

هم ملوکیت بدن را فربهی است — سینهٔ بے نورِ او از دل تهی است!
مثلِ زنبورے که بر گل می چرد — برگ را بگذارد و شهدش برد
شاخ و برگ و رنگ و بوئے گل همان — بر جمالش نالهٔ بلبل همان
از طلسمِ رنگ و بوئے او گذر — ترکِ صورت گوے و در معنی نگر

مرگِ باطن گرچه دیدن مشکل است
گل مخوان او را که در معنی گِل است!

هر دو را جان ناصبور و ناشکیب — هر دو یزدان ناشناس آدم فریب!
زندگی این را خروج آن را خراج — در میانِ این دو سنگ آدم زجاج
این به علم و دین و فن آرد شکست — آن برد جان را ز تن نان را ز دست
غرق دیدم هر دو را در آب و گل — هر دو را تن روشن و تاریک دل!

زندگانی سوختن با ساختن
در گلے تخمِ دلے انداختن!

سعید حلیم پاشا

شرق و غرب

غربیان را زیرکی سازِ حیات | شرقیان را عشق رازِ کائنات
زیرکی از عشق گردد حق شناس | کارِ عشق از زیرکی محکم اساس
عشق چون با زیرکی همبر شود | نقشبندِ عالمِ دیگر شود
خیز و نقشِ عالمِ دیگر بنه | عشق را با زیرکی آمیز ده
شعلۂ افرنگیان نم خوردہ ایست | چشمِ شان صاحب نظر دل مردہ ایست
زخمہا خوردند از شمشیرِ خویش | بسمل افتادند چون نخچیرِ خویش!
سوز و مستی را مجو از تاکِ شان | عصرِ دیگر نیست در افلاکِ شان!

زندگی را سوز و ساز از نارِ تست
عالمِ نو آفریدن کارِ تست!

مصطفیٰ[1] کو از تجدد می سرود | گفت نقشِ کہنہ را باید زدود
نو نگردد کعبہ را رختِ حیات | گر ز افرنگ آیدش لات و منات
ترک را آہنگِ نو در چنگ نیست | تازہ اش جز کہنۂ افرنگ نیست

---

[1] مراد از مصطفیٰ کمال۔

سینهٔ او را دمے دیگر نبود — در ضمیرش عالمے دیگر نبود
لاجرم با عالمِ موجود ساخت — مثلِ موم از سوزِ این عالم گداخت
طرفگیها در نهادِ کائنات — نیست از تقلید تقویمِ حیات
زنده دل خلاقِ اعصار و دهور — جانش از تقلید گردد بے حضور
چون مسلمانان اگر داری جگر — در ضمیرِ خویش و در قرآن نگر
صد جهانِ تازه در آیاتِ اوست — عصرها پیچیده در آناتِ اوست!
یک جهانش عصرِ حاضر را بس است — گیر اگر در سینهٔ دل معنی رس است
بندهٔ مومن ز آیاتِ خداست — هر جهان اندر برِ او چون قباست!

چون کهن گردد جهانے در برش
می دهد قرآن جهانے دیگرش!

زنده رود

زورقِ ما خاکیان بے ناخداست
کس نداند عالمِ قرآن کجاست!

افغانی

عالمے در سینهٔ ما گم هنوز — عالمے در انتظارِ قُم هنوز

عالمی بی امتیازِ خون و رنگ
شامِ او روشن‌تر از صبحِ فرنگ

عالمی پاک از سلاطین و عبید
چون دلِ مؤمن کرانش ناپدید

عالمی رعنا که فیضِ یک نظر
تخمِ او افگند در جانِ عمرؓ !

لایزال و وارداتش نو بنو
برگ و بارِ محکماتش نو بنو

باطنِ او از تغیّر بی غمی
ظاهرِ او انقلابِ هر دمی

اندرونِ تست آن عالم نگر
می دهم از محکماتِ او خبر

محکماتِ عالمِ قرآنی

۱- خلافتِ آدم

در دو عالم هر کجا آثارِ عشق
ابنِ آدم سرّی از اسرارِ عشق

سرِّ عشق از عالمِ ارحام نیست
او ز سام و حام و روم و شام نیست

کوکبی بی شرق و غرب و بی غروب
در مدارش نی شمال و نی جنوب

حرفِ انّی جاعل تقدیرِ او
از زمین تا آسمان تفسیرِ او

مرگ و قبر و حشر و نشر احوالِ اوست
نور و نارِ آن جهان اعمالِ اوست

او امام و او صلوٰت و او حرم
او مداد و او کتاب و او قلم !

خردہ خردہ غیبِ او گردد حضور | نے حدود او را نہ ملکش را ثغور
از وجودش اعتبارِ ممکنات | اعتدالِ او عیارِ ممکنات
من چہ گویم از یمِ بے ساحلش | غرقِ آثار و دہور اندر دلش!
آنچہ در آدم بگنجد عالم است | آنچہ در عالم نگنجد آدم است!
آشکارا مہر و ماہ از جلوتش | نیست رہ جبریل را در خلوتش!

برتر از گردون مقامِ آدم است
اصلِ تہذیب احترامِ آدم است

زندگی اے زندہ دل دانی کہ چیست | عشقِ یک بین در تماشائے دوئی است!
مرد و زن وابستۂ یک دیگر اند | کائناتِ شوق را صورت گر اند!
زن نگہ دارندۂ نارِ حیات | فطرتِ او لوحِ اسرارِ حیات!
آتشِ ما را بجانِ خود زند | جوہرِ او خاک را آدم کند
در ضمیرش ممکناتِ زندگی | از تب و تابش ثباتِ زندگی
شعلۂ کز وے شررہا ورگسست | جان و تن بے سوزِ او صورت نبست
ارجِ ما از ارجمندیہائے او | ما ہمہ از نقشبندیہائے او!

حق ترا داد است اگر تابِ نظر
پاک شو قدسیتِ او را نگر

اے ز زشتِ عصرِ حاضر بردہ تاب | فاش گویم با تو اسرارِ حجاب!

ذوقِ تخلیق آتشے اندر بدن
از فروغِ او فروغِ انجمن!

هر که بردارد ازین آتش نصیب
سوز و سازِ خویش را گیرد رقیب

هر زمان بر نقشِ خود بندد نظر
تا نگیرد لوحِ او نقشِ دگر

مصطفیٰ اندر حرا خلوت گزید
مدتے جز خویشتن کس را ندید

نقشِ ما را در دلِ او ریختند
ملتے از خلوتش انگیختند

می توانی منکرِ یزدان شدن
منکر از شانِ نبیؐ نتوان شدن

گرچه داری جانِ روشن چون کلیم
هست افکارِ تو بے خلوت عقیم!

از کم آمیزی تخیل زنده تر
زنده تر جوینده تر یابنده تر

علم و هم شوق از مقاماتِ حیات
هر دو می گیرد نصیب از واردات!

علم از تحقیق لذت می برد
عشق از تخلیق لذت می برد

صاحبِ تحقیق را جلوت عزیز
صاحبِ تخلیق را خلوت عزیز

چشمِ موسیٰ خواست دیدارِ وجود
این همه از لذتِ تحقیق بود

لن ترانی نکته ها دارد دقیق
اندکے گم شو درین بحرِ عمیق

هر کجا بے پرده آثارِ حیات
چشمه زارش در ضمیرِ کائنات

در نگر هنگامهٔ آفاق را
زحمتِ جلوت مده خلاق را

حفظِ هر نقش آفرین از خلوت است
خاتمِ او را نگین از خلوت است

۲۔ حکومتِ الٰہی

بندۂ حق بے نیاز از ہر مقام — نے غلام او را نہ او کس را غلام
بندۂ حق مردِ آزاد است و بس — ملک و آئینش خدا داد است و بس
رسم و راہ و دین و آئینش ز حق — زشت و خوب و تلخ و نوشینش ز حق
عقلِ خود بین غافل از بہبودِ غیر — سودِ خود بیند نہ بیند سودِ غیر
وحیِ حق بینندۂ سودِ ہمہ — در نگاہش سود و بہبودِ ہمہ
عادل اندر صلح و ہم اندر مصاف — وصل و فصلش لا یراعی لا یخاف[1]
غیرِ حق چون ناہی و آمر شود — زور ور بر ناتوان قاہر شود

زیرِ گردون آمری از قاہری است
آمری از ما سوا اللہ کافری است

قاہرِ آمر کہ باشد پختہ کار — از قوانین گردِ خود بندد حصار
جرّۂ شاہین تیز چنگ و زود گیر! — صعوہ را در کارہا گیرد مشیر
قاہری را شرع و دستورے دہد — بے بصیرت سرمہ با کورے دہد!

حاصلِ آئین و دستورِ ملوک
دہ خدایان فربہ و دہقان چو دوک!

---

[1] نہ رعایت می کند نہ خوف از کسے دارد۔

وائے بر دستورِ جمهورِ فرنگ — مرده تر شد مرده از صورِ فرنگ!
حقه بازان چون سپهرِ گرد گرد — از امم بر تختهٔ خود چیده نرد!
شاطران این گنج ور آن رنج بر — هر زمان اندر کمینِ یک دگر
فاش باید گفت سرِّ دلبران — ما متاع و این همه سوداگران!
دیده‌هائے بے نم ز حبِّ سیم و زر — مادران را بارِ دوش آمد پسر
وائے بر قومے که از بیم ثمر — می بُرد نم را ز اندامِ شجر!
تا نیارد زخمه از تارش سرود — می کُشد نازاده را اندر وجود!
گرچه دارد شیوه‌هائے رنگ رنگ — من بجز عبرت نگیرم از فرنگ!
اے به تقلیدش اسیر آزاد شو
دامنِ قرآن بگیر آزاد شو!

۳۔ ارض ملکِ خدا است

سرگذشتِ آدمِ شرق و غرب — بهرِ خاکے فتنه‌هائے حرب و ضرب!
یک عروس و شوهرِ او ما همه — آن فسونگر بے همه هم با همه!
عشق‌هائے او همه مکر و فن است — نے ازانِ تو نه ازآنِ من است!
در نسازد با تو این سنگ و حجر — این ز اسبابِ حضر تو در سفر!
اختلاطِ خفته و بیدار چیست؟ — ثابتے را کار با سیّار چیست؟

حق زمین را جز متاعِ ما نگفت / این متاعِ بے بہا مفت است مفت

دہ خدایا! نکتۂ از من پذیر / رزق و گور از وے بگیر او را مگیر

صحبتش تا کے تو بود و او نبود / تو وجود و او نمودِ بے وجود

تو عقابی طائفِ افلاک شو / بال و پر بکشا و پاک از خاک شو

باطنِ اَلْاَرْضُ لِلّٰہ ظاہر است
ہر کہ این ظاہر نہ بیند کافر است

من نہ گویم در گذر از کاخ و کوے / دولتِ تست این جہانِ رنگ و بوے

دانہ دانہ گوہر از خاکش بگیر / صید چون شاہین ز افلاکش بگیر

تیشۂ خود را بکہسارش بزن / نورے از خود گیر و بر نارش بزن

از طریقِ آذری بیگانہ باش / بر مرادِ خود جہانِ نو تراش

دل برنگ و بوئے و کاخ و کو مدہ / دل حریم اوست جز با او مدہ!

مردنِ بے برگ و بے گور و کفن؟ / گم شدن در نقرہ و فرزند و زن!

ہر کہ حرفِ لا اِلٰہ از بر کند / عالمے را گم بخویش اندر کند

فقر جوع و رقص و عریانی کجاست
فقر سلطانی است رہبانی کجاست

۴۔ حکمت خیرِ کثیر است

گفت حکمت را خدا خیرِ کثیر — ہر کجا این خیر را بینی بگیر
علم حرف و صوت را شہپر دہد — پاکیِ گوہر بہ ناگوہر دہد
علم را بر اوجِ افلاک است رہ — تا ز چشمِ مہر بر کند نگہ
نسخۂ او نسخۂ تفسیرِ کُل — بستۂ تدبیرِ او تقدیرِ کُل
دشت را گوید حبابے دہ دہد — بحر را گوید سرابے دہ دہد!
چشم او بر وارداتِ کائنات — تا بہ بیند محکماتِ کائنات
دل اگر بندد بہ حق پیغمبری است — ور ز حق بیگانہ گردد کافری است!
علم را بے سوزِ دل خوانی شر است — نورِ او تاریکیِ بحر و بر است
عالمے از غازۂ او کور و کبود — فرودینش برگ ریزِ ہست و بود
بحر و دشت و کوہسار و باغ و راغ — از بمِ طیارۂ او داغ داغ!
سینۂ افرنگ را نارے از اوست — لذتِ شبخون و یلغارے از اوست
سیرِ واژون مے دہد ایام را — می برد سرمایۂ اقوام را!
قوتش ابلیس را یارے شود — نور نار از صحبتش نارے شود
کشتنِ ابلیس کارے مشکل است — زانکہ او گم اندر اعماقِ دل است
خوشتر آن باشد مسلمانش کنی — کشتۂ شمشیرِ قرآنش کنی

از جلالِ بے جمالے الامان | از فراقِ بے وصالے الامان!
علم بے عشق است از طاغوتیان | علم با عشق است از لاہوتیان!
بے محبت علم و حکمت مردہٗ | عقل تیرے بر ہدف ناخوردہٗ
کور را بینندہ از دیدار کن
بولہب را حیدرِ کرار کن!

زندہ رود

محکماتش وانمودی از کتاب | ہست آن عالم ہنوز اندر حجاب!
پردہ را از چہرہ نکشاید چرا | از ضمیرِ ما بروں ناید چرا
پیشِ ما یک عالمِ فرسودہ ایست | ملت اندر خاکِ او آسودہ ایست
رفت سوزِ سینۂ تاتار و کُرد | یا مُسلمان مُرد یا قرآن بمُرد!

سعید حلیم پاشا

دینِ حق از کافری رسواتر است | زانکہ ملا مومنِ کافرگر است!
شبنمِ ما در نگاہِ ما یم است | از نگاہِ او یمِ ما شبنم است!
از شگرفیہائے آن قرآن فروش | دیدہ ام روح الامین را در خروش!
زان سوئے گردون دلش بیگانہ | نزدِ او ام الکتاب افسانہ

بے نصیب از حکمتِ دینِ نبیؐ — آسمانش تیرہ از بے کوکبی!

کم نگاہ و کور ذوق و ہرزہ گرد — ملت از قال و اقولش فرد فرد!

مکتب و ملا و اسرارِ کتاب — کورِ مادر زاد و نورِ آفتاب!

دینِ کافر فکر و تدبیرِ جہاد

دینِ ملا فی سبیل اللہ جہاد

مردِ حق جانِ جہانِ چارسوے — آن بخلوت رفتہ را از من بگوے

اے ز افکارِ تو مومن را حیات — از نفسہائے تو ملت را ثبات

حفظِ قرآنِ عظیم آئینِ تست — حرفِ حق را فاش گفتن دینِ تست

تو کلیمی چند باشی سرنگون — دستِ خویش از آستین آور برون

سرگذشتِ ملتِ بیضا بگوے — با غزال از وسعتِ صحرا بگوے

فطرتِ تو مستنیر از مصطفیٰؐ ست

باز گو آخر مقامِ ما کجاست؟

مردِ حق از کس نگیرد رنگ و بو — مردِ حق از حق پذیرد رنگ و بو

ہر زمان اندر تنش جانے دگر — ہر زمان او را چو حق شانے دگر

راز ہا با مردِ مومن باز گوے — شرحِ رمزِ کُلَّ یَوْمٍ[1] باز گوے

جز حرم منزل ندارد کاروان — غیرِ حق در دل ندارد کاروان

---

[1] تلمیح بہ آیۂ کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَاْن۔

من نمی گویم که راہش دیگر است
کاروان دیگر نگاہش دیگر است

افغانی

از حدیثِ مصطفیٰؑ داری نصیب؟ | دین حق اندر جہان آمد غریب[1]
با تو گویم معنیٔ این حرف بکر | غربتِ دین نیست فقرِ اہلِ ذکر
بہرِ آن مردے کہ صاحب جستجو ست | غربتِ دین ندرتِ آیاتِ اوست
غربتِ دین ہر زمان نوعِ دگر | نکتہ را دریاب اگر داری نظر
دل بہ آیاتِ مبین دیگر بہ بند | تا بگیری عصرِ نو را در کمند
کس نمی داند ز اسرارِ کتاب | شرقیان ہم غربیان در پیچ و تاب
روسیان نقشِ نوی انداختند | آب و نان بردند و دین در باختند

حق ببین حق گوے و غیر از حق مجوے
یک دو حرف از من بہ آن ملّت بگوے

پیغامِ افغانی با ملّتِ روسیہ

منزل و مقصود قرآن دیگر است | رسم و آئینِ مسلمان دیگر است

---

[1] تلمیح بہ حدیث الاسلام جاء غریبا الخ

در دلِ او آتشِ سوزنده نیست
مصطفیٰ در سینۂ او زنده نیست!

بندۂ مومن ز قرآن بر نخورد
در ایاغِ او نہ مے دیدم نہ دُرد

خود طلسمِ قیصر و کسریٰ شکست
خود سرِ تختِ ملوکیت نشست!

تا نہالِ سلطنت قوّت گرفت
دینِ او نقشِ از ملوکیت گرفت

از ملوکیت نگہ گردد دگر
عقل و ہوش و رسم و رہ گردد دگر!

تو کہ طرحِ دیگرے انداختی
دل ز دستورِ کہن پرداختی

ہمچو ما اسلامیان اندر جہان
قیصریت را شکستی استخوان

تا بر افروزی چراغِ در ضمیر
عبرتے از سرگذشتِ ما بگیر

پائے خود محکم گذار اندر نبرد
گردِ این لات و ہبل دیگر مگرد

ملتے می خواہد این دنیائے پیر
آنکہ باشد ہم بشیر و ہم نذیر!

باز می آئی سوئے اقوامِ شرق
بستہ ایامِ تو با ایامِ شرق

تو بجان افگندۂ سوزے دگر
در ضمیرِ تو شب و روزے دگر!

کہنہ شد افرنگ را آئین و دین
سوئے آن دیرِ کہن دیگر مبین

کردۂ کارِ خداوندان تمام
بگذر از لا جانبِ اِلاّ خرام

در گذر از لا اگر جوئندۂ
تا رہِ اثبات گیری زندۂ

اے کہ می خواہی نظامِ عالمے
جُستہ اورا اساسِ محکمے؟

داستانِ کہنہ شستی باب باب
فکر را روشن کن از اُمّ الکتاب

با سیہ فامان یدِ بیضا کہ داد؟
مژدۂ لا قیصر و کسریٰ کہ داد؟

در گذر از جلوہ ہائے رنگ رنگ
خویش را دریاب از ترکِ فرنگ!

گر ز مکرِ غربیان باشی خبیر
روبہی بگذار و شیری پیشہ گیر

چیست روباہی تلاشِ ساز و برگ
شیرِ مولا جوید آزادی و مرگ

جز بقرآن ضیغمی روباہی است
فقرِ قرآن اصلِ شاہنشاہی است

فقرِ قرآن اختلاطِ ذکر و فکر
فکر را کامل ندیدم جز بہ ذکر

ذکر؟ ذوق و شوق را دادن ادب
کارِ جان است این نہ کارِ کام و لب

خیزد از وے شعلہ ہائے سینہ سوز
با مزاجِ تو نمی سازد ہنوز

اے شہیدِ شاہدِ رعنائے فکر
با تو گویم از تجلی ہائے فکر

چیست قرآن؟ خواجہ را پیغامِ مرگ
دستگیرِ بندۂ بے ساز و برگ!

ہیچ خیر از مردکِ زر کش مجو
لَن تَنَالُوا البِرَّ حَتّٰی تُنفِقُوا

از ربا آخر چہ می زاید؟ فتن!
کس نداند لذّتِ قرضِ حسن!

از ربا جان تیرہ دل چون خشت و سنگ
آدمی درّندہ بے دندان و چنگ!

رزق خود را از زمین بردن رواست — این متاعِ بندہ و مِلکِ خداست

بندۂ مومن امینِ حق مالک است — غیرِ حق ہر شے کہ بینی ہالک است[1]

رایتِ حق از ملوک آمد نگون[2] — قریہ ہا از دخلِ شان خوار و زبون

آب و نانِ ماست از یک مائدہ
دودۂ آدم "کنفسٍ واحدہ"[3]

نقشِ قرآن تا درین عالم نشست — نقشہائے کاہن و پاپا شکست

فاش گویم آنچہ در دل مضمر است — این کتابے نیست چیزے دیگر است!

چون بجان در رفت جان دیگر شود — جان چو دیگر شد جہان دیگر شود

مثلِ حق پنہان و ہم پیداست این — زندہ و پایندہ و گویاست این

اندرو تقدیرہائے غرب و شرق — سرعتِ اندیشہ پیدا کن چو برق

با مسلمان گفت جان بر کف بنہ — ہر چہ از حاجت فزون داری بدہ[4]

آفریدی شرع و آئینے دگر — اندکے با نورِ قرآنش نگر

از بم و زیرِ حیات آگہ شوی
ہم ز تقدیرِ حیات آگہ شوی

---

[1] تلمیح بہ آیۂ شریفہ کل شیءٍ ھالک الا وجھہ۔ [2] تلمیح بہ آیۂ شریفہ: ان الملوک اذا دخلوا الخ۔ [3] تلمیح بہ آیۂ شریفہ: ما خلقکم ولا بعثکم الخ۔
[4] تلمیح بہ آیۂ شریفہ: ویسئلونک ماذا ینفقون الخ۔

محفلِ ما بے مے و بے ساقی است　　سازِ قرآن را نواہا باقی است

زخمۂ ما بے اثر افتد اگر　　آسمان دارد ہزاران زخمه در

ذکرِ حق از امتان آمد غنی　　از زمان و از مکان آمد غنی!

ذکرِ حق از ذکرِ ہر ذاکر جدا است　　احتیاجِ روم و شام او را کجا ست

حق اگر از پیشِ ما بردارد ش　　پیشِ قومے دیگرے بگذاردش

از مسلمان دیده ام تقلید و ظن　　ہر زمان جانم بلرزد در بدن!

ترسم از روزے که محرومش کنند
آتشِ خود بر دلِ دیگر زنند!

پیرِ رومی به زنده‌رود می‌گوید که شعرے بیار

پیرِ رومی آن سراپا جذب و درد　　این سخن دانم که با جانش چه کرد

از درون آہے جگر دوزے کشید　　اشکِ او رنگین تر از خونِ شہید

آنکه تیرش جز دلِ مردان نسُفت　　سوئے افغانی نگاہے کرد و گفت

دل بخون مثلِ شفق باید زدن　　دست در فتراکِ حق باید زدن

جانم از امید است چون جوئے روان　　ترکِ امید است مرگِ جاودان،

باز در من دید و گفت اے زنده رود — با دو ملتے آتش افگن در وجود
ناقهٔ ما خسته و محمل گران — تلخ تر باید نوائے ساربان
امتحانِ پاک مردان از بلاست — تشنگان را تشنه تر کردن رواست
در گذر مثلِ کلیم از رودِ نیل — سوئے آتش گام زن مثلِ خلیل!

نغمهٔ مردے که دارد بوئے دوست
ملتے را می برد تا کوئے دوست"

غزل زنده رود

این گل و لاله تو گوئی که مقیم اند همه
راه پیما صفتِ موجِ نسیم اند همه
معنئ تازه که جوئیم و نیابیم کجاست
مسجد و مکتب و میخانه عقیم اند همه
حرفے از خویشتن آموز و در آن حرف بسوز
که درین خانقه بے سوزِ کلیم اند همه
از صفا کوشئ این تکیه نشینان کم گوے
موئے ژولیده و ناشسته گلیم اند همه

چہ حرمہا کہ درونِ حرمے ساختہ اند
اہلِ توحید یک اندیشہ و دو نیم اند ہمہ
مشکل این نیست کہ بزم سرِ ہنگامہ گزشت
مشکل این است کہ بے نقل و ندیم اند ہمہ

فلکِ زہرہ

فلکِ زہرہ

درمیانِ ماه و نورِ آفتاب — از فضائے تو بتو چندین حجاب!

پیشِ ما صد پرده را آویختند — جلوه هائے آتشین را بیختند

تا ز کم سوزی شود دل سوز تر — سازگار آید بشاخ و برگ و بر

از تپِ او در عروقِ لاله خون — آب جو از رقصِ او سیماب گون

هم چنان از خاک خیزد جانِ پاک — سوئے بے سوئی گریزد جانِ پاک

در رهِ او مرگ و حشر و مرگ — جز تب و تابے ندارد ساز و برگ

در فضائے صد سپهرِ نیلگون — غوطه پیهم خورد و باز آید برون

خود حریمِ خویش و ابراهیمِ خویش — چون ذبیح الله در تسلیمِ خویش!

پیشِ او نُه آسمان نُه خیبر است — ضربتِ او از مقامِ حیدرؓ است

این ستیزِ دمبدم پاکش کند — محکم و سیاره و چالاکش کند!

می کند پرواز در پہنائے نور / مخلبش گیرندهٔ جبریل و حور!

تا ز "ما زاغ البصر"[۱] گیرد نصیب
بر مقامِ "عبدهٗ" گردد رقیب!

از مقامِ خود نمی دانم کجا است / این قدر دانم که از یاران جدا است
اندرونم جنگِ بے خیل و سپه / بیند آن کو همچو من دارد نگه
بے خبر مردان ز رزمِ کفر و دین / جانِ من تنها چو زین العابدین رضؓ!
از مقام در راه کس آگاه نیست / جز نوائے من چراغِ راه نیست!
غرقِ دریا طفلک و برنا و پیر / جان بساحل برده یک مردِ فقیر!
برکشیدم پرده هائے این وثاق / ترسم از وصل و بنالم از فراق!
وصل اگر پایانِ شوق است الحذر / اے خنک آه و فغانِ بے اثر!
راه رو از جاده کم گیرد سراغ / گر بجانش سازگار آید فراغ
آن دلے دارم که از ذوقِ نظر / هر زمان خواهد جهانے تازه تر
رومی از احوالِ جانِ من خبیر / گفت "می خواهم دگر عالم بگیر"!
عشق شاطر ما بدستش مهره ایم / پیش بنگر در سوادِ زهره ایم
عالمے از آب و خاک او را قوام / چون حرم اندر خلافِ مشک فام
با نگاهِ پرده سوز و پرده در / از درونِ میغ و ملغِ او گذر

---

۱ تلمیح به آیهٔ شریفه: ما زاغ البصر و ما طغیٰ۔

اندرو بینی خدایانِ کهن — می شناسم من همه را تن به تن

بعل و مردوخ و یعوق و نسر و فسر

رم خن و لات و منات و عسر و غسر

برقیامِ خویش می آرد دلیل

از مزاجِ این زمانِ بے خلیل"

مجلسِ خدایانِ اقوامِ قدیم

آن هوائے تند و آن شبگون سحاب — برق اندر ظلمتش گم کرده تاب

قلزمے اندر هوا آویخته — چاک دامان و گهر کم ریخته

ساحلش نا پید و موجش گرم خیز — گرم خیز و با هوا ها کم ستیز

رومی و من اندران دریائے قیر — چون خیال اندر شبستانِ ضمیر

او سفرها دیده و من نو سفر — درو ز چشمم ناصبور آمد نظر

هر زمان گفتم نگاهم نارساست — آن دگر عالم نمی بینم کجاست

تا نشانِ کوهسار آمد پدید — جوئبار و مرغزار آمد پدید

کوه و صحرا صد بهار اندر کنار — مشکبار آمد نسیم از کوهسار

نغمه هائے طائرانِ هم نفس — چشمه زار و سبزه هائے نیم رس

تن ز فیضِ آن هوا پائنده تر — جانِ پاک اندر بدن بینده تر

از سر کہ پارهٔ کردم نظر | خرّم آن کوه و کمر آن دشت و در
وادی خوش بے نشیب و بے فراز | آب خضر آرد بخاک او نیاز
اندرین وادی خدایانِ کهن | آن خدائے مصر و این ربّ الیمن
آن ز اربابِ عرب این از عراق | این اله الوصل و آن ربّ الفراق
این ز نسلِ مهر و دامادِ قمر | آن بہ زوجِ مشتری دارد نظر
آن یکے در دستِ او تیغِ دو رو | وان دگر پیچیده مارے در گلو
هر یکے ترسنده از ذکرِ جمیل | هر یکے آزرده از ضربِ خلیل
گفت مردوخ آدم از یزدان گریخت | از کلیسا و حرم نالان گریخت
تا بیفزاید به ادراک و نظر | سوئے عهدِ رفته باز آید نگر!
می برد لذت ز آثارِ کهن | از تجلی هائے ما دارد سخن!
روزگار افسانهٔ دیگر گشاد | می وزد زان خاکدان بادِ مراد!

بعل از فرطِ طرب خوش می سرود
بر خدایان رازهائے ما کشود!

نغمۂ بعل

آدم این نیلی تتق را بر درید | آن سوئے گردون خدائے را ندید
در دلِ آدم بجز افکار چیست | همچو موج این سر کشید و آن رمید!

جانش از محسوس می گیرد قرار	بو کہ عہدِ رفتہ باز آید پدید
زندہ باد افرنگیٔ مشرق شناس	آنکہ ما را از لحد بیرون کشید!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

در نگر آن حلقۂ وحدت شکست	آلِ ابراہیم بے ذوقِ الست!
صحبتش پوشیدہ جامش ریز ریز	آنکہ بود از بادۂ جبریل مست!
مردِ حُر افتاد در بندِ جہات	با وطن پیوست و از یزدان گسست!
خونِ او سرد از شکوہِ دیریان	لاجرم پیرِ حرم زنّار بست!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

در جہان باز آمد ایامِ طرب	"دین ہزیمت خوردہ از ملک و نسب!"
از چراغِ مصطفےٰ اندیشہ چیست؟	زانکہ او را پف زند صد بولہب!
گرچہ می آید صدائے لَا اِلٰہ	آنچہ از دل رفت کے ماند بہ لب!
اہرمن را زندہ کرد افسونِ غرب	روزِ یزدان زرد رو از بیمِ شب!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

بندِ دین از گردنش باید گشود	بندۂ ما بندۂ آزاد بود
تا صلوٰت او را گران آید ہمی	رکعتے خواہیم و آن ہم بے سجود
جذبہ ہا از نغمہ می گردد بلند	پس چہ لذّت در نمازِ بے سرود
از خداوندے کہ غیب او را سزد	خوشتر آن دیوے کہ آید در شہود!

اے خدایانِ کہن وقت است وقت!

فرو رفتن بدریائے زہرہ و دیدن ارواح فرعون و کشنز را

پیرِ روم آن صاحبِ ذکرِ جمیل، ضربِ او را سطوتِ ضربِ خلیل

این غزل در عالمِ مستی سرُود
بر خدائے کہنہ آمد در سجُود!

غزل

"باز بر رفتہ و آئندہ نظر باید کرد
ہلہ برخیز کہ اندیشہ دگر باید کرد
عشق بر ناقۂ ایام کشد محملِ خویش
عاشقی؟ راحلہ از شام و سحر باید کرد
پیرِ ما گفت جہان بر روشے محکم نیست
از خوش و ناخوشِ او قطعِ نظر باید کرد
تو اگر ترکِ جہان کردہ سرِ او داری
پس نخستین ز سرِ خویش گزر باید کرد

گفتمش در دلِ من لات و منات است بسے
گفت این بتکدہ را زیر و زبر باید کرد"

باز با من گفت "برخیز اے پسر / جز بدامانم میاویز اے پسر
آن کہستان آن جبالِ بے کلیم / آنکہ از برف است چون انبارِ سیم!
در پسِ او قلزمِ الماس گون / آشکارا تر درونش از برون!
نے بموج و نے بسیل او را خلل / در مزاجِ او سکونِ لم یزل
این مقامِ سرکشانِ زورمست / منکرانِ غائب و حاضر پرست!
آن یکے از شرق و آن دیگر ز غرب / ہر دو با مردانِ حق در حرب و ضرب
آن یکے بر گردنش چوبِ کلیم / وان دگر از تیغِ درویشے دو نیم!
ہر دو فرعون این صغیر و آن کبیر / ہر دو در آغوشِ دریا تشنہ میر!
ہر کسے با تلخئ مرگ آشناست / مرگِ جباران ز آیاتِ خداست!
در پئے من پا بنہ از کس مترس / دست در دستم بدہ از کس مترس

سینۂ دریا چو موسیٰ بر درم
من ترا اندر ضمیرِ او برم"

بحر بر ما سینۂ خود را کشود / یا ہوا بود و چو آبے وا نمود
قعرِ او در وادئ بے رنگ و بو / وادئ تاریکئ او تو بتو
پیرِ رومی سورۂ طٰہٰ سرود / زیرِ دریا ماہتاب آمد فرود!

کوہ ہائے شستہ و عریان و سرد | اندران سر گشتہ و حیران دو مرد!
سوئے رومی یک نظر نگریستند | باز سوئے یک دگر نگریستند
گفت فرعون: این سحر! این جوئے نور! | از کجا این صبح و این نورِ ظہور؟

رومی

ہر چہ پنہان است ازو پیدا استے
اصلِ این نورِ یدِ بیضا استے

فرعون

آہ نقدِ عقل و دین در باختم | دیدم و این نور را نشناختم
اے جہانداران سوئے من بنگرید | اے زیان کاران سوئے من بنگرید
وائے قومے از ہوس گردیدہ کور | می برد لعل و گہر از خاکِ گور
پیکرے کو در عجائب خانہ ایست | بر لبِ خاموشِ او افسانہ ایست
از ملوکیت خبرہا می دہد | کورِ چشمان را نظرہا می دہد
چیست تقدیرِ ملوکیت؟ شقاق | محکمی جستن ز تدبیرِ نفاق
از بد آموزی زبون تقدیرِ ملک | باطل و آشفتہ تر تدبیرِ ملک

باز اگر بینم کلیم اللہ را
خواہم از وے یک دلِ آگاہ را!

رومی

حاکمی بے نورِ جان خام است خام — بے یدِ بیضا ملوکیت حرام
حاکمی از ضعفِ محکومان قوی است — بیخش از حرمانِ محرومان قوی است!
تاج از باج است و از تسلیمِ باج — مرد اگر سنگ است می گردد زجاج!
فوج و زندان و سلاسل رہزنی است
اوست حاکم گر چنین ساماں غنی است

ذوالخرطوم

مقصدِ قومِ فرنگ آمد بلند — از پئے لعل و گہر گورے نکند
سرگذشتِ مصر و فرعون و کلیم — می توان دیدن ز آثارِ قدیم!
علم و حکمت کشفِ اسرار است و بس
حکمتِ بے جستجو خوار است و بس!

فرعون

قبرِ ما را علم و حکمت بر کشود
لیکن اندر تربتِ مہدی چہ بود؟

نمودار شدن درویشِ سودانی

برقِ بیتابانہ رخشید اندر آب
موجہا بالید و غلطید اندر آب

بوئے خویش از گلشنِ جنّت رسید
روحِ آن درویشِ مصر آمد پدید

در صدف از سوزِ او گوہر گداخت
سنگ اندر سینۂ کشنر گداخت

گفت "اے کشنر اگر داری نظر
انتقامِ خاکِ درویشے نگر

آسمان خاکِ ترا گورے نداد
مرقدے جز در یمِ شورے نداد"

باز حرف اندر گلوئے او شکست
از لبش آہے جگرتابے گسست

گفت "اے روحِ عرب بیدار شو
چون نیاگان خالقِ اعصار شو!

اے فواد اے فیصل اے ابنِ سعود
تا کجا بر خویش پیچیدن چو دود!

زندہ کن در سینہ آن سوزے کہ رفت
در جہان باز آور آن روزے کہ رفت

خاکِ بطحا خالدے دیگر بزاے
نغمۂ توحید را دیگر سراے

اے نخیلِ دشتِ تو بالندہ تر
بر نخیزد از تو فاروقے دگر؟

اے جہانِ مومنانِ مشک فام
از تو می آید مرا بوئے دوام!

زندگانی تا کجا بے ذوقِ سیر
تا کجا تقدیرِ تو در دستِ غیر!

بر مقامِ خود نیائی تا بکے
استخوانم در یمے نالد چو نے!

از بلا ترسی؟ حدیثِ مصطفےٰ است
"مرد را روزِ بلا روزِ صفاست"

ساربان یارا بہ یثرب ما بہ نجد
آن حدی کو ناقہ را آرد بوجد!

ابر بارید از زمین ہا سبزہ رست
می شود شاید کہ پائے ناقہ سست!

جانم از دردِ جدائی در نفیر
آن رہے کو سبزہ کم دارد بگیر!

ناقہ مستِ سبزہ و من مستِ دوست
او بدستِ تست و من در دستِ دوست!

آب را کردند بر صحرا سبیل
بر جبل ہا شستہ اوراقِ نخیل!

آن دو آہو در قفائے یک دگر
از فرازِ تل فرود آید نگر!

یک دم آب از چشمۂ صحرا خورد
باز سوئے راہ پیما بنگرد!

ریگِ دشت از نم مثالِ پرنیان
جادہ بر اشتر نمی آید گران

حلقہ حلقہ چون پرِ تیہو غمام
ترسم از باران کہ دوریم از مقام!

ساربان یاران بہ یثرب ما بہ نجد
آن حدی کو ناقہ را آرد بوجد!"

فلکِ مریخ

اہلِ مرّیخ

چشم را یک لحظہ بستم اندر آب
اندکے از خود گسستم اندر آب!

رخت بردم زی جہانے دیگرے
با زمان و با مکانے دیگرے!

آفتابِ ما بہ آفاقش رسید
روز و شب را نوعِ دیگر آفرید!

تن ز رسم و راہِ جان بیگانہ ایست
در زمان و از زمان بیگانہ ایست ما

جانِ ما سازد بہر سوزے کہ ہست
وقتِ او خرّم بہر روزے کہ ہست!

می نگردد کہنہ از پروازِ روز
روزہا از نورِ او عالم فروز!

روز و شب را گردشِ پیہم از دست
سیرِ او کن زانکہ ہر عالم از دست!

مرغزارے بار صد گاہِ بلند
دوربینِ او ثریّا در کمند

خلوتِ نُه گنبدِ خضراست این
یا سوادِ خاکدانِ ماست این؟

گاه جستم وسعتِ او را کران
گاه دیدم در فضائے آسمان!

پیرِ روم آن مرشدِ اهلِ نظر
گفت "مریخ" است این عالم نگر!

چون جهانِ ما طلسمِ رنگ و بوست
صاحبِ شهر و دیار و کاخ و کوست!

ساکنانش چون فرنگان ذوفنون
در علومِ جان و تن از ما فزون!

بر زمان و بر مکان قاهرتراند
زانکه در علمِ فضا ماهرتراند!

بر وجودش آنچنان پیچیده اند
هر خم و پیچِ فضا را دیده اند

خاکیان را دل به بندِ آب و گل
اندرین عالم بدن در بندِ دل!

چون دلے در آب و گل منزل کند
هر چه می خواهد بآب و گل کند

مستی و ذوق و سرور از حکمِ جان
جسم را غیب و حضور از حکمِ جان!

در جهانِ ما دو تا آمد وجود
جان و تن، آن بے نمود این با نمود!

خاکیان را جان و تن مرغ و قفس
فکرِ مریخی یک اندیش است و بس!

چون کسے را می رسد روزِ فراق
چست تر می گردد از سوزِ فراق!

یک دو روزے پیشتر از آنِ مرگ
می کند پیشِ کسان اعلانِ مرگ!

جانِ شان پروردهٔ اندام نیست
لاجرم خو کردهٔ اندام نیست!

تن بخویش اندر کشیدن مردن است
از جهان در خود رمیدن مردن است!

برتر از فکرِ تو آمد این سخن
زانکه جانِ تست محکومِ بدن!

رختِ این جا یک دو دم باید کشاد
این چنین فرصت خدا کس را نداد!

برآمدنِ انجم شناس مرّیخی از رصدگاہ

پیر مردے ریشِ او مانندِ برف — سالہا در علم و حکمت کردہ صرف
تیز بین مانندِ دانایانِ غرب — کسوتش چون پیرِ ترسایانِ غرب
دیر سال و قامتش بالا چو سرو — طلعتش تابندہ چون ترکانِ مرو
آشنائے رسم و راہِ ہر طریق — آشکار از چشمِ او فکرِ عمیق
آدمی را دید و چون گل بر شگفت — در زبانِ طوسی و خیام گفت
"پیکرِ گِل آن اسیرِ چند و چون — از مقامِ تحت و فوق آمد برون!
خاک را پر دارِ بے طیارہ داد — ثابتان را جوہرِ سیارہ داد!"
نطق او دراکش روان چون آبجو — محوِ حیرت بودم از گفتارِ او
این ہمہ خوب است یا افسونگری — بر لبِ مرّیخیان حرفِ دری!
گفت: بود اندر زمانِ مصطفیٰ! — مردے از مرّیخیانِ با صفا!
بر جہان چشمِ جہان بین را گشاد — دل بہ سیرِ خطۂ آدم نہاد
پر گشود اندر فضاہائے وجود — تا بصحرائے حجاز آمد فرود
آنچہ دید از مشرق و مغرب نوشت — نقشِ او رنگین تر از باغِ بہشت!

بودہ ام من ہم بایران و فرنگ
گشتہ ام در ملکِ نیل و رودِ گنگ

دیدہ ام امریک و ہم ژاپون و چین
بہرِ تحقیقِ زلزلاتِ زمین

از شب و روزِ زمین دارم خبر
کردہ ام اندر بر و بحرش سفر

پیشِ ما ہنگامہ ہائے آدم است
گرچہ او از کارِ ما نا محرم است"

رومی

من ز افلاکم رفیقِ من ز خاک
سرخوش و نا خوردہ از رگہائے تاک

مرد بے پروا و نامش زندہ رود
مشتئ او از تماشائے وجود!

ماکہ در شہرِ شما افتادہ ایم
در جہان و از جہان آزادہ ایم

در تلاشِ جلوہ ہائے نو بنو
یک زمان ما را رفیقِ راہ شو

حکیم مریخی

این نواحِ مرغدین[1] برخیا ست
برخیا نامِ ابو الآبائے ماست

فرزِ مرز آن امر کردارِ زشت
رفت پیشِ برخیال اندر بہشت

---

[1] نام شہرے در مریخ۔

گفت "تو این جا چسان آسودۂ؟ — عمر ہا محکوم یزدان بودۂ!
از مقامِ تو نکوتر عالمے است — پیشِ او جنت بہارِ یک دمے است
آن جہان از ہر جہان بالاتر است — آن جہان از لامکان بالاتر است
نیست یزدان را از آن عالم خبر — من ندیدم عالمے آزاد تر!
نے خدائے در نظامِ او دخیل — نے کتاب و نے رسول و جبرائیل!
بے طوافے نے سجودے اندرو — نے دعائے نے درودے اندرو!
برخیا گفت "اے فسون پرداز خیز — نقشِ خود را اندر آن عالم بریز"
تا ابوالآبا فریبِ او نخورد — حق جہانے دیگرے با ما سپرد

اندرین ملکِ خداداده گذر
مرغدین در سیم و آئینش نگر!

گردش در شہرِ مرغدین [1]

مرغدین و آن عماراتِ بلند — من چہ گویم زان مقامِ ارجمند
ساکنانش در سخن شیرین چو نوش — خوب روئے نرم خوئے سادہ پوش!
فکر شان بے دردِ سوزِ اکتساب — راز دانِ کیمیائے آفتاب!
ہر کہ خواہد سیم و زر گیرد ز نور — چون نمک گیریم ما از آبِ شور!

---

[1] نام شہرے در مریخ۔

خدمت آمد مقصدِ علم و ہنر / کارہا را کس نمی سنجد بزر!

کس ز دینار و درم آگاہ نیست / این بتان را در حرم ما راہ نیست

بر طبیعت دیوِ ماشین چیرہ نیست / آسمانہا از دخانہا تیرہ نیست!

سخت کش دہقان، چراغش روشن است / از نہابِ دہ خدایان ایمن است!

کشت و کارش بے نزاعِ آبجوست / حاصلش بے شرکتِ غیرے از دست!

اندران عالم نہ لشکر نے قشون / نے کسے روزی خورد از کشت و خون!

نے قلم در مرغدین گیرد فروغ / از فنِ تحریر و تشہیرِ دروغ!

نے ببازاران ز بیکاران خروش
نے صداہائے گدایان دردِ گوش!

حکیمِ مرّیخی

کس درین جا سائل و محروم نیست
عبد و مولا حاکم و محکوم نیست!

زندہ رود

سائل و محروم تقدیرِ حق است / حاکم و محکوم تقدیرِ حق است

جز خدا کس خالقِ تقدیر نیست / چارۂ تقدیر از تدبیر نیست!

حکیم مرّیخی

گر ز یک تقدیر خون گردد جگر
خواه از حق حکم تقدیر دگر

تو اگر تقدیر نو خواهی رواست
زانکه تقدیرات حق لاانتهاست

ارضیان نقد خودی در باختند
نکتهٔ تقدیر را نشناختند

رمز باریکش بحرفی مضمر است
تو اگر دیگر شوی او دیگر است!

خاک شو نذر هوا سازد ترا
سنگ شو بر شیشه اندازد ترا!

شبنمی؟ افتندگی تقدیر تست
قلزمی؟ پایندگی تقدیر تست!

هر زمان سازی همان لات و منات
از بتان جوئی ثبات ای بی ثبات؟

تا بخود نا ساختن ایمان تست
عالم افکار تو زندان تست

رنج بی گنج است تقدیر این چنین
گنج بی رنج است تقدیر این چنین!

اصل دین این است اگر ای بیخبر
می شود محتاج از محتاج تر!

وای آن دینی که خواب آرد ترا
باز در خواب گران دارد ترا!

سحر و افسون است یا دین است این؟
حب افیون است یا دین است این؟

می شناسی طبع دراک از کجاست؟
جوهر اندر بنگه خاک از کجاست؟

قوت فکر حکیمان از کجاست؟
طاقت ذکر کلیمان از کجاست؟

این دل و این واردات او ز کیست؟ | این فنون و معجزات او ز کیست؟
گرمیٔ گفتار داری؟ از تو نیست | شعلهٔ کردار داری؟ از تو نیست
این همه فیض از بهارِ فطرت است | فطرت از پروردگارِ فطرت است!
زندگانی چیست؟ کانِ گوهر است | تو امینی صاحبِ او دیگر است!
طبعِ روشن مردِ حق را آبروست | خدمتِ خلقِ خدا مقصودِ اوست!

خدمت از رسم و رهِ پیغمبری است
مزدِ خدمت خواستن سوداگری است

همچنان این باد و خاک و ابر و کشت | باغ و راغ و کاخ و کوی و سنگ و خشت
ای که می گوئی متاعِ ما ز ماست | مردِ نادان این همه ملکِ خداست
ارضِ حق را ارضِ حق دانی بگو | چیست شرحِ آیهٔ لَا تُفْسِدُوا[1]!
ابنِ آدم دل به ابلیسی نهاد | من ز ابلیسی ندیدم جز فساد!
کس امانت را بکار خود نبرد | ای خوش آن کو ملکِ حق با حق سپرد
بردہ چیزے کہ از آنِ تو نیست | داغم از کارے کہ شایانِ تو نیست!
گر تو باشی صاحبِ شے می سزد | ورنہ باشی خود بگو کے می سزد
ملکِ یزدان را بہ یزدان باز دہ | تا ز کارِ خویش بکشائی گره
زیرِ گردون فقر و مسکینی چرا است؟ | آنچه از مولاست می گوئی ز ماست!

---

[1] تلمیح بہ آیۂ شریفہ: لا تفسدوا فی الارض بعد اصلاحها۔

بنده یکسر آب و گل بیرون نجست
شیشهٔ خود را بسنگِ خود شکست!

اے که منزل را نمی دانی ز ره
قیمتِ هر شے ز اندازِ نگه!

تا متاعِ تست گوهر گوهر است
ورنه سنگ است از شررے کمتر است!

نوعِ دیگر بین جهان دیگر شود
این زمین و آسمان دیگر شود

احوالِ دوشیزهٔ مرّیخ که دعوائے رسالت کرده

در گذشتیم از هزاران کوے و کاخ
بر کنارِ شهر میدانِ فراخ!

اندران میدان هجومِ مرد و زن
در میان یک زن قدش چون نارون

چهره اش روشن ولے بے نورِ جان
معنی او بر بیان او گران!

حرفِ او بے سوز و چشمش بے نمے
از سرورِ آرزو نامحرمے!

فارغ از جوشِ جوانی سینه اش
کور و صورت ناپذیر آئینه اش!

بے خبر از عشق و از آئینِ عشق
صعوهٔ رد کردهٔ شاهینِ عشق!

گفت با ما آن حکیمِ نکته دان
"نیست این دوشیزه از مرّیخیان!

ساده و آزاده و بے ریو و رنگ
فرزمرز او را بدزدید از فرنگ

پخته در کارِ نبوت ساختش | اندرین عالم فرد انداختش!
گفت نازل گشته ام از آسمان | دعوتِ من دعوتِ آخر زمان!
از مقامِ مرد و زن دارد سخن | فاش تر گوید ز اسرارِ بدن!

نزدِ این آخر زمان تقدیر ِ لیست
در زبانِ ارضیان گویم که چیست؟

تذکیرِ نبیۂ مریخ

ای زنان! ای مادران! ای خواہران! | زیستن تا کے مثالِ دلبران؟
دلبری اندر جہان مظلومی است | دلبری محکومی و محرومی است!
در دو گیسو شانہ می گردانیم ما | مرد را نخچیرِ خود دانیم ما
مرد صیادی بہ نخچیری کند | گردِ تو گردد کہ زنجیری کند!
خود گداز از بہائے او مکر و فریب | درد و داغ و آرزو مکر و فریب!
گرچہ آن کافر حرم سازد ترا | مبتلائے درد و غم سازد ترا
ہمبرِ او بودن آزارِ حیات | وصلِ او زہر و فراقِ او نبات
مارِ پیچان! از خم و پیچش گریز | زہرہایش را بخونِ خود مریز!

از امومت زرد روئے مادران!
اے خنک آزادیِ بے شوہران!

وحیِ یزدان پے بہ پے آید مرا
لذتِ ایمان بیفزاید مرا

آمد آن وقتے کہ از اعجازِ فن
می توان دیدن جنین اندر بدن!

حاصلے برداری از کشتِ حیات
ہرچہ خواہی از بنین و از بنات!

گر نباشد بر مرادِ ما جنین
بے محابا کشتنِ او عینِ دین!

در پسِ این عصرِ اعصارِ دگر
آشکارا گردد اسرارِ دگر

پرورش گیرد جنین نوعِ دگر
بے شبِ ارحام دریابد سحر!

تا بمیرد آن سراپا اہرمن
ہمچو حیواناتِ ایامِ کہن!

لالہ ہاے داغ دامانِ پاک
بے نیاز از شبنمے خیزد ز خاک!

خود بخود بیرون فتد اسرارِ زیست
نغمہ بے مضراب بخشد تارِ زیست!

آنچہ از نیسان فرو ریزد گہر
بے صدف در ریزِ دریا تشنہ میر!

خیزد با فطرت بیا اندر ستیز
تا ز پیکارِ تو حُر گردد کنیز!

رستن از ربطِ دو تن توحیدِ زن
حافظِ خود باش و بر مردان متن!

رومی

مذہبِ عصرِ نو آئینے نگر
حاصلِ تہذیبِ لادینے نگر!

زندگی را شرع و آئین است عشق
اصلِ تہذیب است دین دین است عشق!

ظاہرِ او سوزناک و آتشین　　　باطنِ او نورِ ربّ العالمین!
از تبِ تابش درونش علم و فن　　　از جنونِ ذو فنونش علم و فن!
دین نگردد پختہ بے آدابِ عشق
دین بگیر از صحبتِ اربابِ عشق!

فلکِ مشتری

THE KASHMI

Call No. ______ Acc. No. 1685

	29 JAN 2002		
	Mehraj 15/01/02		

Overdue charges will be levied under rules
day if the book is kept beyond the date stamed

ارواحِ جلیلۂ حلّاج و غالب و قرّۃ العین طاہرہ کہ بہ نشیمن بہشتی نگرویدند و بگردشِ جاودان گرائیدند

من فدائے این دلِ دیوانۂ / ہر زمان بخشد دگر ویرانۂ
چون بگیرم منزلے گوید کہ خیز / مردِ خود رس بحر را داند قفیز
زانکہ آیاتِ خدا لا انتہاست / اے مسافر زادہ را پایان کجاست؟
کارِ حکمت دیدن و فرسودن است / کارِ عرفان دیدن و افزودن است!
آن بسنجد در ترازوے ہنر / این بسنجد در ترازوے نظر!
آن بدست آورد آب و خاک را / این بدست آورد جانِ پاک را!
آن نگہ را بر تجلّی می زند / این تجلّی را بخود گم می کند!

در تلاشِ جلوہ ہائے پے بہ پے
طے کنم افلاک و می نالم چو نے!

این ہمہ از فیضِ مردے پاک زاد
آنکہ سوزِ او بجانِ من فتاد!

کاروانِ این دو بینائے وجود
بر کنارِ مشتری آمد فرود!

آن جہان آن خاکدانِ ناتمام
در طوافِ او قمر ہا تیز گام

خالی از مے شیشۂ تاکش ہنوز
آرزو نا رُستہ از خاکش ہنوز

نیم شب از تابِ ماہان نیم روز
نے بسرد وت در ہوائے او نہ سوز

من چو سوئے آسمان کردم نظر
کوکبش دیدم بخود نزدیک تر

ہیبتِ نظّارہ از ہوشم ربود
شد دگرگون نزد و دور و دیر و زود!

پیشِ خود دیدم سہ روحِ پاکباز
آتش اندر سینۂ شان گیتی گداز!

در برِ شان حلہ ہائے لالہ گون
چہرہ ہا رخشندہ از سوزِ درون!

در تب و تابے ز ہنگامِ الست
از شرابِ نغمہ ہائے خویش مست!

گفت رومیؒ این قدر از خود مرو
از دمِ آتش نوایان زندہ شو!

شوقِ بے پروا ندیدستی نگر!
زورِ این صہبا ندیدستی نگر!

غالب و حلاج و خاتونِ عجم
شور ہا افگند در جانِ حرم!

این نوا ہا روح را بخشد ثبات
گرمیٔ او از درونِ کائنات!

نوائے حلّاج

ز خاکِ خویش طلب آتشے کہ پیدا نیست
تجلّیِ دگرے درخورِ تقاضا نیست!
نظر بخویش چنان بستہ ام کہ جلوۂ دوست
جہان گرفت و مرا فرصتِ تماشا نیست!
بملکِ جم ندہم مصرعِ نظیری را
کسے کہ کشتہ نہ شد از قبیلۂ ما نیست
اگرچہ عقل فسون پیشہ لشکرے انگیخت
تو دل گرفتہ نباشی کہ عشق تنہا نیست!
تو رہ شناس نۂ وز مقامِ بیخبری
چہ نغمہ ایست کہ در بربطِ سلیمیٰ نیست
ز قید و صیدِ نہنگان حکایتے آور
مگو کہ زورقِ ما روشناسِ دریا نیست
مرید ہمتِ آن رہروم کہ پا نگذاشت
بہ جادۂ کہ درو کوہ و دشت و دریا نیست
شریکِ حلقۂ رندانِ بادہ پیما باش
حذر ز بیعتِ پیرے کہ مردِ غوغا نیست!

نوائے غالب

بیا کہ قاعدۂ آسمان بگردانیم
قضا بگردشِ رطلِ گران بگردانیم

اگر ز شحنہ بود گیر و دار نندیشیم
وگر ز شاہ رسد ارمغان بگردانیم

اگر کلیم شود ہمزبان سخن نکنیم
دگر خلیل شود میہمان بگردانیم

بجنگ باج ستانانِ شاخساری را
تہی سبد ز درِ گلستان بگردانیم

بصلح بال فشانانِ صبحگاہی را
ز شاخسار سوئے آشیان بگردانیم

ز حیدریم من و تو ز ما عجب نبود
گر آفتاب سوئے خاوران بگردانیم"

نوائے طاہرہ

گر بتو افتدم نظر چہرہ بہ چہرہ رُو برو
شرح دہم غمِ ترا نکتہ بہ نکتہ مو بمو!

از پئے دیدنِ رخت ہمچو صبا فتادہ ام
خانہ بخانہ در بدر کوچہ بکوچہ کو بکو!

می رود از فراقِ تو خونِ دل از دو دیدہ ام
دجلہ بہ دجلہ یم بہ یم چشمہ بہ چشمہ جو بجو!

مہر ترا دلِ حزین بافتہ بر قماشِ جان
رشتہ بہ رشتہ نخ بہ نخ تار بہ تار پو بہ پو!
در دلِ خویش طاہرہ گشت و ندید جز ترا
صفحہ بہ صفحہ لا بہ لا پردہ بہ پردہ تو بہ تو!

سوز و سازِ عاشقانِ دردمند | شورہائے تازہ در جانم فگند
مشکلاتِ کہنہ سر بیرون زدند | باز بر اندیشہ ام شبخون زدند!
قلزم فکرم سراپا اضطراب | ساحلش از زورِ طوفانے خراب!
گفت رومی وقت را از کف مدہ | اے کہ می خواہی کشودِ ہر گرہ!

چند در افکار خود باشی اسیر
این قیامت را برون ریز از ضمیر!

زندہ رود مشکلاتِ خود را پیش ارواحِ بزرگ می گوید

از مقامِ مومنان دوری چرا؟
یعنی از فردوس مہجوری چرا؟

حلاّج

مرد آزادے که داند خوب و زشت
می نگنجد روح او اندر بهشت!

جنت ملا مے و حور و غلام
جنت آزادگان سیر دوام!

جنت ملا خور و خواب و سرود
جنت عاشق تماشائے وجود!

حشر ملا شق قبر و بانگ صور
عشق شور انگیز خود صبح نشور!

علم بر بیم و رجا دارد اساس
عاشقان را نے امید و نے هراس!

علم ترسان از جلال کائنات
عشق غرق اندر جمال کائنات

علم را بر رفته و حاضر نظر
عشق گوید آنچه می آید نگر!

علم پیمان بسته با آئین جبر
چارهٔ او چیست غیر از جبر و صبر!

عشق آزاد و غیور و ناصبور
در تماشائے وجود آید جسور!

عشق ما از شکوه بیگانه ایست
گرچه او را گریه مستانه ایست!

این دل مجبور ما مجبور نیست
ناوک ما از نگاه حور نیست!

آتش ما را بیفزاید فراق
جان ما را سازگار آید فراق!

بے خلشها زیستن نا زیستن
باید آتش در ته پا زیستن!

زیستن این گونه تقدیر خودی است
از همین تقدیر تعمیر خودی است!

ذرهٔ از شوق بے حد رشک مهر
گنجد اندر سینهٔ او نه سپهر!

شوق چون بر عالمے شبخون زند
آنیان را جاودانی می کند!

زنده رود

گردشِ تقدیرِ مرگ و زندگی است
کس نداند گردشِ تقدیر چیست!

حلاّج

هر که از تقدیر دارد ساز و برگ
لرزد از نیروے او ابلیس و مرگ!

جبر دین مردِ صاحب همت است
جبرِ مردان از کمالِ قوت است!

پخته مردے پخته تر گردد ز جبر
جبر مردِ خام را آغوشِ قبر!

جبرِ خالد عالمے برهم زند
جبر ما بیخ و بنِ ما بر کند!

کارِ مردان است تسلیم و رضا
بر ضعیفان راست ناید این قبا!

تو که دانی از مقامِ پیرِ روم
می ندانی از کلامِ پیرِ روم؟

بود گبرے در زمانِ بایزید
گفت او را یک مسلمانِ سعید

خوشتر آن باشد که ایمان آوری
تا بدست آید نجات و سروری

گفت این ایمان اگر ہست اے مرید
آنکہ دارد شیخِ عالم بایزید
من ندارم طاقتِ آن تابِ آن
کان فزون آمد زکوششہائے جان! (رومی)

کارِ ما غیر از امید و بیم نیست ہر کسے را ہمتِ تسلیم نیست!
اے کہ گوئی بودنی این بود، شد کارہا پابندِ آئین بود، شد
معنئ تقدیر کم فہمیدۂ ق نے خودی را نے خدا را دیدۂ
مردِ مومن با خدا دارد نیاز "با تو ما سازیم تو با ما بساز"
عزمِ او خلاقِ تقدیرِ حق است
روزِ ہیجا تیرِ او تیرِ حق است!

زندہ رود

کم نگاہان فتنہ ہا انگیختند بندۂ حق را بدار آویختند!
آشکارا بر تو پنہانِ وجود باز گو آخر گناہِ تو چہ بود!

حلاج

بود اندر سینۂ من بانگِ صور ملتے دیدم کہ دارد قصدِ گور!

مومنان با خوے و بوئے کافران — لا اله گویان و از خود منکران!

امر حق[۱] گفتند نقش باطل است — زانکه او وابستهٔ آب و گل است

من بخود افروختم نار حیات — مرده را گفتم ز اسرار حیات!

از خودی طرح جهانے ریختند — دلبری با قاهری آمیختند!

هر کجا پیدا و ناپیدا خودی — بر نمی تابد نگاه ما خودی!

نار ها پوشیده اندر نور اوست — جلوه هائے کائنات از طور اوست

هر زمان هر دل درین دیر کهن — از خودی در پرده می گوید سخن

هر که از نارش نصیب خود نبرد — در جهان از خویشتن بیگانه مرد

هند و هم ایران ز نورش محرم است — آن که نارش هم شناسد آن کم است!

من ز نور و نار او دادم خبر — بندهٔ محرم! گناه من نگر!

آنچه من کردم تو هم کردی بترس!
محشرے بر مرده آوردی بترس!

طاهره

از گناه بندهٔ صاحب جنون — کائنات تازهٔ آید برون!

شوق بیحد پرده ها را بر درد — کهنگی را از تماشا می برد!

---

۱ امر حق: روح انسانی تلمیح به آیه قل الروح من امر ربی الخ۔

آخر از دارو رسن گیرد نصیب
بر نگردد زنده از کوئے حبیب!

جلوهٔ او بنگر اندر شهر و دشت
تا نه پنداری که از عالم گذشت!

در ضمیرِ عصرِ خود پوشیده است
اندرین خلوت چسان گنجیده است؟

زنده رود

اے ترا دادند دردِ جستجوے
معنیِ یک شعر خود با من بگوے

"قمری کفِ خاکستر و بلبل قفسِ رنگ
اے ناله نشانِ جگرِ سوخته چیست؟"

غالب

نالهٔ کو خیزد از سوزِ جگر
هر کجا تاثیرِ او دیدم دگر!

قمری از تاثیرِ او واسوخته
بلبل از وے رنگها اندوخته!

اندرو مرگے بآغوشِ حیات
یک نفس اینجا حیات آنجا ممات!

آنچنان رنگے که ارژنگی ازوست
آنچنان رنگے که بیرنگی ازوست

تو ندانی این مقامِ رنگ و بوست
قسمتِ هر دل بقدرِ هاے و هوست!

یا برنگ آیا به بیرنگی گذر
تا نشانے گیری از سوزِ جگر!

زندہ رود

صد جہان پیدا درین نیلی فضاست
ہر جہان را اولیاء و انبیاست؟

غالبؔ

نیک بنگر اندرین بود و نبود
پے بہ پے آید جہانہا در وجود!

ہر کجا ہنگامۂ عالم بود
رحمۃ للعالمینے ہم بود!

زندہ رود

فاش تر گو زانکہ فہمم نارساست

غالبؔ

این سخن را فاش تر گفتن خطاست

زندہ رود

گفتگوئے اہلِ دل بے حاصل است؟

غالب

نکتہ را بر لب رسیدن مشکل است!

زندہ رود

تو سراپا آتش از سوزِ طلب!
بر سخن غالب نیائی اے عجب!

غالب

خلق[1] و تقدیر و ہدایت ابتدا ست
رحمتہ للعالمینی انتہا ست!

زندہ رود

من ندیدم چہرۂ معنی ہنوز
آتشے داری اگر ما را بسوز!

---

[1] تلمیح بہ آیۂ شریفہ خلق فقدر فہدیٰ۔

غالب

اے چو من بینندۂ اسرارِ شعر
این سخن افزون تر است از تارِ شعر

شاعران بزمِ سخن آراستند
این کلیمان بے ید بیضا ستند

آنچہ تو از من بخواہی کافری است
کافری کو ماورائے شاعری است!

حلاّج

ہر کجا بینی جہانِ رنگ و بو
آنکہ از خاکش بروید آرزو

یا ز نورِ مصطفےٰ اورا بہا است
یا ہنوز اندر تلاشِ مصطفےٰ است

زندہ رود

از تو پرسم گرچہ پرسیدن خطا است
سرّ آن جوہر کہ نامش مصطفےٰ است!

آدمے یا جوہرے اندر وجود
آنکہ آید گاہے گاہے در وجود!

حلاّج

پیشِ او گیتی جبین فرسودہ است
خویش را خود عبدہٗ فرمودہ است

عبدہٗ از فہمِ تو بالاتر است
زانکہ او ہم آدم و ہم جوہر است

جوهر او نے عرب نے اعجم است　　　آدم است و هم ز آدم اقدم است!
عبده صورت گر تقدیرها　　　اندرو ویرانه ها تعمیرها!
عبده هم جانفزا هم جانستان　　　عبده هم شیشه هم سنگِ گران!
عبد دیگر عبده چیزے دگر　　　ما سراپا انتظار او منتظر!
عبده دهر است و دهر از عبده ست　　　ما همه رنگیم او بے رنگ و بوست
عبده با ابتدا بے انتهاست　　　عبده را صبح و شام ما کجاست!
کس ز سرِ عبده آگاه نیست　　　عبده جز سرِ الا الله نیست!
لا اِلٰه تیغ و دم او عبده　　　فاش تر خواهی بگو هو عبده
عبده چند و چگونِ کائنات　　　عبده رازِ درونِ کائنات!
مدعا پیدا نگردد زین دو بیت　　　تا نه بینی از مقام ما رمیت[1]

بگذر از گفت و شنود اے زنده رود
غرقِ شو اندر وجود اے زنده رود!

زنده رود

کم شناسم عشق را این کار چیست؟
ذوقِ دیدار است؟ پس دیدار چیست؟

---

[1] تلمیح بآیه: وما رمیت اذ رمیت الخ

حلاّج

معنیٔ دیدارِ آن آخر زمان
حکمِ او بر خویشتن کردن روان

در جہان زی چون رسولِ انس و جان
تا چو او باشی قبولِ انس و جان

باز خود را بین ہمین دیدارِ اوست
سنّتِ او سرّے از اسرارِ اوست!

زندہ رود

چیست دیدارِ خدائے نہ سپہر
آنکہ بے حکمش نہ گردد ماہ و مہر؟

حلاّج

نقشِ حق اوّل بجان انداختن
باز او را در جہان انداختن

نقشِ جان تا در جہان گردد تمام
می شود دیدارِ حق دیدارِ عام!

اے خنک مردے کہ از یک ہوئے او
نہ فلک دارد طوافِ کوئے او!

وائے درویشے کہ ہوئے آفرید
باز لب بربست و دم در خود کشید

حکمِ حق را در جہان جاری نکرد
نانے از جو خورد و کراری نکرد

خانقاہے جست و از خیبر رمید
راہبی ورزید و سلطانی ندید!

نقشِ حق داری؟ جہان نخچیرِ تست
ہم عنانِ تقدیر باتدبیرِ تست

عصرِ حاضر با تو می جوید ستیز
نقشِ حق بر لوحِ این کافر بریز!

زندہ رود

نقشِ حق را در جہان انداختند
من نمی دانم چسان انداختند؟

حلّاج

یا بزورِ دلبری انداختند
یا بزورِ قاہری انداختند!

زانکہ حق در دلبری پیداتر است
دلبری از قاہری اولیٰ تر است!

زندہ رود

باز گو اے صاحبِ اسرارِ شرق
درمیانِ زاہد و عاشق چہ فرق؟

حلاّج

زاہد اندر عالمِ دنیا غریب
عاشق اندر عالمِ عقبیٰ غریب!

زندہ رود

معرفت را انتہا نابودن است
زندگی اندر فنا آسودن است؟

حلاّج

شُکرِ یاران از تہی پیمانگی است
نیستی از معرفت بیگانگی است

اے کہ جوئی در فنا مقصود را
در نمی یابد عدم موجود را!

زندہ رود

آنکہ خود را بہتر از آدم شمرد
در خُم و جامش نہ مے باقی نہ دُرد

مشتِ خاکِ ما بگردون آشناست!
آتشِ آن بے سر و سامان کجاست؟

حلاّج

کم بگو زان خواجۂ اہلِ فراق — تشنہ کام و از ازل خونین ایاق!
ما جہول او عارفِ بود و نبود — کفرِ او این راز را بر ما کشود!
از فتادن لذّتِ برخاستن — عیشِ افزودن ز دردِ کاستن!
عاشقی در نارِ او وا سوختن — سوختن بے نارِ او نا سوختن!
زانکہ او در عشق و خدمت اقدم است — آدم از اسرارِ او نامحرم است!

چاک کن پیراہنِ تقلید را
تا بیاموزی از و توحید را

زندہ رود

اے ترا اقلیمِ جان زیرِ نگین
یک نفس با ما دگر صحبت گزین

حلاّج

با مقامے در نمی سازیم و بس — ما سراپا ذوقِ پروازیم و بس
ہر زمان دیدن تپیدن کارِ ماست — بے پر و بالے پریدن کارِ ماست!

نمودار شدن خواجهٔ اهلِ فراق ابلیس

صحبتِ روشن دلان یک دم دو دم
آن دو دم سرمایهٔ بود و عدم!

عشق را شوریده تر گردد گذشت
عقل را صاحب نظر کرد و گذشت

چشم بر بستم که با خود وارمش
از مقامِ دیده در دل آرمش

ناگهان دیدم جهان تاریک شد
از مکان تا لامکان تاریک شد

اندران شب شعلهٔ آمد پدید
از درونش پیر مردے بر جهید

یک قبائے سرمئی اندر برش
غرق اندر دود پیچان پیکرش

گفت رومی خواجهٔ اهلِ فراق
آن سراپا سوز و آن خونین ایاق!

کهنه کم خندهٔ اندک سخن
چشمِ او بینندهٔ جان در بدن!

رند و ملا و حکیم و خرقه پوش
در عمل چون زاهدانِ سخت کوش

فطرتش بیگانهٔ ذوقِ وصال
زهدِ او ترکِ جمالِ لایزال!

تا گسستن از جمال آسان نبود
کار پیش افگند از ترکِ سجود

اندکے در وارداتِ او نگر
مشکلاتِ او ثباتِ او نگر!

غرق اندر رزم خیر و شر هنوز
صد پیمبر دیده و کافر هنوز!

جانم اندر تن ز سوزِ او تپید — بر لبش آہے غم آلودے رسید
گفت و چشمِ نیم وا بر من کشود — "در عمل جز ما که برخوردار بود؟
آنچنان بر کارہا پیچیده ام — فرصتِ آدینه را کم دیده ام!
نے مرا افرشتۂ نے چاکرے — وحیِ من بے منتِ پیغمبرے!
نے حدیث و نے کتاب آورده ام — جانِ شیرین از فقیهان برده ام!
رشتۂ دین چون فقیهان کس نرشت — کعبه را کردند آخر خشت خشت!
کیشِ ما را اینچنین تاسیس نیست — فرقه اندر مذهبِ ابلیس نیست!
در گذشتم از سجود اے بے خبر — ساز کردم ارغنونِ خیر و شر
از وجودِ حق مرا منکر مگیر — دیده بر باطن کشا ظاهر مگیر
گر بگویم نیست، این از ابلهی است — زانکه بعد از دید نتوان گفت نیست!
من "بلے" در پردۂ "لا" گفته ام — گفتۂ من خوشتر از ناگفته ام!
تا نصیب از دردِ آدم داشتم — قهرِ یار از بهرِ او نگذاشتم!
شعله ہا از کشتزارِ من دمید — او ز مجبوری به مختاری رسید!
زشتئ خود را نمودم آشکار — با تو دادم ذوقِ ترکِ اختیار
تو نجاتے ده مرا از نارِ من — وا کن اے آدم گره از کارِ من!
اے که اندر بندِ من افتادۂ — رخصتِ عصیان بشیطان دادۂ!
در جهان با همتِ مردانه زی — غم گسارِ من! از من بیگانه زی!

بے نیاز از نیشِ و نوشِ من گذر
تا نگردد نامہ ام تاریک تر!

در جہان صیاد ما نخچیرہاست
تا تو نخچیری بکیشم تیرہاست!

صاحبِ پرواز را افتاد نیست
صید اگر زیرک شود صیاد نیست!

گفتمش بگذر ز آئینِ فراق
"ابغض الاشیاء عندی الطلاق"[1]

گفت ساز زندگی سوزِ فراق
اے خوشا سرمستی روزِ فراق!

بر لبم از وصل می ناید سخن
وصل اگر خواہم نہ او ماند نہ من"

حرفِ وصل او را ز خود بیگانہ کرد
تازہ شد اندر دلِ او سوز و درد!

اندکے غلطید اندر دودِ خویش
باز گم گردید اندر دودِ خویش

نالہ زان دودِ پیچان شد بلند
اے خنک جانے کہ گردد دردمند!

نالۂ ابلیس

اے خداوندِ صواب و ناصواب
من شدم از صحبتِ آدم خراب!

ہیچ گہ از حکمِ من سر بر نتافت
چشم از خود بست و خود را در نیافت!

خاکش از ذوقِ اِبا[2] بیگانہ
از شرارِ کبریا بیگانہ!

---

[1] حدیثِ مشہور۔ [2] انکار۔

صیدِ خود صیاد را گوید بگیر ‌‌ الامان از بندۂ فرمان پذیر!
از چنین صیدے مرا آزاد کن ‌‌ طاعتِ دیروزۂ من یاد کن
پست از و آن ہمتِ والائے من ‌‌ وائے من اے وائے من اے وائے من!
فطرتِ او خام و عزمِ او ضعیف ‌‌ تابِ یک ضربم نیارد این حریف
بندۂ صاحب نظر باید مرا ‌‌ یک حریفِ پختہ تر باید مرا!
لعبتِ آب و گِل از من باز گیر ‌‌ می نیاید کودکی از مردِ پیر!
ابنِ آدم چیست؟ یک مشتِ خس است ‌‌ مشتِ خس را یک شرار از من بس است!
اندرین عالم اگر جز خس نبود ‌‌ این قدر آتش مرا دادن چه سود؟
شیشه را بگداختن عارے بود ‌‌ سنگ را بگداختن کارے بود!
آنچنان تنگ از فتوحات آمدم ‌‌ پیشِ تو بہرِ مکافات آمدم
منکرِ خود از تو می خواہم بده ‌‌ سوئے آن مردِ خدا راہم بده
بنده باید کہ پیچد گردنم ‌‌ لرزه اندازد نگاہش در تنم
آن کہ گوید از حضورِ من برو، ‌‌ آن کہ پیشِ او نیرزم با دو جو!

اے خدا یک زنده مردِ حق پرست
لذتے شاید کہ یابم در شکست!

فلکِ زحل

ارواحِ رذیلہ کہ با ملک و ملّت غدّاری کردہ و دوزخِ ایشان را قبول نکردہ

پیرِ رومی آن امامِ راستان ‌‌ ‌ آشنائے ہر مقامِ راستان
گفت اے گردون نوردِ سخت کوش ‌ ‌ دیدۂ آن عالمِ زنّار پوش؟
آنچہ بر گردِ کمر پیچیدہ است ‌ ‌ از دمِ استارۂ دزدیدہ است!
از گران سیری خرامِ او سکون ‌ ‌ ہر نگو از حکمِ او زشت و زبون!
پیکرِ او گرچہ از آب و گل است ‌ ‌ بر زمینش پا نہادن مشکل است
صد ہزار افرشتہ تندر بدست ‌ ‌ قہرِ حق را قاسم از روزِ الست!
ذرّہ پیہم می زند سیّارہ را ‌ ‌ از مدارش بر کند سیّارہ را!
عالمے مطرود و مردودِ سپہر ‌ ‌ صبحِ او مانندِ شام از بخلِ مہر!

منزلِ ارواح بے یوم النشور
دوزخ از احراقِ شان آمد نفور

اندرونِ او دو طاغوتِ کہن
روحِ قومے کشتہ از بہرِ دو تن!

جعفر از بنگال و صادق از دکن
ننگِ آدم ننگِ دین ننگِ وطن!

ناقبول و ناامید و نامراد
ملتے از کارِ شان اندر فساد!

ملتے کو بندِ ہر ملت گشاد
ملک و دینش از مقامِ خود فتاد!

می ندانی خطۂ ہندوستان
آن عزیزِ خاطرِ صاحبدلان

خطۂ ہر جلوہ اش گیتی فروز
درمیانِ خاک و خون غلطد ہنوز

در گلش تخمِ غلامی را کہ کشت؟
این ہمہ کردارِ آن ارواحِ زشت!

در فضائے نیلگون یک دم بایست
تا مکافاتِ عمل بینی کہ چیست؟

قلزمِ خونین

آنچہ دیدم می نگنجد در بیان
تن ز سہمش بے خبر گردد ز جان!

من چہ دیدم قلزمے دیدم ز خون!
قلزمے طوفان برون طوفان درون!

در ہوا ماران چو در قلزم نہنگ
کفچہ شبگون بال و پر سیماب رنگ!

موجہا درندہ مانندِ پلنگ!
از نہیبش مردہ بر ساحل نہنگ!

بحر ساحل را امان یک دم نداد
ہر زمان کہ پارہ در خون فتاد!

موجِ خون با موجِ خون اندر ستیز / درمیانش زورقے در اُفت و خیز!

اندر آن زورق دو مردِ زرد روے
زرد رُو، عریان بدن، آشفته موے

آشکارا می شود رُوحِ ہندوستان

آسمان شق گشت و حورے پاک زاد / پردہ را از چہرۂ خود برکشاد

در جبینش نار و نورِ لایزال / در دو چشمِ او سرورِ لایزال!

حلّۂ در بر، سُبک تر از سحاب / تار و پودش از رگِ برگِ گلاب

با چنین خوبی نصیبش طوق و بند / بر لبِ او نالہائے دردمند!

گفت رومی روحِ ہند است این نگر
از فغانش سوزہا اندر جگر!

روحِ ہندوستان نالہ و فریاد می کند

شمعِ جان افسرد در فانوسِ ہند / ہندیان بیگانہ از ناموسِ ہند!

مردکِ نامحرم از اسرارِ خویش / زخمۂ خود کم زند بر تارِ خویش!

بر زمانِ رفتہ می بندد نظر / ز آتشِ[1] افسردہ می سوزد جگر

---

[1] تش مخفف آتش۔

بند ہا بر دست و پائے من از دست — نالہ ہائے نارسائے من از دست

خویشتن را از خودی پرداختہ — از رسومِ کہنہ زندان ساختہ

آدمیت از وجودش دردمند

عصرِ نو از پاک و ناپاکش نژند

بگذر از فقرے کہ عریانی دہد — اے خنک فقرے کہ سلطانی دہد!

الحذر از جبر و ہم از خوئے صبر — جابر و مجبور را زہر است جبر

این بہ صبرِ پیہم خوگر شود — آن بہ جبرِ پیہم خوگر شود

ہر دو را ذوقِ ستم گردد فزون

وردِ من یا لیت قومی یعلمون

کے شبِ ہندوستان آید بروز! — مرد جعفر زندہ روحِ او ہنوز!

تا ز قیدِ یک بدن وا می رہد — آشیان اندر تنِ دیگر نہد!

گاہ او را با کلیسا ساز باز — گاہ پیشِ دیریان اندر نیاز

دینِ او آئینِ او سوداگری است — عنتری اندر لباسِ حیدری است

تا جہانِ رنگ و بو گردد دگر — رسم او آئینِ او گردد دگر

پیش ازین چیزے دگر مسجودِ او — در زمانِ ما وطن معبودِ او

ظاہرِ او از غمِ دین دردمند — باطنش چون دیریان زنار بند

جعفر اندر ہر بدن ملت کش است — این مسلمانے کہن ملت کش است

خند خندان است و با کس یار نیست
مار اگر خندان شود جز مار نیست!

از نفاق اش وحدتِ قومی دو نیم
ملتِ او از وجودِ او لئیم!

ملتے را ہر کجا غارتگرے است
اصلِ او از صادقے یا جعفرے است!

الامان از روحِ جعفر الامان
الامان از جعفرانِ این زمان!

فریادِ یکے از زورق نشینانِ قلزمِ خونین

"نے عدم ما را پذیرد نے وجود
وائے از بے مہریٔ بود و نبود!

تا گریختیم از جہانِ شرق و غرب
بر درِ دوزخ شدیم از درد و کرب!

ق
یک شرر بر صادق و جعفر نزد
بر سرِ ما مشتِ خاکستر نزد

گفت دوزخ را خس و خاشاک بہ
شعلۂ من زین دو کافر پاک بہ!

آن سوئے نہ آسمان رفتیم ما
پیشِ مرگِ ناگہان رفتیم ما

گفت جان سر زا سرارِ من است
حفظِ جان و ہدمِ تن کارِ من است

جانِ زشتے گرچہ نرزد باد و جو
اے کہ از من ہدمِ جان خواہی برو!

این چنین، کارے نمی آید ز مرگ
جانِ غدارے نیاساید ز مرگ!"

اے ہوائے تند! اے دریائے خون ... اے زمین! اے آسمانِ نیلگون!
اے نجوم! اے ماہتاب! اے آفتاب! ... اے قلم! اے لوحِ محفوظ! اے کتاب!
اے بتانِ ابیض! اے مردانِ غرب! ... اے جہانِ در بغل بے حرب و ضرب!
این جہان ہلے ابتدا بے انتہاست!
بندۂ غدار را مولا کجاست؟"
ناگہان آمد صدائے ہولناک ... سینۂ صحرا و دریا چاک چاک!
ربطِ اقلیمِ بدن از ہم گسیخت ... دمبدم کُہ پارہ پارہ برکُہ ریخت
کوہ ہا مثلِ سحاب اندر مرور ... انہدامِ عالمے بے بانگِ صور!
برق و تندر را از تب و تابِ درون ... آشیان جستند اندر بحرِ خون!
موجہا پرشور واز خود رفتہ تر! ... غرقِ خون گردید آن کوہ و کمر!
آنچہ بر پیدا و ناپیدا گذشت
خیلِ انجم دید و بے پروا گذشت!!

آں سوئے افلاک

Overdue charges will be levied under rules fo
day if the book is kept beyond the date stamed ab

مقامِ حکیمِ المانوی نطشہ

ہر کجا استیزۂ بود و نبود
کس نداند سرِّ این چرخِ کبود!

ہر کجا مرگ آورد پیغامِ زیست
اے خوش آن مردے کہ داند مرگ چیست؟

ہر کجا مانندِ باغ ارزان حیات
بے ثبات و با تمنّائے ثبات!

چشمِ من صد عالمِ شش روزہ دید
تا حدِ این کائنات آمد پدید!

ہر جہان را ماہ و پروینے دگر
زندگی را رسم و آئینے دگر!

وقت ہر عالم روان مانندِ زو[1]
دیر یاز[2] این جا و آن جا تند رو!

سالِ ما اینجا مرے آنجا دمے!
بیش این عالم بآن عالم کمے!

عقلِ ما اندر جہانے ذو فنون
در جہانے دیگرے خوار و زبون!

---

[1] دریا۔ [2] آہستہ خرام۔

بر شعورِ این جہانِ چون و چند — بود مردے با صدائے دردمند!
دیدۂ او از عقابان تیز تر — طلعتِ او شاہدِ سوزِ جگر!
دمبدم سوزِ درونِ او فزود — بر لبش بیتے کہ صد بارش سرود!

"نہ جبریلے نہ فردوسے نہ حورے نے خداوندے
کفِ خاکے کہ می سوزد ز جانِ آرزومندے"!

من بہ رومی گفتم این دیوانہ کیست؟ — گفت "این فرزانۂ المانوی است
در میانِ این دو عالم جائے اوست — نغمۂ دیرینہ اندر نائے اوست!
باز این حلاج بے دار و رسن — نوعِ دیگر گفتہ آن حرفِ کہن!
حرفِ او بیباک و افکارش عظیم — غربیان از تیغِ گفتارش دو نیم!
ہم نشین بر جذبۂ او پے نبرد — بندۂ مجذوب را مجنون شمرد!
عاقلان از عشق و مستی بے نصیب — نبضِ او دادند در دستِ طبیب!
با پزشکان چیست غیر از ریو و رنگ — وائے مجذوبے کہ زاد اندر فرنگ!
ابنِ سینا بر بیاضے دل نہد — رگ زند یا حبِّ خواب آور دہد

بود حلاجے بشہرِ خود غریب
جان ز ملا برد و کشت او را طبیب!

مرد رہ دانے نبود اندر فرنگ — پس فزون شد نغمہ اش از تارِ چنگ!
راہ رو کس را نشان از رہ نداد — صد خلل در وارداتِ او فتاد!

نقد بود و کس عیارِ او را نہ کرد — کاردانے مردِ کار او را نہ کرد!

عاشقے در آہِ خود گم گشتۂ — سالکے در راہِ خود گم گشتۂ!

مستیٔ او ہر زجاجے را شکست — از خدا ببرید و ہم از خود گسست!

خواست تا بیند بچشمِ ظاہری — اختلاطِ قاہری با دلبری!

خواست تا از آب و گل آید برون — خوشہ کز کشتِ دل آید برون!

آنچہ او جوید مقامِ کبریاست — این مقام از عقل و حکمت ماوراست!

زندگی شرحِ اشاراتِ خودی است — لا و الا از مقاماتِ خودی است!

او بہ لا درماند و تا الا نرفت — از مقامِ عبدہٗ بیگانہ رفت!

با تجلی ہمکنار و بے خبر — دور تر چون میوہ از بیخِ شجر

ق چشمِ او جز رویتِ آدم نخواست — نعرۂ بیباکانہ زد آدم کجاست!

ورنہ او از خاکیان بیزار بود — مثلِ موسیٰؑ طالبِ دیدار بود!

کاش بودے در زمانِ احمدے[1] — تا رسیدے بر سرورِ سرمدے

عقلِ او با خویشتن در گفتگوست — تو رہِ خود رو کہ راہِ خود نکوست!

پیش نہ گامے کہ آمد آن مقام

'کاندرو بے حرف می روید کلام'

---

[1] حضرت شیخ احمد سرہندی۔

حرکت بجنّت الفردوس

در گذشتم از حدِ این کائنات — پا نہادم در جہانِ بے جہات!
بے یمین و بے یسار است این جہان — فارغ از لیل و نہار است این جہان
پیشِ او قندیلِ ادراکم فسرد — حرفِ من از ہیبتِ معنی بمرد!

با زبانِ آب و گل گفتارِ جان!
در قفس پرواز می آید گران!

اندکے اندر جہانِ دل نگر — تا ز نورِ خود شوی روشن بصر
چیست دل؟ یک عالمِ بے رنگ و بوست — عالمِ بے رنگ و بو بے چارسوست!
ساکن و ہر لحظہ سیّار است دل! — عالمِ احوال و افکار است دل!
از حقائق تا حقائق رفتہ عقل — سیرِ او بے جادہ و رفتارِ نقل!
صد خیال و ہر یک از دیگر جداست — این بگردون آشنا آن نارساست!
کس نگوید این کہ گردون آشناست — بر یمینِ آن خیالِ نارساست!
یا سرورے کاید از دیدارِ دوست — نیم گامے از ہوائے کوئے اوست!
چشمِ تو بیدار باشد یا بخواب — دل بہ بیند بے شعاعِ آفتاب!

آن جہان را بر جہانِ دل شناس
من چہ گویم زانچہ ناید در قیاس!

اندران عالم جهانِ دیگرے — اصلِ او از کن فکانِ دیگرے!
لازوال و هر زمان نوعِ دگر — ناید اندر وهم و آید در نظر!
هر زمان او را کمالے دیگرے — هر زمان او را جمالے دیگرے!
روزگارش بے نیاز از ماه و مهر — گنجد اندر ساحتِ او نُه سپهر!
هر چه در غیب است آید رُو برُو — پیش ازان کز دل بروید آرزو!
در زبانِ خود چسان گویم که چیست — این جهان نور و حضور و زندگی ست
لاله ها آسوده در کهسارها — نهرها گردنده در گلزارها!
غنچه هائے سرخ و اسپید و کبود — از دمِ قدّوسیان او را کشود!
آب ها سیمین، هوا ها عنبرین — قصرها با قبه هائے زمردین!
خیمه ها یاقوت گون زرین طناب — شاهدان با طلعتِ آئینه تاب!
گفت رومی اے گرفتارِ قیاس — درگذر از اعتباراتِ حواس!
از تجلّی کارهائے خوب و زشت — می شود آن دوزخ این گردد بهشت!
این که بینی قصرهائے رنگ رنگ — اصلش از اعمال و نے از خشت و سنگ!
آنچه خوانی کوثر و غلمان و حور — جلوهٔ این عالم و جذب و سرور!

زندگی اینجا ز دیدار است و بس
ذوقِ دیدار است و گفتار است و بس!

قصرِ شرف النسا

گفتم این کاشانهٔ از لعلِ ناب — آنکه می گیرد خراج از آفتاب!

این مقام این منزل این کاخ بلند — حوریان بر درگهش احرام بند!

اے تو دادی سالکان را جستجوے — صاحبِ او کیست؟ با من بازگوے

گفت "این کاشانهٔ شرف النساست — مرغ بامش با ملائک ہم نواست!

قلزمِ ما این چنین گوہر نزاد — ہیچ مادر این چنین دختر نزاد

خاکِ لاہور از مزارش آسمان — کس نداند رازِ او را در جہان!

آن سراپا ذوق و شوق و درد و داغ — حاکمِ پنجاب را چشم و چراغ

آن فروغِ دودهٔ عبدالصمد — فقرِ او نقشے که ماند تا ابد!

تا ز قرآنِ پاک می سوزد وجود — از تلاوت یک نفس فارغ نبود

در کمر تیغِ دو رُو قرآن بدست — تن بدن ہوش و حواس اللہ مست!

خلوت و شمشیر و قرآن و نماز — اے خوش آن عمرے که رفت اندر نیاز!

بر لبِ او چون دمِ آخر رسید — سوئے مادر دید و مشتاقانه دید!

گفت "اگر از رازِ من داری خبر — سوے این شمشیر و این قرآن نگر!

این دو قوّت حافظِ یک دیگرند — کائناتِ زندگی را محورند!

اندرین عالم که میرد ہر نفس — دخترت را این دو محرم بود و بس!

وقتِ رخصت با تو دارم این سخن — تیغ و قرآن را جدا از من مکن
دل بآن حرفے که می گویم بنه — قبرِ من بے گنبد و قندیل به!
مومنان را تیغ با قرآن بس است
تربتِ ما را ہمین سامان بس است!
عمرہا در زیرِ این زرین قباب — بر مزارش بود شمشیر و کتاب
مرقدِ شاہ اندر جہان بے ثبات — اہلِ حق را داد پیغامِ حیات!
تا مسلمان کرد با خود آنچه کرد — گردشِ دوران بساطش در نورد
مردِ حق از غیرِ حق اندیشه کرد — شیرِ مولا روبہی را پیشه کرد!
از دلش تاب و تبِ سیماب رفت — خود بدانی آنچه بر پنجاب رفت!
خالصه شمشیر و قرآن را ببرد
اندران کشور مسلمانی بمرد"

زیارتِ امیرِ کبیر حضرت سیّد علی ہمدانی و مُلّا طاہر غنی کشمیری

حرفِ رومی در دلم سوزے فگند — آہ پنجاب! آن زمینِ ارجمند!
از تپِ یاران تپیدم در بہشت — کہنه غمہا را خریدم در بہشت!

تا دران گلشن صدائے دردمند
از کنارِ حوضِ کوثر شد بلند!

"جمع کردم مشتِ خاشاکے کہ سوزم خویش را
گل گمان دارد کہ بندم آشیان در گلستان" (غنی)

گفت رومی "آنچہ می آید نگر
دل منہ با آنچہ بگزشت اے پسر!

شاعرِ رنگین نوا طاہر غنی
فقرِ او باطن غنی ظاہر غنی!

نغمہ می خواند آن مستِ مدام
در حضورِ سیّدِ والا مقام

سیّد السادات، سالارِ عجم
دستِ او معمارِ تقدیرِ اُمم!

تا غزالی درسِ اللّٰہ ھو گرفت
ذکر و فکر از دودمانِ او گرفت!

مرشدِ آن کشورِ مینو نظیر
میر و درویش و سلاطین را مشیر!

خطّہ را آن شاہِ دریا آستین
داد علم و صنعت و تہذیب و دین

آفرید آن مردِ ایرانِ صغیر
با ہنرہائے غریب و دل پذیر

یک نگاہِ او کشاید صد گرہ
خیز و تیرش را بدل راہے بدہ

در حضور شاه همدان

زنده رود

از تو خواهم سرّ یزدان را کلید
طاعت از ما جست و شیطان آفرید
زشت و ناخوش را چنان آراستند
در عمل از ما نکوئی خواستند!
از تو پرسم این فسون سازی که چه!
با قمارِ بدنشین بازی که چه!
مشتِ خاک و این سپهرِ گرد گرد
خود بگو می زیبدش کارے که کرد؟
کارِ ما افکارِ ما آزارِ ما
دست با دندانِ گزیدن کارِ ما!

شاهِ همدان

بندهٔ کز خویشتن دارد خبر
آفریند منفعت را از ضرر
بزم با دیو است آدم را وبال
رزم با دیو است آدم را جمال!
خویش را بر اهرمن باید زدن
تو همه تیغ آن همه سنگِ فسن!
تیز تر شو تا فتد ضربِ تو سخت
ورنه باشی در دو گیتی تیره بخت!

زندہ رود

زیرِ گردون آدم آدم را خورد
ملتے بر ملتے دیگر چرد!

جان ز اہلِ خطہ سوزد چون سپند
خیزد از دل نالہ ہائے دردمند!

زیرک و دراک و خوش گل ملتے است
در جہان تردستیِ او آیتے است

ساغرش غلطندہ اندر خونِ اوست
در نئے من نالہ از مضمونِ اوست!

از خودی تا بے نصیب افتادہ است
در دیارِ خود غریب افتادہ است!

دستِ مزدِ او بدستِ دیگران
ماہیِ رودش بہ شستِ دیگران!

کاروانہا سوئے منزل گام گام
کارِ او ناخوب و بے اندام و خام!

از غلامی جذبہ ہائے او بمرد
آتشے اندر رگِ تاکش فسرد!

تا نہ پنداری کہ بود است این چنین
جبہ را ہموارہ سود است این چنین!

در زمانے صف شکن ہم بودہ است
چیرہ و جانباز و پردم بودہ است!

کوہ ہائے خنگ[1] سارِ او نگر
آتشین دستِ چنارِ او نگر!

در بہاران لعل می ریزد ز سنگ
خیزد از خاکش یکے طوفانِ رنگ!

لکہ ہائے ابر در کوہ و دمن
پنبہ پران از کمانِ پنبہ زن!

---

۱ سفید سر۔

کوه و دریا و غروبِ آفتاب   من خدا را دیدم آنجا بے حجاب!

با نسیم آواره بودم در نشاط[۱]   "بشنو از نے"[۲] می سرودم در نشاط!

مرغکے می گفت اندر شاخسار   با پشیزے می نیرزد این بہار!

لاله رست و نرگسِ شہلا دمید   بادِ نوروزی گریبانش درید!

عمرہا بالید ازین کوه و کمر   نستر از نورِ قمر پاکیزه تر!

عمرہا گل رخت بر بست و کشاد

خاکِ ما دیگر شہاب الدین[۳] نزاد!

نالهٔ پرسوزِ آن مرغِ سحر   داد جانم را تب و تابِ دگر!

تا یکے دیوانه دیدم در خروش   آنکه برد از من متاعِ صبر و ہوش!

"بگذر ز ما و نالهٔ مستانه مجوے

بگذر ز شاخ گل که طلسمے است رنگ و بوے

گفتی که شبنم از ورقِ لاله می چکد

غافل دلے است این که بگرید کنارِ جوے!

این مشتِ پر کجا و سرود این چنین کجا

روحِ غنی است ماتمیِ مرگ آرزوے!

---

[۱] باغ مشہور در کشمیر۔ [۲] تلمیح به شعر حضرت رومی؛ "بشنو از نے چون حکایت می کند"

[۳] یکے از سلاطین مشہور کشمیر۔

بادِ صبا اگر بہ جنیوا گزر کنی
حرفے ز ما بہ مجلسِ اقوام باز گوے
دہقان و کشت و جوے و خیابان فروختند
قومے فروختند و چہ ارزان فروختند!

شاہِ ہمدان

با تو گویم رمزِ باریک اے پسر — تن ہمہ خاک است و جان والا گہر
جسم را از بہرِ جان باید گداخت — پاک را از خاک می باید شناخت!
گر ببُرّی پارۂ تن را ز تن — رفت از دستِ تو آن لختِ بدن!
لیکن آن جانے کہ گردد جلوہ مست — گر ز دست او را دہی، آید بدست!
جوہرش با ہیچ شے مانند نیست — ہست اندر بند و اندر بند نیست!
گر نگہداری بمیرد در بدن — ور بیفشانی، فروغِ انجمن!
چیست جانِ جلوہ مست اے مردِ راد؟ — چیست جان دادن ز دست اے مردِ راہ!
چیست جان دادن؟ بحق پرداختن! — کوہ را با سوزِ جان بگداختن!
جلوہ مستی؟ خویش را دریافتن! — در شبان چون کوکبے بر تافتن!
خویش را نایافتن نابودن است — یافتن، خود را بخود بخشودن است!
ہر کہ خود را دید و غیر از خود ندید — رخت از زندانِ خود بیرون کشید!

جلوه بدمستے که بیند خویش را — خوشتر از نوشینه داند نیش را!
در نگاهش جان چو باد ارزان شود — پیشِ او زندانِ او لرزان شود!
تیشهٔ او خاره را بر می درد — تا نصیبِ خود ز گیتی می برد!
تا ز جان بگذشت، جانش جانِ اوست
ورز جانش یک دو دم مهمانِ اوست!

زنده رود

گفته‌ٔ از حکمتِ زشت و نکوے — پیرِ دانا نکته‌ٔ دیگر بگوے
مرشدِ معنی نگاهان بوده‌ٔ — محرمِ اسرارِ شاهان[1] بوده‌ٔ
ما فقیر و حکمران خواهد خراج — چیست اصلِ اعتبارِ تخت و تاج؟

شاهِ همدان

اصلِ شاهی چیست اندر شرق و غرب — یا رضائے امتان یا حرب و ضرب
فاش گویم با نوائے والا مقام — باج را جز با دو کس دادن حرام!
یا اولی الامرے که منکم شانِ اوست — آیهٔ حق حجّت و برهانِ اوست[2]
یا جوان مردے چو صرصر تند خیز — شهر گیر و خویش باز اندر ستیز

---

[1] محرمِ اسرارِ شاهان: تلمیح بکتاب الملوک که از تصانیفِ شاه همدان است۔ [2] تلمیح به آیهٔ قرآن۔

روزِ کین کشور کشا از قاهری | روزِ صلح از شیوه‌هائے دلبری
می توان ایران و هندوستان خرید | پادشاهی را ز کس نتوان خرید
جامِ جم را اے جوانِ باهنر | کس نگیرد از دکانِ شیشه‌گر
ور بگیرد مالِ او جز شیشه نیست | شیشه را غیر از شکستن پیشه نیست

غنی

هند را این ذوقِ آزادی که داد؟ | صید را سودائے صیادی که داد؟
آن برهمن زادگانِ زنده دل | لالهٔ احمر ز روئے شان خجل!
تیز بین و پخته کار و سخت کوش | از نگاهِ شان فرنگ اندر خروش!
اصلِ شان از خاکِ دامنگیرِ ماست | مطلعِ این اختران کشمیرِ ماست!
خاکِ ما را بے شررِ دانی اگر | بر درونِ خود یکے بکشا نظر!
این همه سوزے که داری از کجاست؟ | این دمِ بادِ بهاری از کجاست؟

این همان باد است کز تاثیرِ او
کوهسارِ ما بگیرد رنگ و بو!

هیچ می دانی که روزے در ولر[1] | موجه می گفت با موجِ دگر
چند در قلزم بیک دیگر زنیم | خیز تا یک دم بساحل سر زنیم

---

[1] دریاچه معروف در کشمیر

زادهٔ ما یعنی آن جوئے کہن　　شورِ او در وادی و کوه و دمن!

ہر زمان بر سنگِ رہ خود را زند　　تا بنائے کوه را بر می کند

آن جوان کو شہر و دشت و در گرفت　　پرورش از شیرِ صد مادر گرفت

سطوتِ او خاکیان را محشرے است　　این ہمہ از ماست نے از دیگرے است

زیستن اندر حدِ ساحل خطاست　　ساحلِ ما سنگے اندر راهِ ماست

با کران در ساختن مرگِ دوام　　گرچہ اندر بحر غلطی صبح و شام

زندگی جولا میانِ کوه و دشت
اے خنک موجے کہ از ساحل گزشت!

اے کہ خواندی خطِ سیمائے حیات　　اے بخاور داده غوغائے حیات

اے ترا آہے کہ می سوزد جگر　　تو ازو بے تاب و ما بے تاب تر

اے ز تو مرغِ چمن را ہائے و ہو　　سبزه از اشکِ تو می گیرد وضو!

اے کہ از طبعِ تو کشتِ گل دمید　　اے ز امیدِ تو جانہا پر امید

کاروانہا را صدائے تو درا　　تو ز اہلِ خطہ نومیدی چرا؟

دل میانِ سینہ شان مرده نیست　　اخگرِ شان زیرِ یخ افسرده نیست!

باش تا بینی کہ بے آوازِ صور　　ملتے بر خیزد از خاکِ قبور!

غم مخور اے بندهٔ صاحب نظر　　برکش آن آہے کہ سوزد خشک و تر

شہرہا زیرِ سپہرِ لاجورد　　سوخت از سوزِ دلِ درویش مرد

سلطنت نازک تر آمد از حباب
از دمے او را توان کردن خراب

از نوا تشکیل تقدیرِ امم
از نوا تخریب و تعمیرِ امم

نشترِ تو گرچہ در دلہا خلید
مر ترا چونانکہ ہستی کس ندید!

پردۂ تو از نوائے شاعری است
آنچہ گوئی ماورائے شاعری است!

تازہ آشوبے فگند اندر بہشت!
یک نوا مستانہ زن اندر بہشت!

زندہ رود

با نشۂ درویشی در ساز و دما دم زن
چون پختہ شوی خود را بر سلطنتِ جم زن
گفتند جہانِ ما آیا بتو می سازد؟
گفتم کہ نمی سازد گفتند کہ برہم زن!
در میکدہ ہا دیدم شائستہ حریفے نیست!
با رستمِ دستان زن با مغبچہ ہا کم زن!
اے لالۂ صحرائی تنہا نتوانی سوخت
این داغِ جگر تابے بر سینۂ آدم زن

تو سوزِ درونِ او، تو گرمیِ خونِ او
باور نہ کنی؟ چاکے در پیکرِ عالم زن
عقل است چراغِ تو؟ در راہگذارے نہ
عشق است ایاغِ تو؟ با بندۂ محرم زن
لختِ دلِ پرخونے از دیدہ فرو ریزم
لعلے ز بدخشانم بردار و بجانم زن!

صحبت با شاعرِ ہندی برتری ہری

حوریان را در قصور و در خیام — نالۂ من دعوتِ سوزِ تمام!
آن یکے از خیمہ سر بیرون کشید — وان دگر از غرفہ رخ بنمود و دید!
ہر دلے را در بہشتِ جاودان — دادم از درد و غمِ آن خاکدان!
زیرِ لب خندید پیرِ پاک زاد — گفت رومی اے جادوگرِ ہندی نژاد
آن نوا پردازِ ہندی را نگر — شبنم از فیضِ نگاہِ او گہر!
نکتہ آرائے کہ نامش برتری است — فطرتِ او چون سحاب آذری است!
از چمن جز غنچۂ نورس نہ چید — نغمۂ تو سوئے ما او را کشید!
پادشاہے با نوائے ارجمند — ہم بہ فقر اندر مقامِ او بلند!
نقشِ خوبے بند داز فکرِ شکرف — یک جہان معنی نہان اندر دو حرف!

کارگاهِ زندگی را محرم است
او جم است و شعرِ او جامِ جم است!

ما بتعظیمِ هنر برخاستیم
بازبا دی صحبتی آراستیم

زنده رود

ای که گفتی نکته هائی دلنواز
مشرق از گفتارِ تو دانای راز!

شعر را سوز از کجا آید بگوی
از خودی یا از خدا آید بگوی!

برتری هری

کس نداند در جهان شاعر کجاست
پردهٔ او از بم و زیرِ نواست!

آن دلی گرمی که دارد در کنار
پیشِ یزدان هم نمی گیرد قرار!

جانِ ما را لذت اندر جستجوست
شعر را سوز از مقامِ آرزوست!

ای ترا از تاکِ سخن مستِ مدام
گر ترا آید میسّر این مقام

با دو بیتی در جهانِ سنگ و خشت
می توان بردن دل از حورِ بهشت!

زندہ رود

ہندیاں را دیدہ ام در پیچ و تاب
سرِ حق وقت است گوئی بے حجاب!

برتری ہری

این خدایانِ تنک مایہ ز سنگ اند و زخشت!
برترے ہست کہ دور است ز دیر و زکنشت!
سجدہ بے ذوقِ عمل خشک بجائے نرسد
زندگانی ہمہ کردار چہ زیبا و چہ زشت!
فاش گویم بتو حرفے کہ نداند ہمہ کس
اے خوشا بندہ کہ بر لوحِ دل او را بنوشت!
این جہانے کہ تو بینی اثرِ یزدان نیست
چرخہ از تست و ہم آن رشتہ کہ بر دوک تو رشت!
پیشِ آئینِ مکافاتِ عمل سجدہ گزار
زانکہ خیزد ز عمل دوزخ و اعراف و بہشت!

(ترجمہ از برتری ہری)

حرکت به کاخِ سلاطین مشرق
نادر، ابدالی، سلطان شهید

رفت در جانم صدائے برتری — مست بودم از نوائے برتری

گفت رومی "چشمِ دل بیدار به — پا برون از حلقهٔ افکار نه

کرده‌ٔ بر بزمِ درویشان گذر — یک نظر کاخِ سلاطین هم نگر

خسروانِ مشرق اندر انجمن — سطوتِ ایران و افغان و دکن

نادر آن دانائے رمزِ اتحاد — با مسلمان داد پیغامِ وداد

مردِ ابدالی وجودش آیتے — داد افغان را اساسِ ملتے

آن شهیدانِ محبت را امام — آبروئے هند و چین و روم و شام

نامش از خورشید و مه تابنده‌تر — خاکِ قبرش از من و تو زنده‌تر

عشق رازے بود بر صحرا نهاد — تو ندانی جان چه مشتاقانه داد؟

از نگاهِ خواجهٔ بدر و حنین — فقرِ سلطان وارثِ جذبِ حسین

رفت سلطان زین سرائے هفت روز
نوبتِ او در دکن باقی هنوز!"

حرف و صوتم خام و فکرم ناتمام — کے توان گفتن حدیثِ آن مقام!

نوریان از جلوه‌ہاے او بصیر — زندہ و دانا و گویا و خبیر!

قصرے از فیروزہ دیوار و درش — آسمانِ نیلگون اندر برش!

رفعتِ او برتر از چند و چگون — می کند اندیشہ را خوار و زبون!

آن گل و سرو و سمن آن شاخسار — از لطافت مثلِ تصویرِ بہار!

ہر زمان برگِ گل و برگِ شجر — دارد از ذوقِ نمو رنگِ دگر!

این قدر بادِ صبا افسون گر است — تا مژہ برہم زنی زرد احمر است!

ہر طرف فوارہ‌ہا گوہر فروش — مرغکِ فردوس زاد اندر خروش!

بارگاہِ اندران کاخے بلند — ذرّۂ او آفتاب اندر کمند!

سقف و دیوار و اساطین از عقیق — فرشِ او از یشم و پرچین از عقیق!

بر یمین و بر یسارِ آن وثاق — حوریان صف بستہ با زرین نطاق!

در میان بنشستہ بر اورنگِ زر — خسروانِ جم حشم بہرام فر!

رومی آن آئینۂ حسن و ادب — با کمالِ دلبری بکشاد لب!

گفت "مردے شاعرے از خاور است — شاعرے یا ساحرے از خاور است!

فکرِ او باریک و جانش دردمند
شعرِ او در خاوران سوزے فگند"

نادر

خوش بیا اے نکتہ سنجِ خاوری | اے کہ می زیبد ترا حرفِ دری
محرمِ رازیم! با ما راز گوے | آنچہ می دانی ز ایران باز گوے!

زندہ رود

بعد مدت چشمِ خود بر خود کشاد | لیکن اندر حلقۂ دامے فتاد
کشتۂ نازِ بتانِ شوخ و شنگ | خالقِ تہذیب و تقلیدِ فرنگ!
کارِ آن وارفتۂ ملک و نسب | ذکرِ شاپور است و تحقیرِ عرب!
روزگارِ او تہی از واردات | از قبورِ کہنہ می جوید حیات!
با وطن پیوست و از خود در گذشت | دل بہ رستم داد و از حیدر گذشت!
نقشِ باطل می پذیرد از فرنگ
سر گذشتِ خود بگیرد از فرنگ!
پیریِ ایران بہ زمانِ یزدجرد | چہرۂ او بے فروغ از خونِ سرد!
دین و آئین و نظامِ او کہن | شید و تارِ صبح و شامِ او کہن!
موج مے در شیشۂ تاکش نبود | یک شرر در تودۂ خاکش نبود!
تا ز صحرائے رسیدش محشرے | آنکہ داد او را حیاتِ دیگرے!

این چنین حشر از عنایاتِ خداست | پارس باقی! رومة الکبریٰ کجاست؟
آنکه رفت از پیکرِ او جانِ پاک | بے قیامت بر نمی آید ز خاک!
مرد صحرائی بایران جان دمید | باز سوئے ریگ زارے خود رمید!
کهنه را از لوحِ ما بسترد و رفت | برگ و ساز عصرِ نو آورد و رفت!

آه احسانِ عرب نشناختند
آتشِ افرنگیان بگداختند!

نمودار می شود روحِ ناصر خسرو علوی و غزلے مستانه سرائیده غائب می شود

"دست را چون مرکبِ تیغ و قلم کردی مدار
هیچ غم گر مرکبِ تن لنگ باشد یا عرن
از سرِ شمشیر و از نوکِ قلم زاید هنر
اے برادر، همچو نور از نار و نار از نارون
بے هنر دان نزد بے دین هم قلم هم تیغ را
چون نباشد دین نباشد کلک و آهن را ثمن

دین گرامی شد بدانا و بنادان خوار گشت
پلیشِ نادان دین چو پلیشِ گاؤ باشد یاسمن ا
ہمچو کرپاسے کہ از یک نیمہ زد الیاس را
کرتہ آید و ز دگر نیمہ یہودی را کفن "

ابدالی

آن جوان کو سلطنت ہا آفرید | باز در کوہ و قفارِ خود رمید!
آتشے در کوہ سارش برفروخت | خوش عیار آمد برون یا پاک سوخت

زندہ رود

امتان اندر اخوت گرم خیز | او برادر با برادر در ستیز!
از حیاتِ او حیاتِ خاور است | طفلکِ دہ سالہ اش لشکر گر است!
بے خبر خود را از خود پرداختہ | ممکناتِ خویش را نشناختہ!
ہست دارائے دل و غافل ز دل | تن ز تن اندر فراق و دل ز دل!
مردِ رہرو را بمنزل راہ نیست | از مقاصد جانِ او آگاہ نیست!
خوش سرود آن شاعر افغان شناس[1] | آنکہ بیند، باز گوید بے ہراس!

---

[1] شاعرِ افغان شناس : خوش حال خان خٹک۔

آن حکیمِ ملّتِ افغانیان — آن طبیبِ علّتِ افغانیان!
رازِ قومے دید و بیباکانہ گفت — حرفِ حق با شوخیِ رندانہ گفت!

"اشترے یابد اگر افغانِ حُر
با یراق و ساز و با انبارِ دُر
ہمتِ دونش ازان انبارِ دُر
می شود خوشنود با زنگِ شتر!"

ابدالی

در نہادِ ما تب و تاب از دل است — خاک را بیداری و خواب از دل است!
تن ز مرگِ دل دگرگون می شود — در مساماتش عرق خون می شود
از فسادِ دل بدن ہیچ است ہیچ — دیدہ بر دل بند و جز بر دل مپیچ
آسیا یک پیکرِ آب و گل است — ملّتِ افغان در آن پیکر دل است
از فسادِ او فسادِ آسیا — در کشادِ او کشادِ آسیا!
تا دل آزاد است آزاد است تن — ورنہ کاہے در رہِ باد است تن!
ہمچو تن پابندِ آئین است دل — مردہ از کین زندہ از دین است دل!

قوتِ دین از مقامِ وحدت است
وحدت ار مشہود گردد ملت است

شرق را از خود برد تقلیدِ غرب — باید این اقوام را تنقیدِ غرب

قوّتِ مغرب نه از چنگ و رباب — نے ز رقصِ دخترانِ بے حجاب!

نے ز سحرِ ساحرانِ لاله روست — نے ز عریان ساق و نے از قطعِ موست!

محکمی او را نه از لادینی است — نے فروغش از خطِ لاطینی است!

قوّتِ افرنگ از علم و فن است — از ہمین آتش چراغش روشن است!

حکمت از قطع و بریدِ جامه نیست — مانعِ علم و ہنر عمّامه نیست!

علم و فن را اے جوانِ شوخ و شنگ — مغز می باید نه ملبوسِ فرنگ!

اندرین ره جز نگه مطلوب نیست — این کله یا آن کله مطلوب نیست!

فکرِ چالاکے اگر داری بس است
طبعِ درّاکے اگر داری بس است!

گر کسے شبہا خورد دودِ چراغ — گیرد از علم و فن و حکمت سراغ!

ملکِ معنی کس حدِ او را نبست — بے جہادِ پیہمے ناید بدست!

ترک از خود رفته و مستِ فرنگ — زہرِ نوشین خورده از دستِ فرنگ!

زانکه تریاقِ عراق از دست داد — من چه گویم جز خدایش یار باد!

بندۂ افرنگ از ذوقِ نمود — می برد از غربیان رقص و سرود!

نقدِ جانِ خویش در بازد به لہو — علم دشوار است می سازد به لہو!

از تن آسانی بگیرد سہل را — فطرتِ او در پذیرد سہل را!

سهل را جستن درین دیرِ کهن
این دلیلِ آنکه جان رفت از بدن!

زنده رود

می شناسی چیست تهذیبِ فرنگ
در جهانِ او دو صد فردوسِ رنگ!

جلوه هایش خانما نها سوخته
شاخ و برگ و آشیا نها سوخته!

ظاهرش تابنده و گیرنده ایست
دل ضعیف است و نگه را بنده ایست!

چشم بیند دل بلغزد اندرون
پیشِ این بتخانه افتد سر نگون!

کس نداند شرق را تقدیر چیست!
دل بظاهر بسته را تدبیر چیست!

ابدالی

آنچه بر تقدیرِ مشرق قادر است
عزم و حزمِ پهلوی و نادر است

پهلوی آن وارثِ تختِ قباد
ناخنِ او عقدهٔ ایران کشاد

نادر آن سرمایهٔ درانیان
آن نظامِ ملتِ افغانیان

از غمِ دین و وطن زار و زبون
لشکرش از کوهسار آمد برون

هم سپاهی هم سپه گر هم امیر
با عدو فولاد و با یاران حریر!

من فدای آنکه خود را دیده است
عصرِ حاضر را نکو سنجیده است!

غربیان را شیوه های ساحری است
تکیه جز بر خویش کردن کافری است

سلطان شہید

باز گو از ہند و از ہندوستان
آنکہ با کاہش نیرزد بوستان!
آنکہ اندر مسجدش ہنگامہ مرد
آنکہ اندر دیر او آتش فسرد!
آنکہ دل از بہر او خون کردہ ایم
آنکہ یادش را بجان پروردہ ایم
از غم ما کن غم او را قیاس
آہ از آن معشوق عاشق ناشناس!

زندہ رود

ہندیان منکر ز قانون فرنگ
در نگیرد سحر و افسون فرنگ!
روح را بار گران آئین غیر
گرچہ آید ز آسمان آئین غیر!

سلطان شہید

چون بروید آدم از مشت گلے
با دلے، با آرزوئے در دلے!
لذت عصیان چشیدن کار اوست
غیر خود چیزے ندیدن کار اوست!
زانکہ بے عصیان خودی ناید بدست
تا خودی ناید بدست آید شکست!

زائرِ شهر و دیارم بودهٔ
چشمِ خود را بر مزارم سودهٔ!

ای شناسائے حدودِ کائنات
در دکن دیدی ز آثارِ حیات!

زنده رود

تخمِ اشکے ریختم اندر دکن
لاله ها روید ز خاکِ آن چمن!

رود کاویری مدام اندر سفر
دیده ام در جانِ او شورے دگر!

سلطان شهید

اے ترا دادند حرفِ دل فروز
از تپِ اشکِ تو می سوزم هنوز

کاوِ کاوِ ناخنِ مردانِ راز
جوئے خون بکشاد از رگهائے ساز

آن نوا کز جانِ تو آید برون
می دهد هر سینه را سوزِ درون!

بوده ام در حضرتِ مولائے کل
آنکه بے او طے نمی گردد سُبل!

گرچه آنجا جرأتِ گفتار نیست
روح را کارے بجز دیدار نیست!

سوختم از گرمئ اشعارِ تو
بر زبانم رفت از افکارِ تو

گفت "این بیتے که بر خواندی ز کیست؟
اندرو هنگامه هائے زندگی است!"

با همه سوزے که در سازد بجان
یک دو حرفت از ما به کاویری رسان!

در جہان تو زندہ رود از زندہ رود
خوشتر آید سرود اندر سرود

پیغامِ سلطان شہید بہ رود کاویری

(حقیقت حیات و مرگ و شہادت)

رودِ کاویری یکے نرمک خرام
خستہ شاید کہ از سیرِ دوام!

در کہستان عمرہا نالیدۂ
راہِ خود را با مژہ کاویدۂ

اے مرا خوشتر ز جیحون و فرات
اے دکن را آب تو آبِ حیات!

آہ شہرے[۱] کو در آغوشِ تو بود
حسنِ نوشین جلوہ از نوشِ تو بود

کہنہ گردیدی شبابِ تو ہمان
پیچ و تاب و رنگ و آبِ تو ہمان!

موجِ تو جز دانۂ گوہر نزاد
طرّۂ تو تا ابد شوریدہ باد!

اے ترا سازے کہ سوزِ زندگی است
ہیچ می دانی کہ این پیغام کیست؟

آنکہ می کردی طوافِ سطوتش
بودۂ آئینہ دارِ دولتش!

آنکہ صحراہا ز تدبیرش بہشت!
آنکہ نقشِ خود بخونِ خود نوشت!

آنکہ خاکش مرجعِ صد آرزوست
اضطرابِ موجِ تو از خونِ اوست!

---

[۱] شہرے کو در آغوش الخ: شہرِ سرنگاپٹم۔

آنکہ گفتارش ہمہ کردار بود
مشرق اندر خوابِ او بیدار بود

اے من و تو موجے از رودِ حیات
ہر نفس دیگر شود این کائنات!

زندگانی انقلابِ ہر دمے است
زانکہ او اندر سراغِ عالمے است!

تار و پودِ ہر وجود از رفت و بود
این ہمہ ذوقِ نمود از رفت و بود

جادہ ہا چون رہروان اندر سفر
ہر کجا پنہان سفر پیدا حضر!

کاروان و ناقہ و دشت و نخیل
ہر چہ بینی نالد از دردِ رحیل!

در چمن گفت میہمانِ یک نفس
رنگ و آبش امتحانِ یک نفس!

موسمِ گل؟ ماتم و ہم نائے و نوش
غنچہ در آغوش و نعشِ گل بدوش!

لالہ را گفتم یکے دیگر بسوز
گفت رازِ ما نمی دانی ہنوز!

از خس و خاشاک تعمیرِ وجود
غیرِ حسرت چیست پاداشِ نمود؟

در سرائے ہست و بود آئی؟ میا
از عدم سوئے وجود آئی؟ میا

ور بیائی چون شرار از خود مرو
در تلاشِ خرمنے آوارہ شو!

تاب و تب داری اگر مانندِ مہر
پا بنہ در وسعت آبادِ سپہر!

کوہ و مرغ و گلشن و صحرا بسوز
ماہیان را در تہِ دریا بسوز!

سینۂ داری اگر در خوردِ تیر
در جہان شاہین بزی شاہین بمیر

زانکه در عرضِ ثبات آمد حیات　　از خدا کم خواستم طولِ حیات!

زندگی را چیست رسم و دین و کیش؟
یک دمِ شیری به از صد سالِ میش!

زندگی محکم ز تسلیم و رضاست　　موت نیرنج و طلسم و سیمیاست!
بندهٔ حق ضیغم و آهوست مرگ　　یک مقام از صد مقامِ اوست مرگ!
می فتد بر مرگ آن مردِ تمام　　مثلِ شاهینے که افتد بر حمام!
هر زمان میرد غلام از بیمِ مرگ　　زندگی او را حرام از بیمِ مرگ!
بندهٔ آزاد را شانے دگر　　مرگ او را می دهد جانے دگر!
او خود اندیش است مرگ اندیش نیست　　مرگِ آزادان ز آنے بیش نیست!
بگذر از مرگِ که سازد با لحد　　زانکه این مرگ است مرگِ دام و دد!
مردِ مومن خواهد از یزدانِ پاک　　آن دگر مرگے که برگیرد ز خاک!
آن دگر مرگ! انتهائے راهِ شوق　　آخرین تکبیر در جنگاهِ شوق!
گرچه هر مرگ است بر مومن شکر　　مرگِ پورِ مرتضیٰ چیزے دگر!
جنگِ شاهانِ جهان غارتگری است　　جنگِ مومن سنتِ پیغمبری است!
جنگِ مومن چیست؟ هجرت سوئے دوست!　　ترکِ عالم اختیارِ کوئے دوست!
آنکه[1] حرفِ شوق با اقوام گفت　　جنگ را رهبانیِ اسلام گفت!

---

[1] یعنی حضور سرورِ کائنات۔ در مصرعِ ثانی اشاره ایست بحدیث: الجهاد رهبانیة الاسلام۔

کس نداند جز شہید این نکته را
کو بخونِ خود خرید این نکته را

زنده رود رخصت می شود از فردوسِ برین و تقاضائے حورانِ بہشتی

شیشهٔ صبر و سکونم ریز ریز — پیرِ رومی گفت در گوشم که خیز!
آن حدیثِ شوق و آن جذب و یقین — آه آن ایوان و آن کاخ برین!
با دلِ پرخون رسیدم بر درش — یک ہجومِ حُور دیدم بر درش!
بر لبِ شان زنده رود اے زنده رود — زنده رود اے صاحبِ سوز و سرود!
شور و غوغا از یسار و از یمین — یک دو دم با ما نشین با ما نشین!

زنده رود

راہرو کو داند اسرارِ سفر — ترسد از منزل ز رہزن بیشتر
عشق در ہجر و وصال آسوده نیست — بے جمالِ لایزال آسوده نیست!
ابتدا پیشِ بتان افتادگی — انتہا از دلبران آزادگی!
عشق بے پروا و ہر دم در رحیل — در مکان و لامکان ابن السبیل!

کیشِ ما مانندِ موجِ تیز گام
اختیارِ جادہ و ترکِ مقام!

حورانِ بہشت

شیوہ ہا داری مثالِ روزگار یک نوائے خوش دریغ از ما مدار

غزلِ زندہ رود

بادہ ے نرسیدی خدا چہ می جوئی!
زخود گریختۂ آشنا چہ می جوئی!
دگر بشاخِ گل آویز و آب و نم در کش
پریدہ رنگ! از بادِ صبا چہ می جوئی!
دو قطرہ خونِ دل است آنچہ مشک می نامند
تواے غزالِ حرم در خطا چہ می جوئی!
عیارِ فقر ز سلطانی و جہانگیری است
سریرِ جم بطلب بوریا چہ می جوئی!
سراغِ او ز خیابانِ لالہ می گیرند
نوائے خون شدۂ ما ز ما چہ می جوئی!

نظر ز صحبتِ روشندلان بیفزاید
ز دردِ کم بصری توتیا چه می جوئی!
قلندریم و کراماتِ ما جهان بینی است
ز ما نگاه طلب کیمیا چه می جوئی!

حضور

گرچه جنت از تجلی هائے اوست   جان نیاساید بجز دیدارِ دوست!
ما ز اصلِ خویشتن در پرده ایم   طائریم و آشیان گم کرده ایم!
علم اگر کج فطرت و بدگوهر است   پیشِ چشمِ ما حجابِ اکبر است
علم را مقصود اگر باشد نظر   می شود هم جاده و هم راهبر
می نهد پیشِ تو از قشرِ وجود   تا تو پرسی چیست رازِ این نمود
جاده را هموار سازد این چنین   شوق را بیدار سازد این چنین
درد و داغ و تاب و تب بخشد ترا   گریه هائے نیم شب بخشد ترا
علم تفسیرِ جهانِ رنگ و بو   دیده و دل پرورش گیرد ازو
بر مقامِ جذب و شوق آرد ترا   باز چون جبریل بگذارد ترا!
عشق کس را کے بخلوت می برد   او ز چشمِ خویش غیرت می برد!

اوّلِ او ہم رفیق و ہم طریق
آخرِ او راہ رفتن بے رفیق!

در گذشتم زان ہمہ حور و قصور
زورقِ جان باختم در بحرِ نور!

غرق بودم در تماشائے جمال
ہر زمان در انقلاب و لایزال!

گم شدم اندر ضمیرِ کائنات
چون رباب آمد بچشمم من حیات!

آنکہ ہر تارش ربابِ دیگرے
ہر نوا از دیگرے خونین ترے!

ما ہمہ یک دودمانِ نار و نور
آدم و مہر و مہ و جبریل و حور!

پیشِ جان آئینۂ آویختند
حیرتے را با یقین آمیختند!

صبح امروزے کہ نورش ظاہر است
در حضورش دوش و فردا حاضر است!

حق ہویدا با ہمہ اسرارِ خویش
با نگاہِ من کند دیدارِ خویش!

دیدنش افزودن بے کاستن!
دیدنش از قبرِ تن برخاستن!

عبد و مولا در کمینِ یکدگر
ہر دو بے تاب اند از ذوقِ نظر!

زندگی ہر جا کہ باشد جستجوست!
حل نہ شد این نکتہ من صیدم کہ اوست!

عشقِ جان را لذّتِ دیدار داد
بازبانم جرأتِ گفتار داد!

"اے دو عالم از تو با نور و نظر
اندکے آن خاکدانے را نگر!

بندۂ آزاد را ناسازگار
بردمد از سنبلِ او نیشِ خار!

غالباں غرق اندر عیش و طرب — کارِ مغلوبان شمارِ روز و شب!
از ملوکیت جہانِ تو خراب — تیرہ شب در آستینِ آفتاب!
دانشِ افرنگیان غارتگری — دیرہا خیبر شد از بے حیدری!
آنکہ گوید لا الٰہ بیچارہ ایست — فکرش از بے مرکزی آوارہ ایست!
چار مرگ اندر پئے این دیر میر — سود خوار و والی و ملا و پیر!

این چنین عالم کجا شایانِ تست
آب و گل داغے کہ بر دامانِ تست"

ندائے جمال

کلکِ حق از نقشہائے خوب و زشت — ہر چہ ما را سازگار آمد نوشت!
چیست بودن دانی اے مردِ نجیب؟ — از جمالِ ذاتِ حق بردن نصیب!
آفریدن؟ جستجوئے دلبرے! — وانمودن خویش را بر دیگرے!
این ہمہ ہنگامہ ہائے ہست و بود — بے جمالِ ما نیاید در وجود!
زندگی ہم فانی و ہم باقی است — این ہمہ خلاقی و مشتاقی است!
زندہ؟ مشتاق شو خلاق شو — ہمچو ما گیرندۂ آفاق شو!
در شکن آن را کہ ناید سازگار — از ضمیرِ خود دگر عالم بیار!
بندۂ آزاد را آید گران — زیستن اندر جہانِ دیگران!

هر که او را قوّتِ تخلیق نیست   پیشِ ما جز کافر و زندیق نیست!

از جمالِ ما نصیبِ خود نبرد   ق   از نخیلِ زندگانی بر نخورد

مردِ حق برّنده چون شمشیر باش

خود جهانِ خویش را تقدیر باش!

زنده رود

چیست آئینِ جهانِ رنگ و بو   جز که آبِ رفته می ناید بجو!

زندگانی را سرِ تکرار نیست   فطرتِ او خوگرِ تکرار نیست!

زیرِ گردون رجعتِ او نارواست   چون ز پا افتاد قومے بر نخاست!

ملّتے چون مُرد کم خیزد ز قبر

چارهٔ او چیست غیر از قبر و صبر!

ندائے جمال

زندگانی نیست تکرارِ نفس   اصلِ او از حیّ و قیّوم است و بس!

قربِ جان با آنکه گفت انّی قریب   از حیاتِ جاودان بردن نصیب!

فرد از توحیدِ لاهوتی شود   ملّت از توحید جبروتی شود!

بایزید و شبلی و بوذر ازوست   امّتان را طغرل و سنجر ازوست!

بے تجلّی نیست آدم را ثبات
جلوهٔ ما فرد و ملّت را حیات!

هر دو از توحید می گیرد کمال
زندگی این را جلال آن را جمال!

این سلیمانی است آن سلمانی است
آن سراپا فقر و این سلطانی است!

آن یکی را بیند این گردد یکی
در جهان ها آن نشین با این بزی!

چیست ملّت اے که گوئی لا اله؟
با هزاران چشم بودن یک نگه!

اهلِ حق را حجت و دعویٰ یکے است
خیمه هائے[1] ما جدا دلها یکے است!

ذرّه ها از یک نگاهی آفتاب
یک نگه شو تا شود حق بے حجاب!

یک نگاهی را بچشمِ کم مبین
از تجلّی هائے توحید است این!

ملّتے چون می شود توحید مست
قوّت و جبروت می آید بدست!

روحِ ملّت را وجود از انجمن
روحِ ملّت نیست محتاجِ بدن!

تا وجودش را نمود از صحبت است
مُرد چون شیرازهٔ صحبت شکست!

مرده‌ئی از یک نگاهی زنده شو
بگذر از بے مرکزی پائنده شو

وحدتِ افکار و کردار آفرین
تا شوی اندر جهان صاحب نگین!

---

[1] خیمه هائے ما جدا دلها یکے است: عربی ضرب المثل۔

زنده رود

من کیم؟ تو کیستی؟ عالم کجاست؟ | در میانِ ما و تو دوری چراست؟
من چرا در بندِ تقدیرم بگوے | تو نمیری من چرا میرم بگوے!

ندائے جمال

بوده اندر جهانِ چار سو | هر که گنجد اندرو میرد درو
زندگی خواهی خودی را پیش کن | چار سو را غرق اندر خویش کن
باز بینی من کیم تو کیستی!
در جهان چون مردی و چون زیستی

زنده رود

پوزشِ این مردِ نادان در پذیر | پرده را از چهرهٔ تقدیر گیر
انقلابِ روس و المان دیده ام | شور در جانِ مسلمان دیده ام
دیده ام تدبیر هائے غرب و شرق
وانما تقدیر هائے غرب و شرق!

افتادنِ تجلّیِ جلال

ناگهان دیدم جهانِ خویش را
آن زمین و آسمانِ خویش را
غرق در نورِ شفق گون دیدمش
سرخ مانندِ طبرخون دیدمش!
زان تجلّی ها که در جانم شکست
چون کلیم الله فتادم جلوه مست!
نورِ او هر پردگی را وانمود
تابِ گفتار از زبانِ من ربود!
از ضمیرِ عالمِ بے چند و چون
یک نوائے سوزناک آمد برون!

بگذر از خاور و افسونیِ افرنگ مشو
که نیرزد بجوے این همه دیرینه و نو
آن نگینے که تو با اهرمنان باختهٔ
هم بجبریلِ امینے نتوان کرد گرو!
زندگی انجمن آرا و نگهدارِ خود است
اے که در قافلهٔ بے همه شو با همه رو!
تو فروزنده تر از مهرِ منیر آمدهٔ
آنچنان زی که بهر ذرّه رسانی پرتو!

چون پرِ کاه کہ در رہگزرِ باد افتاد
رفت اسکندر و دارا و قباد و خسرو!
از تنک جامئ تو میکدہ رسوا گردید
شیشۂ گیر و حکیمانہ بیاشام بردا!"

خطاب بہ جاوید

سخنے بہ نژادِ نَو

خطاب بہ جاوید

(سخنے بہ نژادِ نو)

این سخن آراستن بے حاصل است — بر نیاید آنچہ در قعرِ دل است!
گرچہ من صد نکتہ گفتم بے حجاب — نکتۂ دارم کہ ناید در کتاب!
گر بگویم می شود پیچیدہ تر — حرف و صوت او را کند پوشیدہ تر
سوزِ او را از نگاہِ من بگیر
یا ز آہِ صبحگاہے من بگیر!
مادرت درسِ نخستین با تو داد — غنچۂ تو از نسیمِ ما کشاد!
از نسیمِ او ترا این رنگ و بوست — اے متاعِ ما بہائے تو ازوست
دولتِ جاوید ازو اندوختی — از لبِ او لا الٰہ آموختی!

اے پسر ذوقِ نگہ از من بگیر　　سوختن در لا الٰہ از من بگیر!

لا الٰہ گوئی؟ بگو از روئے جان　　تا ز اندامِ تو آید بوئے جان!

مہر و مہ گردد ز سوزِ لا الٰہ　　دیدہ ام این سوز را در کوہ و کہ!

این دو حرفِ لا الٰہ گفتار نیست　　لا الٰہ جز تیغِ بے زنہار نیست!

زیستن با سوزِ او قہّاری است
لا الٰہ ضرب است و ضربِ کاری است!

مومن و پیشِ کسان بستن نطاق　　مومن و غداری و فقر و نفاق!

با پشیزے دین و ملت را فروخت　　ہم متاعِ خانہ و ہم خانہ سوخت!

لا الٰہ اندر نمازش بود و نیست　　نازہا اندر نیازش بود و نیست!

نور در صوم و صلوٰتِ او نماند　　جلوۂ در کائناتِ او نماند!

آنکہ بود اللہ او را ساز و برگ　　فتنۂ او حبِّ مال و ترسِ مرگ!

رفت ازو آن مستی و ذوق و سرور　　دینِ او اندر کتاب و او بگور!

صحبتش با عصرِ حاضر درگرفت　　حرفِ دین را از دو پیغمبر گرفت!

آن ز ایران بود و این ہندی نژاد　　آن ز حج بیگانہ و این از جہاد!

تا جہاد و حج نماند از واجبات　　رفت جان از پیکرِ صوم و صلوٰت!

روح چون رفت از صلوٰت و از صیام　　فرد ناہموار و ملت بے نظام!

سینہ ہا از گرمیِ قرآن تہی　　از چنین مردان چہ امیدِ بہی!

از خودی مردِ مسلمان درگذشت
اے خضر دستے کہ آب از سر گذشت!

سجدۂ کز وے زمین لرزیدہ است — بر مرادش مہر و مہ گردیدہ است
ق
سنگ اگر گیرد نشانِ آن سجود — در ہوا آشفتہ گردد ہمچو دود!
این زمان جز سر بزیری ہیچ نیست — اندرو جز ضعفِ پیری ہیچ نیست!
آن شکوہِ ربّی الاعلیٰ کجاست — این گناہِ اوست یا تقصیرِ ماست!
ہر کسے بر جادۂ خود تند رو — ناقۂ ما بے زمام و ہرزہ دو!

صاحبِ قرآن و بے ذوقِ طلب
العجب ثم العجب ثم العجب!

گر خدا سازد ترا صاحب نظر — روزگارے را کہ می آید نگر!
عقلہا بے باک و دلہا بے گداز — چشمہا بے شرم و غرقِ اندر مجاز!
علم و فن، دین و سیاست، عقل و دل — زوج زوج اندر طوافِ آب و گل!
آسیا آن مرز و بوم آفتاب — غیر بین، از خویشتن اندر حجاب!
قلبِ او بے وارداتِ نو بنو — حاصلش را کس نگیرد با دو جو!
روزگارش اندرین دیرینہ دیر — ساکن و یخ بستہ و بے ذوقِ سیر!
صیدِ ملّایان و نخچیرِ ملوک — آہوئے اندیشۂ او لنگ و لوک!
عقل و دین و دانش و ناموس و ننگ — بستۂ فتراکِ لردانِ فرنگ!

تاختم بر عالمِ افکارِ او   بر دریدم پردۂ اسرارِ او!

در میانِ سینہ دل خون کردہ ام
تا جہانش را دگرگون کردہ ام

من بہ طبعِ عصرِ خود گفتم دو حرف   کردہ ام بحرین را اندر دو ظرف!

حرفِ پیچا پیچ[1] و حرفِ نیش دار   تا کنم عقل و دلِ مردان شکار!

حرفِ تہ دارے باندازِ فرنگ   نالۂ مستانہ از تارِ چنگ!

اصلِ این از ذکر و اصلِ آن ز فکر   اے تو بادا وارثِ این فکر و ذکر!

آبجویم از دو بحر اصلِ من است   فصلِ من فصل است و ہم وصلِ من است!

تا مزاجِ عصرِ من دیگر فتاد
طبعِ من ہنگامۂ دیگر نہاد

نوجوانان تشنہ لب خالی ایاغ   شستہ رو تاریک جان روشن دماغ!

کم نگاہ و بے یقین و ناامید   چشمِ شان اندر جہان چیزے ندید!

ناکسان منکر ز خود مومن بغیر   خشت بند از خاکِ شان معمارِ دیر!

مکتب از مقصودِ خویش آگاہ نیست   تا بجذبِ اندرونش راہ نیست!

نورِ فطرت را ز جانہا پاک شست   یک گلِ رعنا ز شاخِ او نرست!

خشت را معمار ما کج می نہد   خوئے بط با بچۂ شاہین دہد!

---

[1] حرفِ پیچا پیچ الخ: تلمیح بہ کتابِ تشکیلِ جدید الٰہیاتِ اسلامیہ بزبانِ انگریزی۔

علم تا سوزے نگیرد از حیات — دل نگیرد لذتے از واردات!
علم جز شرحِ مقاماتِ تو نیست — علم جز تفسیرِ آیاتِ تو نیست!
سوختن می باید اندر نارِ حس — تا بدانی نقرهٔ خود را ز مس!

علمِ حق اوّل حواس آخر حضور
آخرِ او می نگنجد در شعور!

صد کتاب آموزی از اہلِ ہنر — خوشتر آن درسے کہ گیری از نظر
ہر کسے زان مے کہ ریزد از نظر — مست می گردد بہ اندازِ دگر!
از دمِ بادِ سحر میرد چراغ — لالہ زان بادِ سحر مے در ایاغ!
کم خور و کم خواب و کم گفتار باش — گردِ خود گردندہ چون پرکار باش!
منکرِ حق نزدِ ملّا کافر است — منکرِ خود نزدِ من کافر تر است
آن بانکارِ وجود آمد عجول — این عجول و ہم ظلوم و ہم جہول
شیوهٔ اخلاص را محکم بگیر — پاک شو از خوفِ سلطان و امیر
عدل در قہر و رضا از کف مدہ — قصد[1] در فقر و غنا از کف مدہ
حکم دشوار است؛ تاویلے مجو — جز بقلبِ خویش قندیلے مجو
حفظِ جانہا ذکر و فکرِ بے حساب — حفظِ تن ہا ضبطِ نفس اندر شباب
حاکمی در عالمِ بالا و پست — چون بحفظِ جان و تن آید بدست

---

[1] میانہ روی ۔ اعتدال ۔

لذتِ سیر است مقصودِ سفر — گر نگہ بر آشیان داری مپر
ماہ گردد تا شود صاحب مقام — سیرِ آدم را مقام آمد حرام!
زندگی جز لذتِ پرواز نیست — آشیان با فطرتِ او ساز نیست!
رزقِ زاغ و کرگس اندر خاکِ گور
رزقِ بازان در سوادِ ماہ و ہور
سرِّ دین صدقِ مقال اکلِ حلال — خلوت و جلوت تماشائے جمال!
در رہِ دین سخت چون الماس زی — دل بحق بربند و بے وسواس زی!
سرّے از اسرارِ دین برگویمت — داستانے از مظفر[1] گویمت
اندر اخلاصِ عمل فردِ فرید — پادشاہے با مقامِ بایزید
پیشِ او اسپے چو فرزندان عزیز — سخت کوش چون صاحبِ خود در ستیز
سبزہ رنگے از نجیبانِ عرب — باوفا، بے عیب، پاک اندر نسب
مردِ مومن را عزیز اے نکتہ رس — چیست جز قرآن و شمشیر و فرس؟
من چہ گویم وصفِ آن خیرالجیاد[2] — کوہ و روئے آبہا رفتے چو باد!
روزِ ہیجا از نظر آمادہ تر — تند بادے طائفِ کوہ و کمر!
در تگِ او فتنہ ہائے رستخیز — سنگ از ضربِ سمِ او ریز ریز

---

[1] یکے از سلاطینِ گجرات، پسرِ سلطانِ محمود کہ مسلمانانِ ہند او را "بیگڑہ" می خوانند۔

[2] اسپِ اصیل و نجیب۔

روزے آن حیوان چون انسان ارجمند　　گشت از دردِ شکم زار و نژند
کرد بیطارے علاجش از شراب　　اسپِ شہ را وارہاند از پیچ و تاب
شاہِ حق بین دیگر آن یکران نخواست　　شرعِ تقویٰ از طریقِ ماجد است

ای ترا بخشد خدا قلب و جگر
طاعتِ مردِ مسلمانے نگر!

دین سراپا سوختن اندر طلب　　انتہایش عشق و آغازش ادب!
آبروئے گل ز رنگ و بوئے اوست　　بے ادب بے رنگ و بو بے آبروست
نوجوانے را چو بینم بے ادب　　روزِ من تاریک می گردد چو شب
تاب و تب در سینہ افزاید مرا　　یادِ عہدِ مصطفیٰؐ آید مرا!
از زمانِ خود پشیمان می شوم　　در قرونِ رفتہ پنہان می شوم!
سترِ زن یا زوج یا خاکِ لحد　　سترِ مردان حفظِ خویش از یارِ بد
حرفِ بد را بر لب آوردن خطاست　　کافر و مومن ہمہ خلقِ خداست!
آدمیت احترامِ آدمی　　با خبر شو از مقامِ آدمی!
آدمی از ربط و ضبطِ تن بہ تن　　بر طریقِ دوستی گامے بزن!
بندۂ عشق از خدا گیرد طریق　　می شود بر کافر و مومن شفیق!
کفر و دین را گیر در پہنائے دل　　دل اگر بگریزد از دل، وائے دل!

گرچہ دل زندانئ آب و گل است
این ہمہ آفاق آفاقِ دل است!

گرچه باشی از خداوندان ده
فقر را از کف مده، از کف مده

سوزِ او خوابیده در جانِ تو هست
این کهن مے از نیاگانِ تو هست!

در جهان جز دردِ دل سامان مخواه
نعمت از حق خواه و از سلطان مخواه!

اے بسا مردِ حق اندیش و بصیر
می شود از کثرتِ نعمت ضریر[۱]!

کثرتِ نعمت گداز از دل برد
ناز می آرد نیاز از دل برد!

سالها اندر جهان گردیده ام
نم بچشمِ منعمان کم دیده ام!

من فدائے آنکه درویشانه زیست
وائے آن کو از خدا بیگانه زیست!

در مسلمانان مجو آن ذوق و شوق
آن یقین آن رنگ و بُو آن ذوق و شوق!

عالمان از علمِ قرآن بے نیاز
صوفیان درنده گرگ و مو دراز!

گرچه اندر خانقاهان هاے و هوست
کو جوانمردے که صهبا در کدوست!

هم مسلمانانِ افرنگی مآب
چشمهٔ کوثر بجویند از سراب!

بے خبر از سرِّ دین اند این همه
اهلِ کین اند اهلِ کین اند این همه!

خیر و خوبی بر خواص آمد حرام
دیده ام صدق و صفا را در عوام!

اهلِ دین را باز دان از اهلِ کین
هم نشینِ حق بجو با او نشین!

کرگسان را رسم و آئینِ دیگر است
سطوتِ پروازِ شاهین دیگر است!

---

[۱] نابینا۔

مردِ حق از آسمان افتد چو برق — هیزمِ او شهر و دشتِ غرب و شرق
ما هنوز اندر ظلامِ کائنات — او شریکِ اهتمامِ کائنات
او کلیم، او مسیح، او خلیل — او محمد، او کتاب، او جبرئیل!
آفتابِ کائناتِ اهلِ دل — از شعاعِ او حیاتِ اهلِ دل
اوّل اندر نارِ خود سوزد ترا — باز سلطانی بیاموزد ترا
ما همه با سوزِ او صاحب دلیم — ورنه نقشِ باطلِ آب و گلیم
ترسم این عصرے که تو زادی در آن — در بدن غرق است و کم داند ز جان!
چون بدن از قحطِ جان ارزان شود — مردِ حق در خویشتن پنهان شود!
در نیابد جستجو آن مرد را — گرچه بیند روبرو آن مرد را!
تو مگر ذوقِ طلب از کف مده — گرچه در کارِ تو افتد صد گره!
گر نیابی صحبتِ مردِ خبیر — از اب و جد آنچه من دارم بگیر!
پیرِ رومی را رفیقِ راه ساز — تا خدا بخشد ترا سوز و گداز!
زانکه رومی مغز را داند ز پوست — پائے او محکم فتد در کوئے دوست!
شرحِ او کردند و او را کس ندید — معنیِ او چون غزال از ما رمید
رقصِ تن از حرفِ او آموختند — چشم را از رقصِ جان بر دوختند!
رقصِ تن در گردش آرد خاک را — رقصِ جان برهم زند افلاک را!
علم و حکم از رقصِ جان آید بدست — هم زمین هم آسمان آید بدست!

فرد از وے صاحبِ جذبِ کلیم!
ملت از وے وارثِ ملکِ عظیم!

رقصِ جان آموختن کارے بود
غیرِ حق را سوختن کارے بود

تا ز نارِ حرص و غم سوزد جگر
جان برقص اندر نیاید اے پسر

ضعفِ ایمان است و دلگیری[1] است غم
نوجوانا! نیمهٔ پیری است غم!

می شناسی؟ حرص فقرِ حاضر[2] است
من غلام آنکه بر خود قاهر است

اے مرا تسکینِ جانِ ناشکیب
تو اگر از رقصِ جان گیری نصیب

سرِّ دینِ مصطفیٰؐ گویم ترا
هم بقبر اندر دعا گویم ترا!

ختم شد

---

[1] تلمیح بحدیثِ مشہور: اللہم نصف الهرم۔
[2] تلمیح بحدیثِ مشہور: ایاکم والطمع، فانه الفقر الحاضر۔

Overdue charges will be levied under rules for each
if the book is kept beyond the date stamed above.

Overdue charges will be levied under rules for each
if the book is kept beyond the date stamed above.